

З І С Т О Р І Ї С Е Л А М О Ш Н И

Містечко
ратників
та
майстрів

Містечко ратників та майстрів

(з історії с. Мошни)

Дорогі читачі !

Пропонуємо вашій увазі книгу з історії с. Мошни
Черкаського району Черкаської області
«Містечко ратників та майстрів »

Матеріали зібрані членами громадської організації
“ Спілка краєзнавців Мошнівського краю “ Артанія ”,
до складу якої входили працівники, вихованці
Черкаської районної станції юних техніків

(нині Центр дитячої та юнацької творчості Мошнівської сільської ради)
та краєзнавці с. Мошни.

Сподіваємось, що книга буде для Вас пізнавальною, цікавою та корисною.

Приємного прочитання!

Микола Якименко

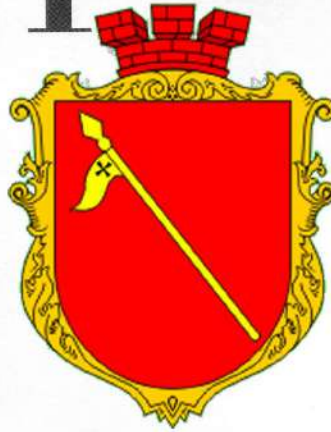
Спілка краєзнавців Мошнівського краю "Артанія"

Містечко ратників та майстрів

(З історії села Мошни)

Я люблю свої Мошни,
Усім серцем люблю
І ніколи не зраджу
Рідну землю свою.

Василь Коршак

Київ ● Видавничий центр "Просвіта" ● 2008

Список авторського колективу книги:

І. Л. Левченко, М.Ф. Ісаєнко, В. А. Тесля, Р. І. Полатайко, А.М.Куріпко, В. М. Прожога; члени спілки краєзнавців Мошнівського краю “Артанія”: В. І. Левченко, І. І. Бондар, А. Т. Чорновіл, Б. А. Чорновіл, М. М. Якименко, С. І. Туренко, В. В. Чорнуха, О. О. Скобельський, Попудрібко О.А., А. М. Журило, С. І. Гречуха, В. Д. Тесля; колектив вихованців туристсько-краєзнавчого клубу “Альта” (керівник А. М. Журило).

Матеріали впорядковано М. М. Якименком.

Книгу видано в рамках краєзнавчо-туристичного проекту “Від Краю – до Краю” (керівник проекту Одокієнко Ігор Олександрович) за сприяння президента торгово-промислового концерну “Анталія” С. М. Мироненка, Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т. Г. Шевченка (голова П. М. Мовчан) та Черкаського обласного об’єднання “Просвіти” (голова О. В. Феценко).

ISBN 978-966-8547-95-9

ISBN 978-966-8547-95-9

© Якименко М.М., 2008.
© Вишневський А.Р. (художнє оформлення), 2008.
© ВЦ “Просвіта”, 2008.

Вступ

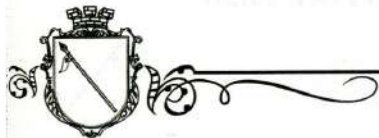
За 30 кілометрів від Черкас по дорозі на Канів розкинулось старовинне село Мошни Черкаського району. Цікава і драматична історія села. Її вивчало не одне покоління дослідників. Проте в попередніх дослідженнях зовсім не висвітлена історія території села та прилеглої місцевості від найдавніших часів до заснування Мошен. В книзі, яку Ви тримаєте в руках, вперше зроблена спроба створити цілісну картину історії села і даної території від найдавніших часів до сьогодення, подати її в світлі історії краю – Середньої Наддніпряни.

Актуальність даної роботи полягає в тому, що в останні роки значно зріс інтерес до вивчення історії України, рідного краю. Багата історія Мошен. Особливо цікавлять жителів села, учнівську і студентську молодь, краєзнавців, науковців, численних гостей та екскурсантів пам'ятки архітектури, Мошногірський парк Воронцова. І це не випадково, адже історична пам'ять забезпечує зв'язок між поколіннями минулими і прийдешніми. Знання історії, збереження пам'яток – це прямий шлях до відродження духовності і розвитку національної свідомості народу.

Завдання роботи: на основі вивчення існуючих джерел та зіставлення їх із сучасними дослідженнями з'ясувати історію заселення території села та околиць від найдавніших часів до заснування Мошен. Висвітлити роль місцевого населення в формуванні українського етносу, зародженні державотворчих процесів. Показати роль Мошен та місцевого населення в заселенні та освоєнні краю, в боротьбі з завойовниками, в національно-визвольних змаганнях українського народу. Здійснити уточнення окремих сторінок історії села.

Джерельна база. Автори при написанні роботи використовували матеріали археологічних досліджень на терені Мошен та його околиць, архівні матеріали, науково-історичні дослідження, документальні відомості літописів, матеріали, зібрані місцевими краєзнавцями, власні дослідження.

Автори висловлюють глибоку подяку всім, хто надав допомогу в написанні книги, зокрема археологу М. О. Суховому, працівнику Черкаського облдержархіву С. І. Кривенку, зав. краєзнавчим відділом обласної наукової бібліотеки Л. Т. Демченко, науковому керівнику – канд. істор. наук, доценту ЧНУ ім. Б. Хмельницького В. М. Мельниченку, професору А. Ю. Чабану, художниці Т. Гордовій.

Від найдавніших часів до XV ст.

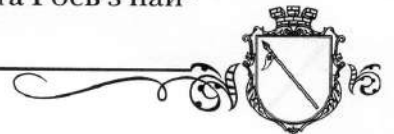
Як свідчать письмові джерела, село Мошни виникло понад 500 років тому на берегах сучасних річок Вільшанка та Мошна.

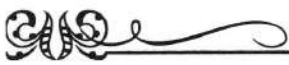
З південної сторони села простяглись Мошногори – величне, вкрите віковичним лісом пасмо гір льодовикового походження. Більше як на 100 метрів підносяться вони над довкіллям, надаючи неповторного вигляду краєвидам Мошен.

Мошногори є південним рубежем фізико-географічного району Середнього Подніпров'я, який носить назву Канівське пасмо і розкинувся від Трахтемирова до Мошногір'я. На формування його рельєфу вирішальний вплив мав льодовик (понад 100 тис. років тому) [1, 30–31].

Всередині цього району, на 100 метрів нижче гір, між річками Дніпро, Рось, Фоса і Вільшанка лежить низина, вкрита мереживом річечок і озер, що сріблом виблискують серед розкішної зелені лісів, луків та боліт. У формуванні рельєфу цієї низини вирішальний вплив мало останнє обледеніння. Льодовик то наступав, то відступав і, як великий бульдозер, нагорнув гори Канівського пасма, в тому числі і Мошногори. Це чи не єдині в світі гори, де більш пізні геологічні шари лежать під старішими. То ж, коли будували котлован Канівської ГЕС, знаходили панцирі восьминогів і зуби акул, які плавали тут 250 мільйонів років тому, коли територія нашого краю, як і України, була дном моря. Такі ж зуби знаходили і в Мошногорах, і на прилеглих територіях.

Захищеність лісами, водами, болотами та горами, родючі ґрунти, розмаїтий і багатий рослинний та тваринний світ сприяли тому, що в низині басейну рік Вільшанка та Рось з най-

Мошногори

давніх часів поселялись люди. Про це свідчить, зокрема, *Мошногори* *всесвітньо відоме селище мисливців на мамонтів в с. Межиріч, вік якого складає 14 тисяч років [3, 2].*

На території, де розташовані Мошни, а також в околицях з давніх-давен жили люди. Про це свідчать чисельні археологічні знахідки поселень, курганів, могильників різних періодів, починаючи з пізнього палеоліту (35–10 тис. років до н.е.) (додаток 1).

На околиці села, що носить назву Лютарівка, 12–15 тисяч років тому жили мисливці на мамонтів. А вздовж Вільшанки, де зараз знаходиться пляж, мешкали племена періоду неоліту (6–5 тис. р. до н.е.). Особливо багаті на терені Мошен знахідки з поселень середнього (2200–1700 рр. до н.е.) та пізнього (1700–900 рр. до н.е.) періоду бронзового віку [7, 12–29, 76–97, 104–136, 165–208], зокрема, східно-тшинецької культури (додаток 2).

Оригінальними знахідками цього періоду є фрагменти глиняних ложок, в ручках яких є заглиблення для вставки держаків або кістяних рукояток. Крім Мошен, такі ложки ніде не зустрічались (додаток 2, мал. 15).

В північно-західному напрямі від Мошен знаходиться група курганів [6, 397], за нашими підрахунками їх більше 30. За словами археолога М. О. Сухового, це унікальна група курганів епохи пізньої бронзи та скіфської доби.

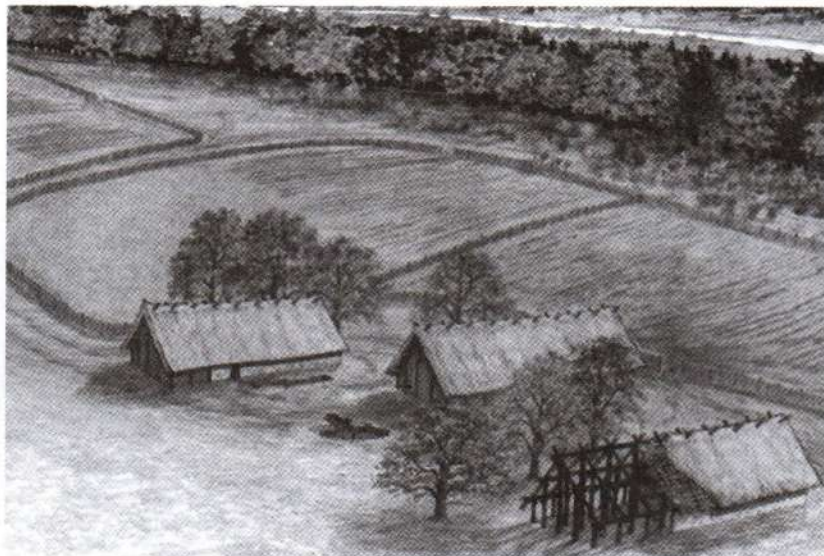

*Стоянка мисливців
на мамонтів*

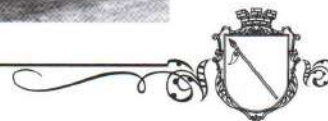
Зокрема, в одному з курганів було знайдено бронзові ножі, які зараз експонуються в Музеї цінностей Києво-Печерської Лаври [4, 155].

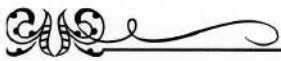
З 8 по 3 ст. до н.е. на території Мошен проживали скіф-

*У таких будиночках
жили люди періоду
неоліту, біля сучас-
ного пляжу на р. Віль-
шанці (6-5 тисячолі-
ття до н. е.)*

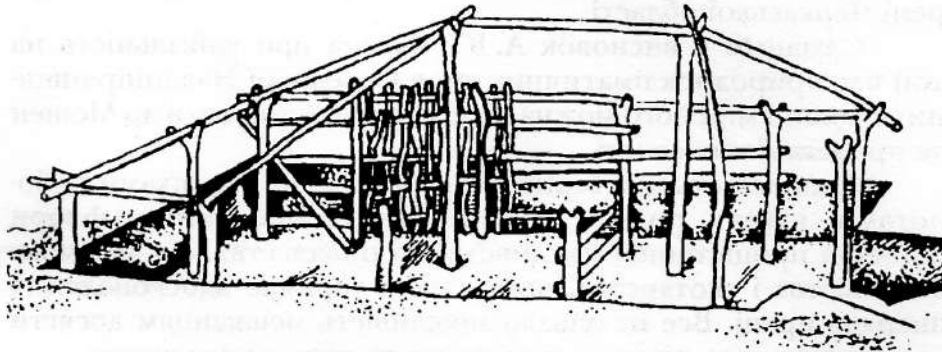
З історії села Мошни

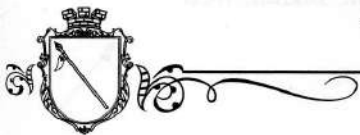
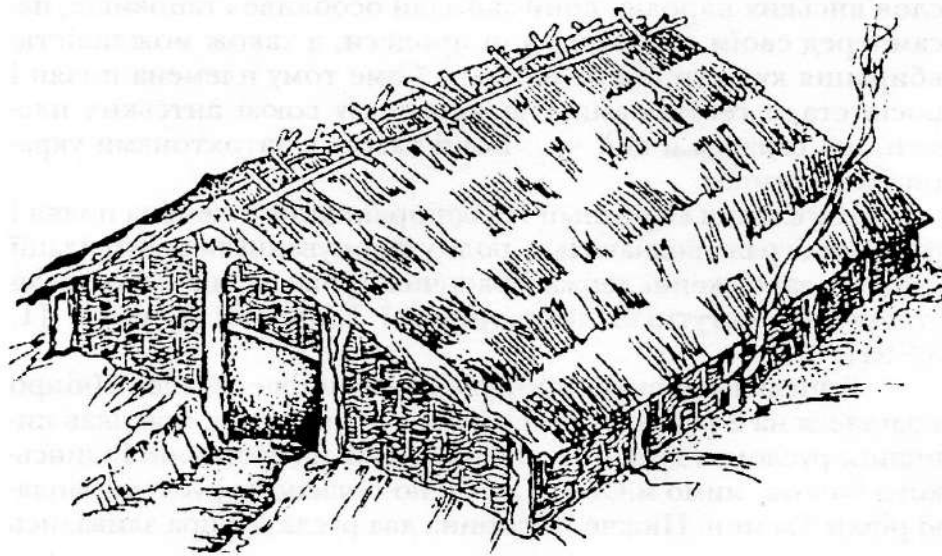
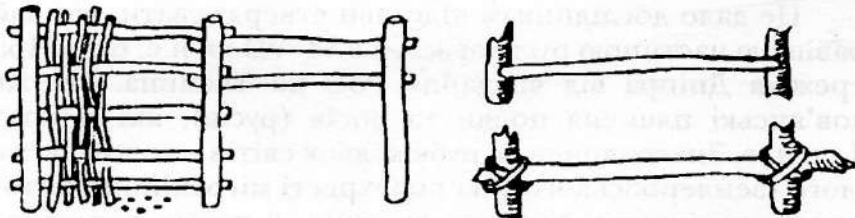

ські племена. Німими свідками того часу стоять в окрузі села десятки курганів.

Багата також територія Мошен на поселення черняхівської культури (3–5 ст. н.е.). Вони знаходились там, де зараз розташовані ставки Оніщенка І.М., а могильники цього ж періоду – поруч, праворуч від дороги, яка веде на с.Тубільці і в районі урочища, що носить назву Чирва. (додатки 1, 3). На одному з таких поселень було знайдено скарб срібних римських монет від імператора Адріана до Коммода вагою понад 30 кг, що свідчить про зв'язки місцевого населення з іншими народами та територіями, на цю думку нашттовхують також зна-

Такими були землянки, у яких жили люди на території Мошен 3,5 тис. років тому (урочище Лютарівка).

хідки трипільської кераміки на території Мошен [5, 197; 6, 406], (додаток 3).

Дослідник А. Ю. Чабан твердить, що Середня Наддніпрянина, куди входить і територія Мошен, належить до найбільш заселених здавна територій, про неперервність розвитку населення на ній [1, 81]. Погоджуючись з ним і виходячи з аналізу та узагальнення археологічних пам'яток на терені Мошен та округи, можна зробити висновок, що вона належить до найбільш заселених здавна територій Середньої Наддніпрянини. А, як стверджує археолог М. О. Суховий, по концентрації, розмаїттю, тривалості та неперервності заселення територія біля р. Вільшанки в районі Мошен та округі не має собі рівних на терені Черкаської області.

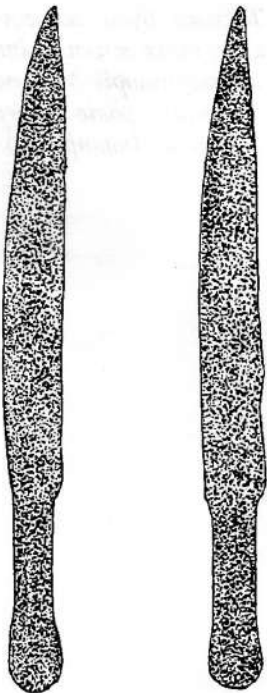
Слушним є висновок А. Ю. Чабана про унікальність на той час природнокліматичних умов Середньої Наддніпрянини, в повній мірі його можна віднести та застосувати до Мошен та прилеглої місцевості.

Захищеність цієї території горами та лісом, ріками та болотами, клімат, родючі ґрунти, багатство фауни та флори сприяли процвітанню мисливства та рибальства, а з часом землеробства і скотарства, чому також сприяло вдосконалення знарядь праці. Все це давало можливість мешканцям досягти досить високого рівня господарства та суспільного життя.

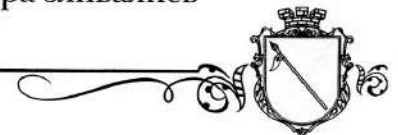
Це дало дослідникам підстави стверджувати, що найяскравішою частиною руської землі в VI–VII ст. н.е. було Правобережжя Дніпра від впадання Росі до Тясмина. Тут жили слов'янські племена полян та росів (русів), які злились у VI ст. н. е. Знаходячись на рубежі двох світів – кочового та осідлого (землеробського), на перехресті міграційних потоків, походів кочівників зі сходу на захід, а також переселення слов'янських народів, вони займали особливе становище, насамперед своїм впливом на ці процеси, а також можливістю вбирання культур інших народів. Саме тому племена полян і росів стали гегемонами у величезному союзі антських племен, що склався в цей час. Вони також є автохтонами українського етносу.

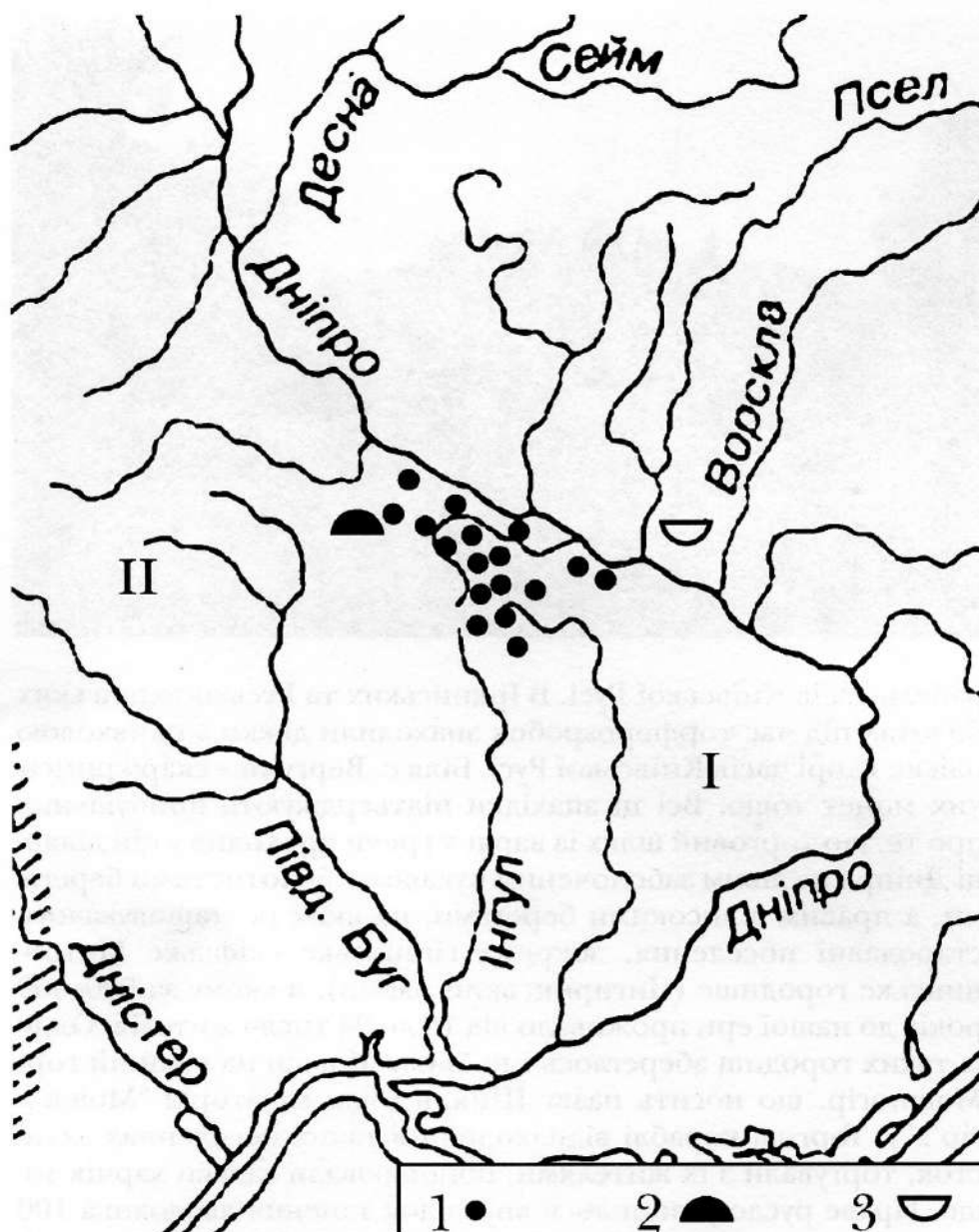
Населення Середньої Наддніпрянини (племена полян і росів) відіграло визначальну роль у формуванні та консолідації слов'ян, зародженні державотворчих процесів, які передували утворенню могутньої давньоруської Київської держави [1, 89–94].

В післяльодовиковий період південніше Мошен Дніпро поділявся на 2 рукави, один з яких – лівий рукав, протікав нижнім руслом, а другий, головний, ішов по улоговині Ірдинського болота, мимо м.Сміла, а далі по сучасному руслу та заплаві річки Тясмин. Нижче Чигирини два русла Дніпра зливались

Бронзові ножі

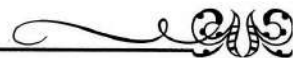

Культури Північного Причорномор'я передкіфської доби (IX–VIII ст. до н. е.):
 I – кіммерійська;
 II – чорноліська; група фракійського гальштату;
 1 – поселення;
 2 – кургани;
 3 – могильники.

З історії села Мошни

в одне, утворюючи таким чином величезний, заболочений, покритий лісом острів, що тягнувся на десятки кілометрів. Можливо, це і був так званий “варязький острів” або “руський острів”, як називав його середньоазіатський вчений ал-Хорезмі в своєму географічному творі “Книга картини землі” [1, 31–32], (додаток 4). Правий рукав був судноплавним ще за часів Київської Русі. Свідченням цьому є численні знахідки в заболоченій місцевості, де він протікав. Так в одній із заплав правого рукава – Білому озері біля села Білозір'я (Черкаський район) в 1829 році експедицією, спорядженою за наказом керуючого справами в Київській губернії Фундукля, було віднайдено ко-

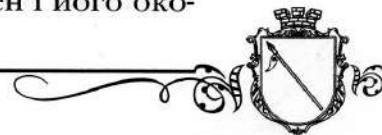

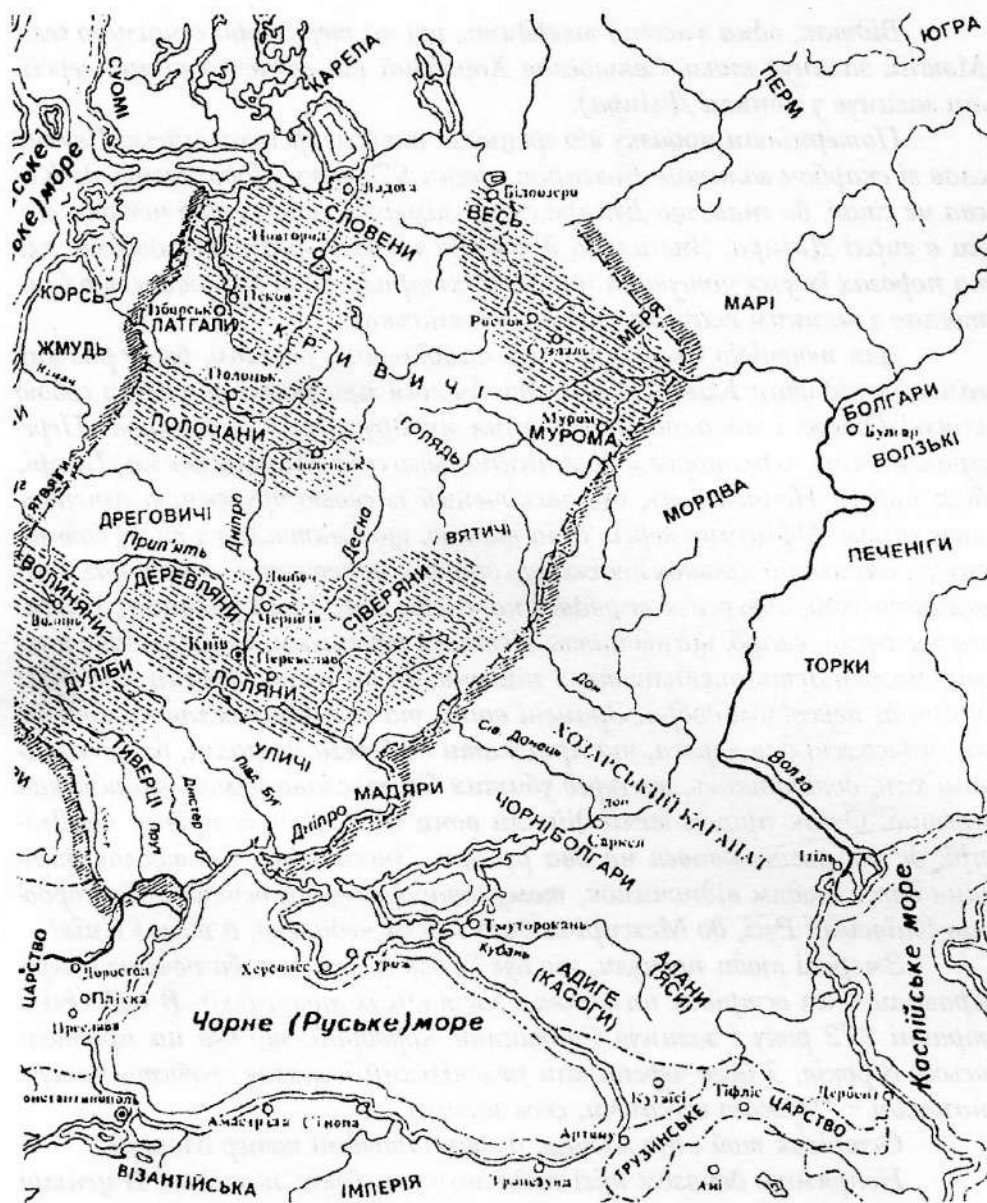

Один із скіфських курганів.

рабель часів Київської Русі. В Ірдинських та Руськополянських болотах під час торфорозробок знаходили діжки з оливковою олією, якорі часів Київської Русі. Біля с. Вергуни – скарб римських монет тощо. Всі ці знахідки підтверджують припущення про те, що торговий шлях із варяг у греки проходив у цій ділянці Дніпра не лівим заболоченим рукавом з болотистими берегами, а правим з високими берегами, на яких розташовувались стародавні поселення, зокрема гігантське скіфське Мотронинське городище (Чигиринський район), в якому за 600–400 років до нашої ери проживало від 16 до 24 тисяч жителів. Одне із таких городищ збереглося і поблизу Мошен на крайній горі Мошногір, що носить назву Шпиль (біля санаторія “Мошногір’я”). Торгові кораблі віднаходили в таких поселеннях захисток, торгували з їх жителями, поповнювали запаси харчів тощо. Праве русло утворилося внаслідок танення льодовика 100 тисяч років тому. А 3000 років тому в районі Мошногір внаслідок сильного землетрусу відбувся зсув ґрунту Мошногір біля с. Будище, почалося замулення правого рукава, ширина якого в той час сягала 3–4 кілометри, а глибина 15–20 м.

До кінця X століття територія, де знаходяться сучасні Мошни, була порубіжжям Київської держави. Південніше, на “варязькому острові” і довкола нього, жило войовниче плем’я уличів, яке довгий час не хотіло коритися київським князям. Лише в результаті чотирирічних воєн київський князь Володимир в 994 році підкорив уличів і включив їх територію до складу Київської Русі, відсунувши рубежі держави південніше [3, 6]. Але, незважаючи на це, територія сучасних Мошен і його око-

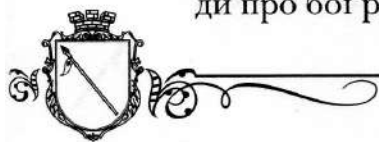

Розселення східнослов'янських племен X ст.

лиць залишалась ворітьми, через які проходив єдиний шлях, що йшов по "острову русів" уздовж Дніпра на північ серед непрохідних боліт та лісових нетрів.

На користь цього говорить одна з версій походження назви "Мошни", за комп'ютерним перекладом зі старослов'янської вона означає – отвір, хвіртка чи ворота. Ворота в Русь і з Русі.

Тому, вірогідніше всього, тут за часів Київської Русі були поселення людей, головне завдання яких полягало в несенні сторожової служби. Можливо, саме тут зустрічали русичі непроханих гостей. На користь цього свідчать численні перекази про знахідки зброї тієї епохи на прилеглих територіях та легенди про бої русичів з кочовиками.

Відтак, одна з легенд твердить, що на території сучасного села Мошни загинув князь Святослав Хоробрий (за однією з інших версій він загинув у пониззі Дніпра).

Потерпівши поразку від грецьких та болгарських військ, Святослав зі скарбом залишив Болгарію восени 971 року. Добиратись до Києва не став, бо знав, що Дніпро скоро замерзне, тож став чекати весни в гирлі Дніпра. Знесилена дружина навесні вирушила додому, але на порогах їх уже чатували печеніги, котрим греки розповіли, що Святослав з великим скарбом, та малим військом.

Для печенігів Святослав був найбільшим ворогом, бо не раз відганяв їх від стін Києва, а тут ще йшлося про скарб, що везе з собою князь! Отож і почалося полювання на дружину Святослава. Переправляючись через пороги, біля нинішнього села Микільське на Дніпрі, біля порога Ненаситець, був заскочений із своєю дружиною печенізьким ханом. Офіційна версія була такою, що Святослав у тому бою загинув, але він на кількох лодіях, що вдалося перетягти через поріг, з невеликою охороною все ж вирвався на чисту воду. Інша частина дружини загинула, скарб, що віз князь, дістався печенігам. Саме це дало князеві можливість вислизнути з пастки, бо печеніги деякий час були зайняті переділом добра. Зранені воїни та сам Святослав на воді були недосяжні для ворога, та пристати до берега не могли, бо печенізький хан, довідавшись, що серед убитих Святослава немає, влаштував погоню. Отак проти течії дійшли вони по воді до острівка на Дніпрі, де він роздвоювався на два рукави. Знесилений Святослав вирішив дати людям відпочинок, тому отаборився на острові. До кордонів Київської Русі, до Межириччя було зовсім недалеко, а там і Київ!

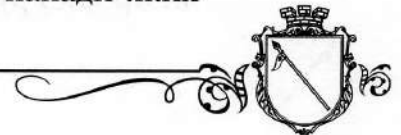
Зморені люди поснули, то був їх останній сон, бо печеніги переправились на острівок на конях і застали їх зненацька. В тій січці в травні 972 року і загинув Святослав Хоробрий, що був на престолі всього 8 років. З його черепа хан печенізький наказав зробити чашу з написом – “Чужого шукаючи, своє загубив”.

Острівок той і був місцем, де розташовані тепер Мошни.

Непрямим доказом тієї події можуть бути знахідки. В центрі села, біля Преображенської церкви, в 60-ті роки минулого століття під час земляних робіт знаходили рештки кольчуг, наконечники стріл, людські кістки та інші предмети того періоду. Знахідки були передані в Черкаський краєзнавчий музей. Все це і вказує, що на тому місці в далекому минулому відбулася битва.

Спустошливим смерчем прокотилась по цих землях монголо-татарська навала 1239–1240 рр. Панування татар тривало до 1395 року, коли правитель Києва Свидригайло Іван, скориставшись розгромом Золотої Орди завойовником Тамерланом, приєднав ці території до Литовсько-Руської держави [3, 8].

Але правителі Литовсько-Руської держави, а пізніше і Польсько-Литовської, мало дбали про оборону південних рубежів, що потерпали від турків і кримських татар, напади яких

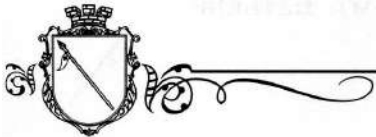

стали справжньою трагедією для українського народу. З кінця XV до початку XVII ст. кримсько-татарські загони майже щороку грабували, палили, руйнували і спустошували українські міста і села, гнали в полон тисячі людей, продаючи їх у рабство на невільницьких ринках.

Турецько-татарська агресія несла українському народу смертельну загрозу винищення. Не маючи захисту з боку держави, населення само бралось за зброю і захищало себе. Вирішальну роль в організації відсічі турецько-татарським нападникам відіграло населення Середнього Подніпров'я. Займаючись землеробством, скотарством, рибальством, полюванням, ремеслами, засновуючи нові хутори і села, створюючи нові та піднімаючи з руїн знищені міста, воно водночас було готовим дати відсіч турецько-татарським нападам. Саме воно стало основою козацтва, обростаючи втікачами з різних земель [2, 12–13].

Досить важливими перепонами для південних агресорів були Черкаси та Канів з їх укріпленими замками. І закономірно, що на території, яка займала ключове стратегічне положення на шляху між ними, виникло сторожове поселення Мошни.

Мошни в період XV–XVI ст.

Вперше Мошни згадуються під 1494 роком у дарчій грамоті великого князя литовського Олександра, записаною в литовській метриці. “Наместнику Черкасскому, п. Климу Александровичу и иным наместникам нашим хто и потом от нас будет Черкасы держати. Бил нам челом боярин Киевский Васько Ершевич и поведал перед нами: что князь Семен Олелькович дал отцу его имене в Черкасском повете, на имя Мошны за его отчизну. А в том его имені люди біли ясачные, к Черкасам служили ясачную службу, и тыми разы тых его людей поганьство Татарове побрали, а иншіи до Черкас пошли; и бил нам челом абыхмо ему дозволили в том его имені люд садити за ся. Ино которых он людей призовет и осадит, аж бы еси их в ясачную службу повернул и дал им покой; нехай они ему служат потому как и в иншых бояр Киевских люди господаром своим служат. Писан у Вильно, мая 17 день, 1494 лета”, индикт 12.” [8, 620].

З грамоти видно, що поселення Мошни вже існувало при князі Семені Олельковичу, який правив Київським князівством з 1455 по 1471 рр. Очевидно, що батько Васька Ершевича одержав містечко за старанну службу і відданість Литовській державі і Київському князю Семену Олельковичу з правом передачі у спадщину. Татари знищили поселення (вірогідніше всього це трапилось влітку 1482 року під час навали кримських татар Менглі-Гірея) [2, 8]. Васько Ершевич відбудував зруйноване татарами поселення. У нього не було дітей і по його смерті, в 1510 році, маєток перейшов до його брата – Федьки Ершевича, також бездітного, і належав його дружині. Після смерті Федьки Ершевича його вдова у 1520 році вдруге вийшла заміж за князя Василя Довманта, від якого вона мала сина, названого в честь батька Василем (Василієм). Батьків-

ський маєток Довманта знаходився на річці Супій у Довмантові. Але після того, коли він оженився на удові Федьки Єршевича, він поселяється у Мошнах і одержує прозвище Мошенський. [35, 377–430].

Містечко Мошни, як і раніше, заселяли люди, що несли сторожову службу та ясачну повинність (давали ясу – сигнал про наближення небезпеки). Один з переказів твердить, що на крайній горі Мошногір, яка носить назву Шпиль (біля сучасного санаторію “Мошногір’я”), на місці стародавнього городища була козацька вежа (хвігура), сигнальні вогні якої було видно навіть на лівому березі Дніпра.

Воїни черкаського загону 5 лютого 1527 року спільно з іншими захисниками рідної землі розгромили численне татарське військо, що розташувалося на ніч на березі р. Мошна між Каневом і Черкасами. В результаті битви було визволено з татарського полону 10 тисяч бранців – молодих юнаків і дівчат, повернуто загарбані татарами цінності [9, 59]. Ймовірно, що, крім черкасців, в битві брало участь і місцеве населення, передусім жителі Мошен.

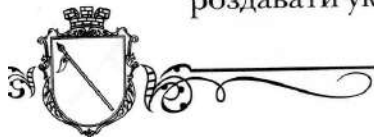
У 1552 р. була проведена ревізія Черкаського старостатства. В акті були перераховані жителі Черкас, серед яких зустрічаємо ім’я та прізвище Василя Довманта, але невідомо, хто це: батько чи син. Князь Василь Довмант жив у Черкасах, де мав будинок, але маєток був його у Мошнах. В акті ревізії є запис наступного змісту: “Уход по Днепру выше Черкасс на имя Мошны, князя Василия Довманта, черкашанина” [36, 76–91].

Василій Довмант не відзначався особливим багатством, хоча й володів обширними земельними угіддями. Жителі Мошен платили невеликий чинш від вилову риби, полювання на хутрового звіра, а також збору меду і воску.

Землеробство в оплату чинша не входило. Очевидно, воно не контролювалося, що видно із запису в тому ж акті ревізії: “... папшут Черкашаны бояры и мещаны на поле, где кто хочет” [37, 90].

У 1569 р. утворилась Люблінська унія, за якою Польща і Литва об’єдналися в одну державу – Річ Посполиту. Люблінська унія передбачала політичну рівноправність литовського, польського і українського населення, проте всю повноту влади захопили поляки. Українські землі після Люблінської унії потрапили під панування Польщі на довгі роки; українці втратили політичну владу, якою вони користувалися за литовського правління. Цьому сприяв розбрат серед українців, який поглиблювався інтригами між князями і боярами, а простий народ не міг вплинути на перебіг подій. Дворяни, особливо великі магнати, вітали перехід під владу шляхетської Польщі, оскільки розраховували зміцнити свої феодалні права і привілеї, посилити гноблення українців.

Після унії 1569 р., коли були насильно загарбані і перейшли від Литви до Польщі українські землі (воєводства Київське, Брацлавське і багато інших), Польща вирішила, що має повне право розпоряджатися ними. Польський король і уряд могли роздавати українські території в першу чергу своїм великим маг-

натам, таким, як Жельковські, Замоїські, Калиновські, Конєцьпольські, Потоцькі і багато інших. Вони зі зброєю в руках на чолі озброєних загонів просувалися в глибину українських земель, заганняючи жителів у рабство. Часто це супроводилося грабежем, убивством, насильством, жорстокою карою. За великими магнатами на Україну потягнулися шляхта і католицьке духовенство.

Мошни після Люблінської унії залишилися у володінні князів Довмантових. Зберігся документ, за яким князь Григорій Васильович Довмант передає право на володіння маєтком дружині:

“22 мая 1585 г Дарственная князя Григория Васильевича Довмантова своей жене Полонии Федоровне Тышанке на имение в Мошнах, а также на имение в Домантове на Днепре, три дворища в Киеве и двор в Черкасах на вечное пользование” [38, ф 59].

У 1589 р. маєток Мошни на Дніпрі і Домантово були продані старості Черкаському князю Олександрові Вишневецькому – великому українському магнату, старості Черкаського, Канівського і Корсунського староств, з яких він отримував величезні прибутки [38, С 10, 20, 206].

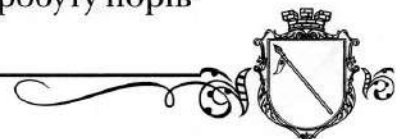
Князь Олександр Вишневецький користувався великим авторитетом у польських королів. Особливо його цінував Сигізмунд III, оскільки той відчував постійну нестачу грошей, а Вишневецький мав можливість надавати королю матеріальну допомогу. У компенсацію за це Сигізмунд призначав своїх кредиторів на державні посади в Речі Посполитій, наділяв їх земельними угіддями на захопленій українській території. Вишневецькому він у 1590 р. виділив маєток на р. Сула.

Під владою Вишневецького знаходилися найбагатші староства Київського воєводства. Він мріяв створити на цих землях свого роду “особисту державу” і тому постійно добивався для цих земель і їх жителів пільг і привілеїв. Центром держави повинні були стати Мошни, де він вирішив поселитися. Тут за його наказом було споруджено костел. Оскільки робочих рук не вистачало, то Вишневецький привілеями, пільгами, матеріальною допомогою заохочував людей переселятися сюди, допомагав усім у будівництві житла, забезпечував зерном для посіву і продуктами харчування, вважаючи, що всі ці затрати швидко будуть відшкодовуватись.

Всі жителі цього краю вважали себе вільними козаками і сповідували греко-руське православ'я. При появі татар всі ставали на захист своєї волі “пользование” [38, ф 59].

В XVI ст. Мошни були приписані до Черкаського староства. Навколо села було багато козацьких слобід і хуторів. Про один такий хутір свідчать документи, з яких дізнаємося, що реєстровий козак Гурін продав міщанинові Охриму Туровичу свій хутір на Соколинних лозах поблизу Мошен за 10 кіп литовських грошей. Ціна вказує, що там було небагато землі, але при хуторах бували всякі “пожитки” – луки, сіножаті, ниви, ставки, пасіки, гаї – і хутір часто переростав у велике господарство [2, 107].

Як вказують дослідники, зокрема В.Голобуцький, козацькі слободи та хутори відзначались вищим рівнем добробуту порів-

няно з убогими селами. Тут розвивалось землеробство і скотарство, а також промисли – рибальство, звіроловство, селітроваріння (добування пороху), поташний промисел (поташ – лугова речовина, що використовувалася для виготовлення мила, відбілювання тканин тощо), гутна справа (виготовлення скла). Серед козаків було чимало ремісників, талановитих майстрів. Зокрема, знамениті козацькі швидкохідні човни – чайки, крім Запоріжжя, будували і поблизу Мошен [2, 131]. Цьому сприяла наявність у довколишніх лісах та луках високих верб і лип, з яких будувались човни, а також близькість Дніпра.

В одному з найбільш цінних письмових джерел про розвиток народного господарства Середньої Наддніпряни ранніх козацьких часів, творі Г.Л. де Боплана “Опис України...” місцеві жителі показані, як вправні ремісники: шевці, кравці, теслярі, столяри, бондарі, кушніри, спеціалісти з якісного виготовлення пороху, ковалі і слюсарі, які можуть і дім побудувати, і човен виготовити, і віз зробити.

Кожен також уміє і пиво зварити, і “викурити” горілку, а жінки займаються прядінням та ткацтвом, виготовляючи з льону та вовни тканину, з якої роблять вітрила і полотно для одягу та інших потреб [25, 29–30].

Можна припустити, що і в Мошнах жило багато талановитих майстрів – ремісників, які, як правило, були людьми відносно заможними. На це нашттовхує і назва села. Одна з версій говорить, що вона пішла від слова “мошка”, яка кишіла на довколишніх болотах і озерах. Але назва Мошни більше тяжіє до слова “мошна”, що в перекладі зі староруської означає гаманець, в більш широкому розумінні – гроші, багатство. Отже, назву Мошни село могло отримати через те, що значну кількість його жителів складали заможні люди, яких прозивали мошні, тобто багатії.

Відносно краща природна захищеність, природні багатства мошнівського регіону, який лежав у центрі території Черкаського та Канівського староств – головної землі, де з’явилося козацтво, – сприяли швидкому заселенню та економічному розвитку Мошен, особливо ремісництва та торгівлі. Населення в Мошнах швидко збільшилося у кілька разів. Місто було розташоване у живописному місці на березі глибоководної і швидкої річки. Князь Олександр Вишневецький став будувати розкішний замок і укріпляти Мошни. *Як свідчить переказ, підлога в одній залі була мозаїчною – викладена з відшліфованих кінських зубів. Щоб її викласти, потрібно було обеззубити біля 50 тисяч коней!*

За проханням князя король Речі Посполитої Сигізмунд III виявив Мошням велику честь, надавши їм так зване право Магдебурзьке.

Ось зміст цього документу.

1592 года февраля 9 в Кракове.

Сигизмунд III

Ознакомился с письмом нашим ХХ, Дал нам справку вельможный князь Александр Вишневецкий, староста наш Черкасский, Каневский,

Любеческий и Корсунский, он на собственной земельной местности для обеспечения и защиты панов коронных, полных прав посполитных на селище, с далеких времен называемых Мошны, подтверждает, что здесь замок начал строить, город на месте селища строит и людей поселяет, и просил нас, чтобы мы тому городу его, названному Мошны право Магдебургское надали и всякие свободы, права и порядок на примере других привилегированных главных городов государства нашего создали и постановлением разрешили ярмарки, торги и корчмы открыть, купечество, гондлев и других всяких мероприятий допустили. При этом мы, приняв во внимание большую просьбу князя Александра Вишневецкого, старосты Черкасского, с ласки нашей королевской принадлежащему ему местечку и подданным его мещанам, людям вольным, которые там живут и которые вновь будут приходить там поселяться и будут постоянно жить, право Магдебургское и вольность городскую надем. Что через войта, бургомистра и других урядников местных городских от князя Александра Вишневецкого, старосты Черкасского, а потом от потомков его поставленных во всем порядно и справно держаться должно. И с этого время мещаны того местечка Мошны права Магдебургского во всех статьях и артикулах его применять должны в обыходе. Во всех делах больших и малых всегда советоваться и судить самим между собой и с гостями, людьми приезжими, на ярмарки и торги. Власти городские должны контролировать все дела ежечасно. В этом крепость и полная власть правительства сейчас и потом в будущем, которую мы надем войтам, бургомистрам, Раде и всему правительству городскому во всех делах городских, во всех делах судебных в том числе и делах судебных, кровавых, что по закону права Магдебургского им принадлежат будет; власти городские будут судить и высказывать свои мнения и выннх согласно артикулов того права Магдебургского наказывать. Но разрешается подавать апелляции до их верховного пана, князя Александра Вишневецкого, старосты Черкасского и его потомков. Всегда необходимо защищать невинных. Необходимо брать пример по применению артикулов права Магдебургского с наших главных городов Кракова и Львова. К тому же допускаем в названном городе Мошны построить ратушу, храмы, весовую, парикмахерскую, парки всякие, баню. Для порядка обыхода и жизненных требований жителей городских необходимо построить цеховые ремесла, по примеру тех городов, где они имеются.

Также разрешаем письмом нашим князю, старосте Черкасскому в данном городе Мошны установить ярмарки два в каждый год, а также торги каждый тиждень (неделю). Предоставляем вольности его купечеству гондли всякие вести и корчмы всякие держать, питьем, и всякими продуктами шинковать. В город Мошны вольно на ярмарки и торги приезжать посполитым (крестьянам), купцам, обивателям государства нашего и чужестранцам. Вольно товарами всякими торговать, продавать, скуплять, при уплате на князя Александра Вишневецкого, старосты Черкасского и потомков его или кто другой повинности нести будет, мыто торговое по обычаю таких городов, кроме сбора мыта нашего государства главного и других налогов наших. А те вольности и права князь Александр Вишневецкий, староста Черкасский и потомки его права, как и другие представители рыцарства сего края мирно проводивши жизнь, город свой Мошны и мещан тех в праве Маг-

дебургском и во всех вольностях и порядках городских на основании письма нашего спрятьать должны (по всей вероятности привилегии, данные королем Сигизмундом III на Магдебургское право Мошням князь и его потомки, а также правители города Мошен должны зорко и строго хранить). К тому же городу Мошны, этим же письмом нашим, к праву его надаем печать городскую, герб “Ощеп”, которой печатью в том городе Мошны правительство городское все дела права Магдебургского печатая и отправляя вечно применять должны.

А для точной веры и укрепления этого решения это письмо рукой нашей подписавши и печать нашу коронную на документе поставили.

Написано в Кракове месяце феврале девятого дня, года от рождения Иуса Христова тысяча пятьсот девяносто второго, а господства нашего года пятого.” [39, с. 258–260].

Право Магдебурзьке, надане Мошням королем Сигизмундом III, було правом на управління містом виборними людьми. Війт був головним правителем міста, бургомістр відав усім господарством і торгівлею. Правом Магдебурзьким старі феодальні повинності замінялись податками з торгівлі та промислів, дозволялися всі види комерційних угод, торгівлі, продажі і маклерства. Від уплати мита і торгових зборів князь і польська казна одержували колосальні прибутки.

Цей історичний документ багато чого прояснює і в історії с. Мошни: стало відомо, коли і за яких умов Мошни стали називатися містом. Старожили добре пам’ятають, що в Мошнях на свята Трійці (П’ятидесятниці) проходили ярмарки, а кожні два тижні по понеділках – торги.

Під час ярмарок збиралась сила силенна люду і майже кожен лузав насіння. А лушпиння кидав на землю, таким чином засмічуючи її. Тоді місцева влада видала указ про накладання суттєвих штрафів за це. Тому мошенці клали лушпиння в кишені. Указ існував дуже довго і весь цей час мошенці ходили по селу з кишеньками, повними лушпиння. За це їх ще тоді прозвали лушпайниками, прозивають і по сей день жителі навколишніх сіл. Але, з вище викладеного, виходить, що мошенцям потрібно не ображатись на це, а гордитись та в продовження традиції не засмічувати, а берегти в чистоті рідні Мошни і Україну.

Після надання Магдебурзького права швидко збільшувалося населення у Мошнях. Була побудована православна церква, яка одержала назву “Спаської”. Князь Олександр Вишневецький побудував у Мошнях замок і жив тут до виїзду у свій маєток на Волині. Помер князь у 1600 р. і Мошни по спадковості перейшли до його сина Юрія.

В листі-грамоті короля про надання магдебурзького права говорилось “...надаемъ печать местскую, герб ошепъ...” (“ошепъ” староукраїнською мовою означає “спис”) [10, 43]. Такий символ як найкраще відображав значення містечка та основне заняття його мешканців, які, як і раніше, несли сторожову службу і боронили край від наїздів завойовників.

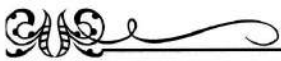

За волю України (Мошни в XVI–XVIII ст.)

В кінці XVI – на початку XVII ст. посилювалось соціальне, національне та духовне гноблення, наступ на козацькі привілеї населення Середньої Наддніпрянщини. Це викликало спротив свободолюбного покозаченого населення. Почалися збройні повстання. Активну участь у цій боротьбі брали жителі Мошен. Доказом цього є той факт, що 13 жовтня 1625 року поблизу річки Мошна відбувся бій між польськими військами та повстанцями (канівськими козаками, до яких приєдналися місцеві селяни та козаки). Повстанці, засівши за возами, успішно відбили атаку польської кавалерії. Польське військо зазнало значних втрат. Козаки вміло використали заболочену місцевість, контратакували ворога. Бій на річці Мошна мав значний вплив на весь хід повстання під керівництвом Марка Жмайла. Насамперед повсталі затримали просування ворога, дали можливість виграти час для підготовки і згуртування сил [2, 134].

У 1627 р. у Москві була надрукована книга “Большому чертежу”, у якій написано: “Ниже Києва в шести милях (російська миля рівна 7 верстам, а верста – 1065 м) на правом берегу город Триполье, ниже Триполья в пяти верстах город Виточев, ниже Виточева на четьре версты город Стайки, ниже Стаек город Ржищево, с юга в Днепр впадает река Лешня. Ниже Ржищево город Ходоров, ниже Ходорова город Терехтемиров казацкий. Ниже Києва на 60 верств с навіть Московской стороны на левом берегу Днепра в Днепр упала река Трубеж. На Трубеже стоит город Переяслав, а от Києва до Переяслава 60 верств, а от Днепра до Переяслава 5 верств. А ниже Терехтемирова на литовской стороне, на Днепре, город Канев. А от

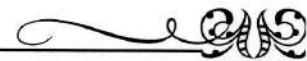
Терехтемирова до Канева 20 верств. А от Канева вниз по Днепру, город Дубков, на Московской стороне. А ниже Дубкова две мили на Днепре город Довмантов, а под ним пала в реку Днепр река Супой на Московской стороне. А по Супою вверх две мили город Пещана, а выше Пещаного четыре версты город Ельмазов. А ниже Довмантова, по правой стороне Днепра, на речке на Мошне, от Днепра три версты город Мошны Вишневецкого, а ниже Мошен четыре мили город Черкассы.” [40, 92–94]. Книга “Большому чертежу” видрукована 380 років тому, а з якою точністю показані віддалі між населеними пунктами.

Важливим є підтвердження близькості поселення Мошни до Дніпра (три верстви). Дніпро, поступово нарізаючи нове русло, відходив від Мошен і все ближче переміщався до Домантова (нині Мошни знаходяться на віддалі більше 10 верств від Дніпра). Шлях переміщення Дніпра можна простежити по глибоких озерах, що залишилися, – Біловод, Станова, Оріхово, Плесо, Кам’яне, Нехаїв та ін. – все, що залишилося від широкої та повноводної річки, яка протікала по цих місцях. Отже, русло Дніпра всього за 380 років віддалилось від Мошен і Мошногір більше ніж на 7 кілометрів. Цей факт, рельєф місцевості, викопні рештки річкових організмів ще раз підтверджують, що Мошни за часів Київської Русі були островом на Дніпрі і його води омивали Мошногірське пасмо в районі села Будище, а потім уже розтікались по двох рукавах, які, мов могутні руки, охоплювали Варязький острів.

У Мошнах та невеликих населених пунктах поблизу них жили осідлі козаки, такі ж як і по всіх поселеннях по обох берегах Дніпра нижче Києва по течії. За необхідності вони залишали свої господарства і йшли в похід на боротьбу з турками, татарами і поляками. Козаки завжди славилися своєю хоробрістю. Їх побут, життя і звичаї досить точно передав у своїх записках французький інженер Боплан, який був на службі у польських королів Сигізмунда III і Владислава IV на посаді королівського інженера і капітана артилерії (прожив в Україні 17 років – з 1631 по 1648).

“Здесь получили начало мужественные витязи, казаки Запорожские, давно расселившиеся по берегам Днепра и его окрестностях. Теперь насчитывается 120 тыс. казаков, закаленных в боях и всегда готовых по первому приказанию, через неделю времени выступить в поход. Казаки очень смелые и храбрые люди. Уму не постижимо, как они храбро дерутся с турками на море. Они смело переплывают Черное море на своих утлых челнах (чайках). В таких походах принимают участие от 6000 до 10000 человек. К походам морским они готовились со всей серьезностью. Челны их были без кия,

первоначально они выдалбливали их из ивы или липы, длиною примерно в 45 футов, а затем постепенно нашивали основание досками до требуемого размера по длине, ширине и глубине. Такого челна длина доходила до 60 футов, ширина до 10–12 футов и глубина 8–12. На каждом челне было по два руля – один на корме, второй на чердаке. С каждой стороны было по 10–15 весел. Сверху бортовые доски были обтянуты камышовыми канатами для поддержания плавучести на случай затопления в морскую бурю. Готовя в поход 80 или 100 таких челнов, на один челн определяется команда 50 или 70 человек, каждый имеет вооружение: сабля, две пищали и боеприпасы к ним. Кроме того, 4–5 фалконетов с ядрами и необходимые припасы живности: сухари в бочках, вода также в бочках, водки в морские походы не берут. Пьяных казаков в морских походах, как правило, выбрасывают в море. Походная одежда была проста: рубаха, двое шаровар, кафтан и шапка.

Такие витязи садятся на летучий флот, приводящие в трепет многолюдные города Турции. Казаки совершали морские походы в Крым и к Турецким берегам, даже к столице Турции Константинополю”.

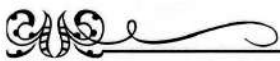
Боплан із захопленням відмічає уміння козаків битися з ворогами і на суші. В тій же книзі (“Описание Украины”) він пише:

“В походах казаки водки не пьют; казаки страстно любят свободу; смерть предпочитают рабству. Казачество придерживалось суровой дисциплины. В период похода власть старших военных начальников была неограниченная. Самым тяжелым преступлением считалась измена Родине, измена братству. Казаки страстно любят свою родину – Украину, и для защиты свободы они зачастую выступают против притеснителей своих, поляков. Очень часто на этой почве бывают бунты и восстания.

Казаки крепкого телосложения, легко переносят холод и голод, зной и жажду; в войне неутомимые, отважные и храбрые или лучше сказать дерзкие и мало дорожат своей жизнью. Они метко стреляют из пищалей. В совершенстве владея искусством в наступательном бою, они показывают необыкновенную храбрость в таборе, огороженном телегами и при обороне крепостей. Сто казаков с успехом вели бои против тысячи татар под прикрытием связанных повозок, поставленных в несколько рядов, и вырытых между ними окопов.

Казаки обладали особым искусством в строительстве таких таборов. Но ради справедливости надо сказать, что казаки слабее поляков воевали на лошадях. Если бы конные казаки имели такое мужество, как пешие и как на море, то они были бы непобедимы. Казаки очень требовательные при выполнении работ, не жадные

к богатству и исключительно ценят свою работу. В стране Запорожской (Боплан всех казаков, живущих ниже Киева по обоим берегам Днепра, называет запорожцами, а местность – страной Запорожской) вы найдете людей, искусных во всех ремеслах, необходимых для быта и общежития: плотников, тележников, кузнецов, оружейников, кожевников, сапожников, бочаров, портных и т.д. Казаки весьма искусные в добыче селитры и при приготовлении пушечного пороха. Все казаки умеют пахать, сеять, жать, косить, печь хлебы, готовить яства, варить пиво, мед и брагу, гнать водку и прочее.

Женщины прядут лен и вовну, ткот полотна и сукна. Казаки имеют довольно ума. Встречаются среди них люди с познаниями высокими.

Плодородная земля дает изобилие хлеба, зачастую они не знают куда его девать.

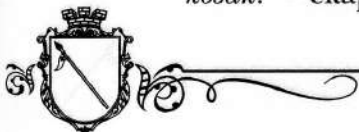
Веру исповедуют греческую, называя ее русской.

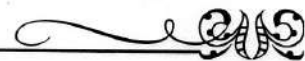
Немного казаков умирает в постели, в большинстве они оставляют свои головы на поле брани.” [Боплан, “Описание Украины”].

У період служби Боплана часто вибухали повстання козаків проти польського свавілля. У другій половині 1637 р. піднялося велике повстання в районі Черкас і Корсуня. Мошни стали його центром. 14 жовтня 1637 року полковник війська Запорізького Карпо Скидан своїм універсалом призначає містечко Мошни місцем зосередження повстанців. *“Карпо Павлович Скидан, полковник й.к.м. війська Запорозького, на всій Україні зіставлений, товаришам нашим, отаманам городовим, козакам війська Запорозького на Задніпров’ю всім спільно і всій черні, братії нашій там замешканій доброго здравія від Бога заживати бажаємо.*

Повідомляємо в.ш. товаришів наших, що дано нам відомість про рішучі замисли п. п.(польсько підданих – авт.) жовнірів, що вони напевно до нас на Україну вже поблизу підбираються – чого їм, тих замислів їх, Боже не помози! Отже, я властю мого старшинства й іменем військовим наказую і упоминаю, абисьте були готові як в конях так і в припасах і зі зброєю своєю против того ворога нашої грецької віри ставати мужно, як того потреба виникає. А в.ш. панове отамани взявши з собою по кілька товаришів, аби прибували на місце призначене, до Мошен, на будучу неділю, себто 29 октобра, доконче і доконче – наказуємо то під ласкою військовою і караннем військовим. Там в раді зібравшись, будемо радити, аби з доброю славою і пожитком нашим все було, а вас Богові поручаєм.. Дано в Чигирині, місяця октобра 24 (с.с.) року 1637. Роман Попович, писар полковий, рукою власною”.

Успіх був надзвичайний, особливо на Правобережжі, де селяни громили шляхту і приставали до козаків. *“Що хлоп – то козак!”* – скаржилися поляки.

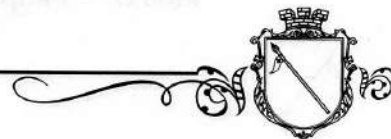
Зважаючи на швидке наростання козацького повстання, польський уряд вирішив якомога поспішати. 7 листопада 1637 року польське військо рушило з-над Дністра і в середині листопада ст.ст. наближалось вже під Білу Церкву, що була визначена збірним пунктом поляків.

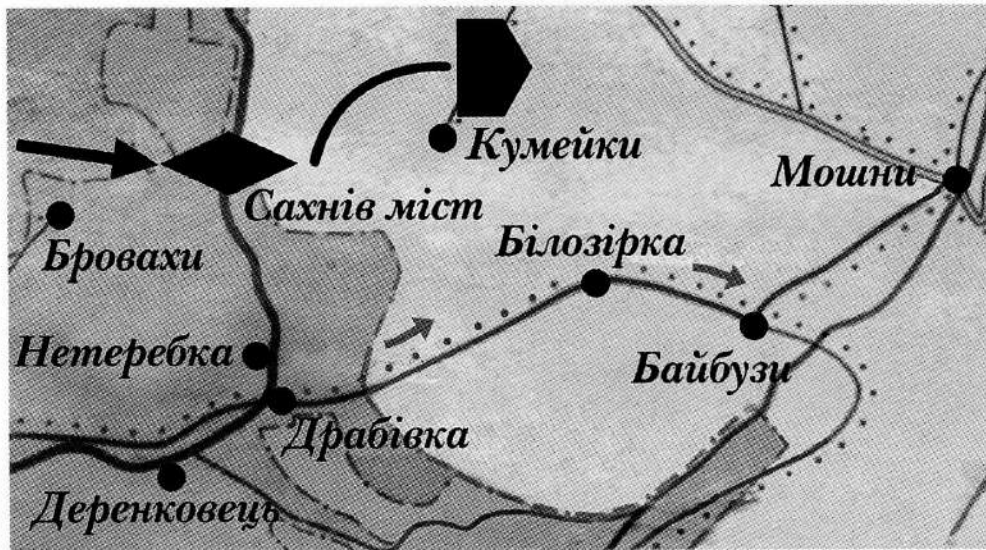
В містечку відбулася рада отаманів повстанських загонів. Скидан з Мошен розіслав нові універсали, скликаючи козацтво до Мошен. *“Карп Скидан, полковник і опікун всеї України війська й. к. в. Запорозького їх милостям п.п. молодцям, черні війська Запорозького, товаришам і братії моїй милій ознаймую. Посилав я до вас, аби ви прибували на раду корсунську, але бачу вас мало послушних, а знаючи, що лядське військо наступає на віру і вільності наші, нагадую і під горлом наказую, аби ви – піші й конні – якнайскоріше прибували до мене до Мошен, аби ми там бездушникам і неприятелям віри нашої відправу дали, а се напевно зможемо, як тільки зберетесь. З Мошен, 17 ноября 1637 р.”*

В жовтні – листопаді загоны повстанців збиралися у Мошнях та довколишніх селах. Сюди ж підійшли головні сили на чолі з гетьманом Павлюком.

10 грудня 1637 року після наради в Рокитному Потоцький вирушив з тією частиною війська, що була в нього під рукою, намагаючись підняти дух у польського війська та справити на козацтво і селянство в Україні враження наростаючої сили польського впливу. Швидким маршем пройшов він з Рокитного на Богуслав, Корсунь і став готуватися до переходу за Рось, на територію, що була в руках повстанців. Реєстрові, які zostалися в Корсуні, не приставши до Скидана, стріли Потоцького поклонами й чолобиттям.

Але за Россю, в Драбівці, стояли вже Скиданові козаки під проводом Коростія. “Язики” оповідали, що зі Скиданом немале військо, а друге стоїть за Дніпром у Домонтові навпроти Мошен під проводом Кизими. Висланий наперед польський роз’їзд під проводом Лаща під Мошнями зустрівся вже з Павлюковим військом 15 грудня 1637 року. Павлюк надіслав листа до Кизими з Мошен: *”Покірно вас просимо в день і ніч поспішайте до Мошен, до армати, бо ми сьогоднішнього дня наспіли з арматю до Мошен, жовніри хотіли вигнати наших товаришів з Мошен, але не мали потіхи, жовнірського товариства полягло кількадесят, і почувши про армату, вони завернули від Мошен. Ніч заступила і трудно було нам іти за ними; скоро Бог дасть день, підемо за тим неприятеlem і вас просимо і наказуємо іменем військовим, під страхом суворої кари, аби хто тільки зве себе товаришем нашим, зраз ставав за віру християнську і золоті вільності наші, кровію нашою заслужені, бо ж по тих містах, в Корсуні й інших церкви попустошено, дітей і жінок по селах порізано. Ще раз просимо вас і наказуємо, аби ще застали нас у Мошнях, а за тим Богові вас поручаємо. В Мошнях, вівторок 15.XII.”*

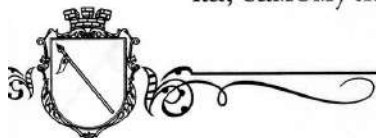

Пересування
→ польських та
→ козацьких військ
напередодні битви

Павлюку не вдалося зібрати всі сили. До того ж, з 10 тисяч повстанців козаків було не більше 4 тисяч, а решта – слабо озброєні селяни. В польському війську нараховувалось понад 15 тисяч вояків. [2, 139–140].

Для Павлюка і козаччини фатально було, що вони дали польському війську врзатися так глибоко, розірвавши своїм передовим полком з'єднання з задніпровцями. Скиданові передові полки, пробиваючись до Павлюка, під Мошнами вже наскочили на Лащове військо. Маючи з боку поляків, Кизимі неможливо було виконати волю Павлюка і перейти за Дніпро. Павлюк, поспішаючи наздогнати втрачений час, кинувся на головне польське військо, що, перейшовши Рось під Сахнівкою (на "Сахнів міст"), стояло коло села Кумейки між Россю і Мошнами. Павлюк мав неправильні відомості про польське військо, представляючи собі його меншим, ніж було в дійсності, і дуже дезорганізованим конфедерацією. З Павлюком було, за словами "язика", більше двадцяти тисяч, але це мабуть перебільшена цифра, і сам Потоцький сподівався лише на кільканадцять тисяч. До того ж військо було слабко озброєне – *"не всі мають самопали, декотрі тільки рогатини, коси, сокири, але йшли дуже сміло і сердито"*.

За словами Потоцького, план Павлюка був такий: ударити на передовий полк Лаща, що відступив перед Павлюком з-під Мошен, став табором на правім крилі Потоцького, під Білозіркою (тепер Яснозір'я); знищивши його, перейти Рось, і зайшовши війську Потоцького ззаду, понищити переправи на Росі і відрізати його від тих жовнірських полків, що поспівали слідом за Потоцьким. Запобігаючи такій можливій небезпеці, Потоцький наказав Лащеві відіслати свій обоз до головного війська, самому ж виступити проти Павлюка, і, відступаючи, навести

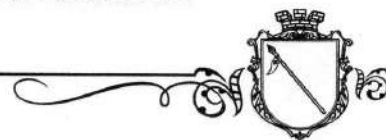

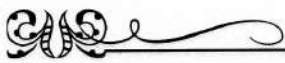

Павло Бут (Павлюк).
Худ. Д. Нарбут

його на головне польське військо. Воно під Кумейками було в дуже зручній позиції: серед рівнини, на якій розкидано групами понад десяток курганів скіфської доби, перед болотами, що закривали доступ до війська з фронту.

Коли настав день 6 грудня ст. ст., день св. Миколая, Павлюк, провокований Лащем, рушив усією силою на польське військо. Козаки йшли табором, в шість рядів возів; попереду шість гармат, всередині дві, позаду теж дві, а всередині табору 10 тисяч пов-

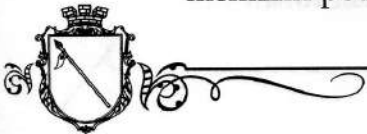

станців, добре поділених на полки і сотні, як описує очевидець. “Плакав, дивлячись на те гарячий прихильник грецької релігії Адам Кисіль і так говорив: *“гарна та громада людей, і дух в ній сильний – як би се так против ворога хреста святого, а не против кофоя, річи посполитої і отчини своєї, – було б за що похвалити, а так тільки зганити”*. Всю дорогу обсипали і ганьбили страшним гуком, клятвами, лайкою, сороміцькими і поганими словами синів шляхетських, гетьманів, жовнірів і самого короля. Коли з вишини відкрилося перед очима козаків польське військо, поставлене в десять рядів, більше ніж його сподівалися, козацьке військо завагалося, каже той же очевидець, але Павлюк так їх підбадьорив: *“хібача не знаєте, що ляхи військо ставлять у два ряди? ідім!”* Польські гармати привітали їх пострілами, козаки відповіли їм теж гарматною пальбою і “потопом” пішли на польське військо по рівнині, що стелилася тут. Але, натрапивши на болота, що, не зважаючи на такий пізній час, не замерзли добре, пішли обходом, повз село Кумейки. Це був дуже незручний маневр – Павлюк відкривав ворогові свій слабше захищений бік. До того ж, як каже Потоцький, селяни з Кумейків зробили ведмежу послугу козакам: вони запалили село і самі засіли на поляків, сподіваючись погромити їх, як ті будуть відступати. Але дим пішов на козацьке військо і не давав йому змоги роздивитися навколо себе. Та козаки, не передчуваючи біди, ішли сміло, помахуючи хоругвами, стріляючи з гармат, підіймали гук аж під небеса і викрикували: *“Ой далеко буде гетьман польський ночувати!” “Ляцику, побіжиш до хяцику”*. Коли козаки проминули болото, Потоцький випустив проти них драгунів, а за ними пішли полки. Козаки спинилися, почали пересувати в цей бік кращу частину свого війська, але раптовий напад польської кінноти, повторений кілька разів, зробив своє: було розірвано лінію возів козацьких, сталося замішання, спалено порох, що лежав на тих возах; і хоч поляки понесли також великі втрати, але багато козаків полягло в бою.

Як свідчить Потоцький, козаки билися з незвичайним завзяттям: *“Було таке уперте і завзяте те хлопство, що ніхто з них не хотів “миру!” кричати, навпаки тільки кричали, щоб одному на одному вмирати – і так дійсно їм приходило, а коли довелося впасти з коня котромусь з наших, то збігалися як злії пси і на куски трупа рубали, хоч ми їх зверху били і на тім однім трупі кілька їх падало; котрим не ставало стрільби і зброї, били жовнірів голоблями і дишлами”*.

Різня кривава тривала до пізньої ночі. Втрати козаків були дуже значні. Окольський каже, що реєстровці нарахували побитих козаків на 4800; Потоцький рахує в самім таборі *“певно три тисячі трупів”*, а за табором *“більше як на милю по лісу, дорогах і багнах – трудно було порахувати сі трупи, що лежали купами”*. При пізнішій реєстрації побитих у січі нарахували ще більше.

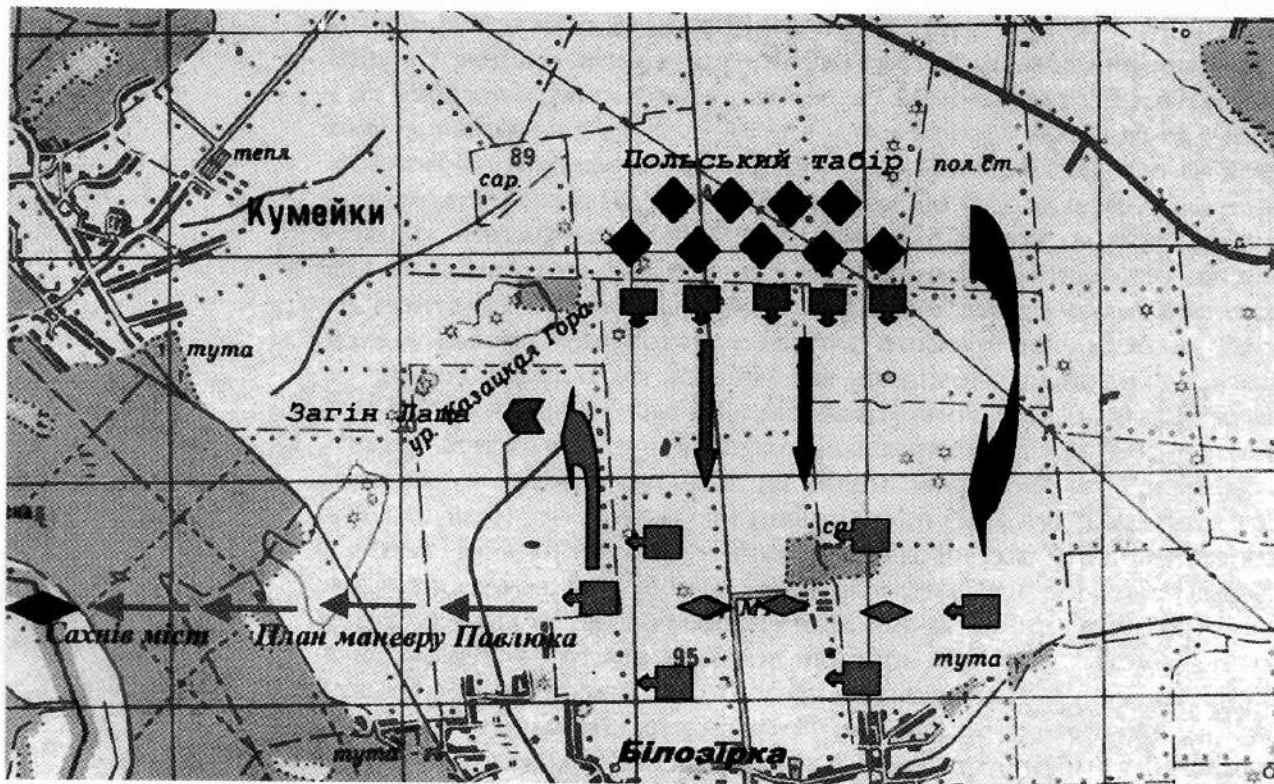
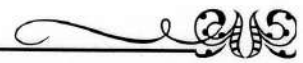

Схема Кумейківської битви

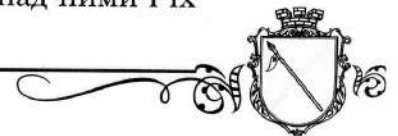
*Яка страшна поразка!
Шість тисяч під Кумейками лягло,—*

написала поетеса Ліна Костенко у “Думі про братів неазовських”.

Павлюк зі Скиданом й іншою старшиною під вечір, вважаючи справу програною, кинули табір і, прорвавши кільце польського оточення, вирвалися, щоб далі організувати наново козацькі сили. Керувати оточеннями Павлюк доручив тоді Дмитрові Гуні. Під його командою козакам удалося замкнути наново табір і вони почали організовано відступати.

Потоцький послав до них одного з бранців, радячи їм скласти зброю, видати старшину і просити милосердя. Козаки не дали ніякої відповіді на це і відступали далі. Поляки спочатку гналися за ними, потім Потоцький завернув їх на нічліг, жадаючи своїм жовнірам перепочинку. Д.Гуня з рештою козаків та селян відійшов до Мошен. Коли наступного дня у Мошни вступили польські війська під командуванням С.Лаца, міщани підпалили містечко, викликавши страх і збентеження поляків.

“Хворих і покалічених (біля 300 осіб) і біля них трохи здорових козаки мушили кинути в Мошнах; військо польське заставши їх тут, не пожалувало немічних і безборонних, побило їх без милосердя”. Польські рицарі повтішалися над ними і їх

“не зіставлено живими”, – скромно зауважує в своєму щоденнику поляк Окольський. Околиця Мошен, де відбулося це побоїще, тепер носить назву “Лютарівка” (од “лють”), нагадуючи про ті криваві події.

Існує цікавий переказ про те, що порубаним на Лютарівці раненим козакам було споруджено обеліск із каменю. З роками він зруйнувався і з його решток був поставлений за Вільшанкою пам'ятний знак людям, що прокопали річку та осушували болота. А вже після громадянської війни, в центрі села, біля церкви, возвели з того каменю, додавши свіжого (його добре видно на споруді), обеліск партизанам та воїнам-визволителям. А було б справедливо помістити там пам'ятні таблички на честь меліораторів та козаків. І це був би пам'ятник всім, хто працював і боровся за краще життя і волю рідної землі.

Польське військо затрималося у Мошнах на два дні для відпочинку після тяжкої кривавої битви. Потоцький тим часом вислав козакам універсали королівські й свої, послав передовий свій полк за козаками, і сам рушив за ним.

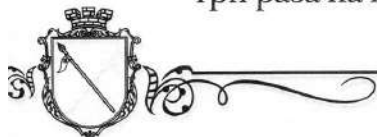
Павлюк зі старшиною, покинувши табір, спинився в Черкасах, забравши гармати, відступив далі до Боровиці. Туди перейшло трохи козацького війська з-за Дніпра. Павлюк відступав понад Дніпром, щоб відкрити дорогу до себе задніпровцям, покладаючись на них після розгрому правобічного війська. Але поляки йшли слідом і перекривали цю дорогу. Черкаси козаки запалили, покидаючи їх перед поляками, і коли Потоцький наблизився до міста, застав усе в огні. Переночувавши тут, Потоцький рушив під Боровицю, де передові його полки вже наздогнали козацьке військо. Козацька старшина, як у нас повелось на Україні і до сих пір на жаль, ведеться, щоби врятувати свої голови, видала Павлюка та вірних йому товаришів полякам.

Повстання зазнало поразки, а гноблення українського населення – посилилось.

Боплан так описував становище селян: “Крестьяне находятся в жалком положении: они принуждены три (а то и больше) дня в неделю ходитъ на барщину и за землю, смотря по величине участка, давать господину несколько четвериков хлеба, пару каплунов (свиней), кур, утят и гусей. Оброк этот собирается три раза на год: около пасхи, среди лета и на рождество Христо-

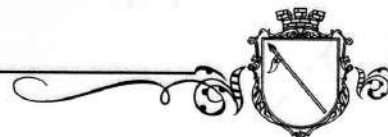
Бій козаків з польськими жовнірами

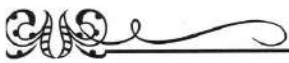

Обеліск біля церкви в центрі с. Мошни

во. Сверх того они возят дрова в господский двор и исполняют тысячи других изнурительных и несправедливых требований. Кроме того, они платят денежный оброк (чинш), десятую часть от выращенных овец, свиней, собранного меда, фруктов, выращенных овощей, пойманной рыбы и т.п. Кроме перечисленных принужденных повинностей и податей они по истечении трех лет отдают господину третьего вола. Короче говоря, что господам понравится, крестьяне вынуждены им уступать. Вот почему многие крестьяне не имеют ни кола ни двора.

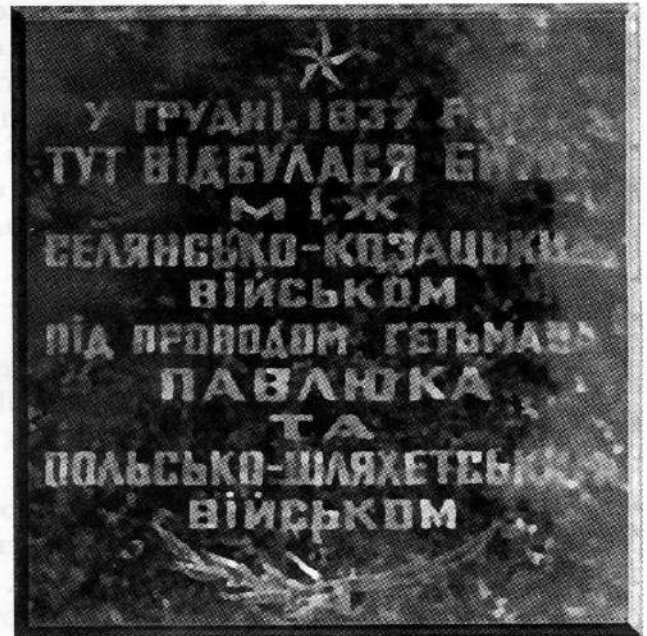
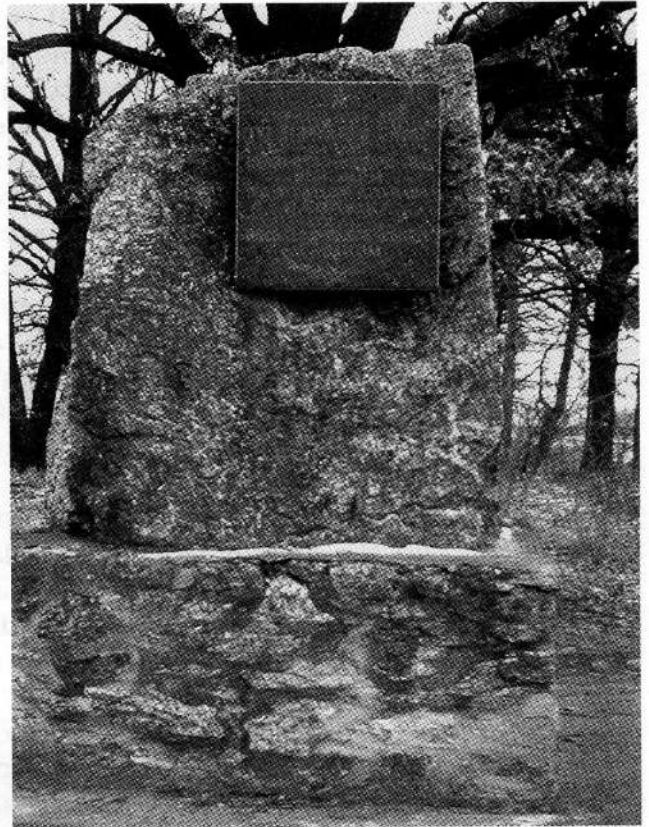

Но это еще не все: господа, отнимая имения и землю у крестьян, распоряжаются и их жизнью. За самые незначительные провинности, а то и без провинностей наказывают крестьян, а зачастую и умертвляют, к тому же не неся за это никаких наказаний. Такие неограниченные права имели польские дворяне. Польские дворяне блаженствуют как в раю, а крестьяне украинцы мучаются как в аду. Вот почему многие крестьяне и мещане от подобного рабства спасаются бегством. Смелые уходят в Запорожье – главный стан казаков, находящийся на Днепре. Там они приобретают навыки и после походов на суше или на море принимаются в казаки”.

Серед українського населення росло невдоволення подібним становищем. Повстання проти панування поміщиків спалахували то в одному, то в іншому місці, але вони придушувалися польським урядом і озброєними прибічниками магнатів, оскільки згуртованості серед українського народу не було, що зумовлено соціальною різноманітністю українців. У більшості випадків повстанців не підтримували реєстрові козаки і дрібне українське дворянство, а великі українські магнати завжди були на боці поляків. Цими протиріччями уміло користувалися поляки, придушуючи повстання хитрістю. Не дивлячись на це, із року в рік наростали хвилі народного гніву і передумови народного повстання, яке і очолив у 1648 р. Богдан (Зіновій) Михайлович Хмельницький.

В період Визвольної війни 1648–1657 рр. козаки і селяни Мошен брали активну участь у боях проти польської шляхти. Тільки-но звістка про перемогу козацького війська над шляхтою дійшла до Мошен, тут і в навколишніх селах почали формуватись групи і загони повсталих. У квітні 1648 року вони стали на дорозі Яремі Вишневецькому, який поспішав на допомогу шляхті. Знищуючи човни і пороми, повстанці змусили поляків шукати переправу в іншому місці.

Пам'ятний знак на місці Кумейківської битви.

5–6 (18–19) серпня 1649 р. українське військо під керівництвом Богдана Хмельницького одержало перемогу у бою під Зборовим. Згідно договору Богдану Хмельницькому дозволялося мати 40 тисяч реєстрових козаків. Такий реєстр був затверджений польським королем Яном Казимиром 16 жовтня 1649р. В реєстрі рахувалося 38845 козаків, 16 полків, розділених на сотні. Полки носили назви міст і поселень, де вони формувалися. Сотні називалися або за місцем формування, або за прізвиськом чи іменем сотників, які очолювали їх. В реєстрі були указані прізвиська та імена всіх 38845 козаків (побатькові у той час у офіційних документах не писалося). Козацьке військо розміщалося в Київському, Чернігівському і Брацлавському воєводствах, де заборонялося перебування польських військ.

Черкаський полк, до складу якого входила і Мошнівська сотня, складався із 18 сотень.

1. Полк Чигиринський, полковник Федір Якубович

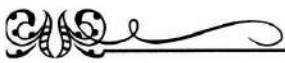
2. Полк Черкаський, полковник Яско Воронченко

Сотні черкаського полку окремо, кількість в сотні козаків і їх сотники:

1. Черкаська, в сотні 260 чол. Сотник – Грицько Горілий.
2. Шубцева, в сотні 199 чоловік. Сотник – Фесько Шубець.
3. Петрашкова, в сотні 116 чол. Сотник – Петро Синоданович.
4. Драгилова, в сотні 164 чол. Сотник – Андрій Драгіль.
5. Мошенцова, в сотні 123 чол. Сотник – Степан Мошенець.
6. Маркова, в сотні 288 чол. Сотник – Марко.
7. Лазарева, в сотні 242 чол. Сотник – Лазар Петрович.
8. Саворського, в сотні 97 чол. Сотник – Мартин Саворський.
9. Вовченкова, в сотні 112 чол. Сотник – Феско Вовченко.
10. Кулаковського, в сотні 187 чол. Сотник – Степан Кулаковський.
11. Островського, в сотні 71 чол. Сотник – Олександр Островський.
12. Нікітіна, в сотні 50 чоловік. Сотник – Нікіта Трохимович.
13. Савина, в сотні 87 чол. Сотник – Савва Гаркушенко.
14. Мошнівська, в сотні 226 чол. Сотник – Нестор Терещенко.
15. Богушкова, в сотні 149 чол. Сотник – Єфим Киянченко.
16. Золотоношенська, в сотні 168 чол. Сотник – Остап Заєць.
17. Домантовська, в сотні 132 чол. Сотник – Степан Цапко.
18. Піщанська, в сотні 127 чол. Сотник – Костя Федорович.

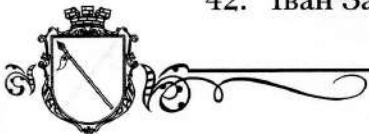
Всього козаків у Черкаському полку 2808 чол. В сотнях на правому березі Дніпра було значно більше козаків, ніж на лівому. Мошнівська сотня формувалася у містечку Мошни із козаків, що проживали тут та в найближчих поселеннях : Будище,

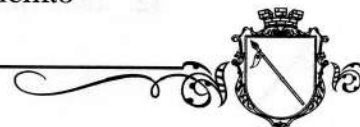
Лозівок, Сокирно, Тубільці. Всього у ній нарахувалося 226 реєстрових козаків.

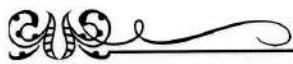
1. Нестор Терещенко, сотник	43. Савка Будніченко
2. Іван Грищенко	44. Онисько Турчиненко
3. Іван Товстика	45. Костя Андрієвич
4. Ярмола Надкочієнко	46. Васко Масенко
5. Павло Плесенко	47. Андій Канівченко
6. Яковець Іваненко	48. Василь Міщенко
7. Феско Богданенко	49. Грицько Бойний
8. Андрушко Туркіненко	50. Васко Ласий
9. Конон Семенович	51. Олекса Бурмака
10. Левко Самарченко	52. Грицько Федоренко
11. Федір Терещенко	53. Федір Максимович
12. Борис Вергуненко	54. Іван Неділька
13. Андрушко Яременко	55. Семен Гудемішен
14. Конон Семенович (2)	56. Семен Захарченко
15. Левко Самарченко (2)	57. Дацько Педоренко
16. Федько Тарасенко	58. Кіндрат Фесенко
17. Андрушко Яременко (2)	59. Федір Векало
18. Яцько Яременко	60. Павло Плевака
19. Гаврило Ващенко	61. Ілько Савченко
20. Дмитро Калітенко	62. Жадан Павленко
21. Ананій Лисенко	63. Омелян Іваненко
22. Василь Тищенко	64. Леско Шелепушенко
23. Лук'ян Туркіненко	65. Леско Лученко
24. Опанас Мисенко	66. Степан Шелепуха
25. Кузьма Корсуненко	67. Васко Байбузенко
26. Іван Зеленко	68. Герасим Миненко
27. Жадан Даценко	69. Лук'ян Коляда
28. Тишко Лозиченко	70. Іван зять Кочневського
29. Богдан Зядденко	71. Гришко Гульченко
30. Панько Андрусенко	72. Гришко Яненко
31. Іван Венгрєнко	73. Гаврило Пріц
32. Левко Даниленко	74. Явтух Передерій
33. Гаврило Грищенко	75. Іван Гомоненко
34. Іван Демещенко	76. Клим Одрина
35. Іван Бутенко	77. Мартин Павленко
36. Іван Ситник	78. Панас Фресенко
37. Остап Тимошенко	79. Васко Кононець
38. Семен Іванущенко	80. Омелян Терешко
39. Васко Кріпченко	81. Петро Костенко
40. Лаврін Шведченко	82. Іл'яш Климченко
41. Миско Галущенко	83. Іван Писанко
42. Іван Залужний	84. Стьопа Бражка
	85. Баршеш Писанченко

86. Василь Степаненко	132. Пилип Говор
87. <i>Андрій Степаненко</i>	133. Савка Золочецький
88. Демко Федоренко	134. Грицько Рурексенко
89. Іван Гаркуша	135. Клим Герасименко
90. Тиміш Опанасенко	136. Олешко Ващенко
91. Богдан Кунащенко	137. Яцко Половка
92. Корній Солопетченко	138. Нікон Міненко
93. Ярмола Денисенко	139. Василь Зінченко
94. Іван Грищенко	140. Іван Івтраненко
95. Дацько Бутенко	141. Петро Кругленко
96. Андрушко Тимошенко	142. Степан Кривошапка
97. Савка Довбенко	143. Герасим Кожушенко
98. Сидор Вакуленко	<i>144. Михайло Охріменко</i>
99. Зенко Шуренко	145. Федор Охріменко
100. Кот Костенко	146. Іван Зайченко
101. Федор Тищенко	147. Лук'ян Кожченко
102. Марко Іваненко	148. Дахно Костира
103. Сидор Білоцерківець	149. Мокий Стук
104. Левко Шараба	150. Дмитро Гершко
105. Мирон Вовченко	151. Іван Охріменко
106. Сахно Бутенко	152. Андрій Гребінченко
107. Андрушко Павлович	153. Юрко Мезиненко
108. Левко Павлович	154. Яким Ус
109. Семен Фенченко	155. Федько Железняк
110. Іван Григоренко	156. Савка Карпенко
111. Федір Іваненко	157. Семен Пригода
112. Панас Поплавка	158. Герасим Ємцов
113. Ярош Лобко	159. Васко Тургієнко
114. Харко Шкурченко	160. Іван Трусенко
<i>115. Федір Пилипенко</i>	161. Іван Клименко
116. Сок Сидоренко	162. Г'яш Юрченко
117. Семен Голотенко	163. Павло Солоненченко
118. Кирило Федоренко	164. Ігнат Солоненченко
119. Гаврило Мартяшенко	165. Василь Паляниченко
120. Ігнат Лавронович	166. Феско Семенченко
121. Кузьма Брагінченко	167. Павло Солодовніченко
122. Касьян Федорович	168. Грицько Шмелеченко
123. Гришко Петренко	169. Грицько Волошиненко
124. Яско Нагорненко	170. Яцко Шептух
125. Андрушко Шило	171. Процик Першенко
126. Г'яш Бут	172. Дорош Андрейченко
127. Миско Андрієнко	173. Сахно Кислиця
128. Супрун Пархоменко	174. Лук'ян Миколненко
129. Іван Сідкоренко	175. Пилип Стеценко
130. Данько Яковенко	176. Іван Савченко
131. Левко Герасименко	177. Сидор Ханченко

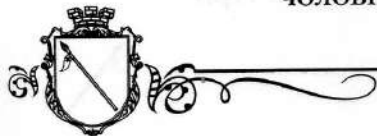

178. Яцко Ісаєнко	203. Грицько Левець
179. <i>Тимош Кривошия</i>	204. Кирило Бут
180. Стьопа Спиченко	205. Іван Охріменко
181. Мишко Хоменко	206. Панас зять Лиску
182. Васко Іванович	207. Семен Гаценко
183. Дмитро Гаврилович	208. Ілько Плавецький
184. Ничипорович	209. Ждан Плавецький
185. Федор Некраш	210. Герасим Міненко
186. Федор Романенко	211. Кіндрат Сткачов
187. Васко Мізін	212. Микита Сварненко
188. Радько Кабаренко	213. Богдан Луницький
189. Грицько Уласенко	214. Терешко С.
190. Каленик Левець	215. Васко Кривонос
191. Яцко Халун	216. Клим Куля
192. Тимко Шмаглій	217. Сидор Кгандженко
193. Луцик Терещенко	218. Левко Шкреба
194. Гаврило Кулбака	219. Сахно Кириків зять
195. Кгреско Тубильський	220. Андрей Ярмоленко
196. Феско Войтенко	221. Левко Даниленко
197. Васко немов брат	222. Гаврило Мартиненко
198. Лукіян Михайлов син	223. Іван Григоренко
199. Йоско Терещенко	224. Богдан Стасенко
200. Лукіян Савченко	225. Астап Суменко
201. Матвій Чорний	226. Іван Щербина
202. <i>Міско Білоцерковець</i>	

1. Полк Канівський, полковник Семен Савич. Полк складався з 16 сотень. Всього козаків у Канівському полку 2957 чоловік.
2. Полк Білоцерківський, полковник Михайло Громика. Всього козаків у полку 3035 чоловік. Полк складався з багатьох загонів і однієї сотні.
3. Полк Корсунський, полковник Лук'ян Мозира. Полк складався із 19 сотень. Всього козаків в Корсунському полку 3333 чол.
4. Полк Уманський, полковник Йосиф Глух. Полк складався з 14 сотень. Всього козаків у Уманському полку 2949 чоловік.
5. Полк Браславський, полковник Данило Нечай. В полк входило 22 сотні. Всього козаків у Браславському полку 2662 чоловік.
6. Полк Кальницький, полковник Іван Федоренко. В полк входило 19 сотень. Всього козаків у Кальницькому полку 1976 чоловік.
7. Полк Київський, полковник Антон Жданович. Полк складався з 17 сотень. Всього козаків у Київському полку 1792 чоловік.

З історії селів Мошни

8. Полк Переяславський, полковник Федір Лобода. В полк входило 19 сотень. Всього козаків у Переяславському полку 2851 чоловік.
9. Полк Кропивенський, полковник Філон Джалалій. В полк входило 14 сотень. Всього козаків у Кропивенському полку 2010 чоловік.
10. Полк Миргородський, полковник Матвій Гладкий. Всього сотень в полку 16. Всього козаків у Миргородському полку 2630 чоловік.
11. Полк Полтавський, полковник Мартин Пушкаренко. В полк входило 19 сотень. Всього козаків у Полтавському полку 2441 чоловік.
12. Полк Прилуцький, полковник Тимофій Носач. Полк складався з 20 сотень. Всього козаків у Прилуцькому полку 2106 чоловік..
13. Полк Ніжинський, полковник Прокіп Шумейко. В полк входило 10 сотень. Всього козаків у Ніжинському полку 991 чоловік.
14. Полк Чернігівський, полковник Мартин Небаба. В полк входило 7 сотень. Всього козаків у Чернігівському полку 1007 чоловік.¹

¹"Реєстр всего войска запорожского"
стр. I–XXII.

Оцінку реєстра зберіг таємний радник генерал Стороженко Андрій Якович. Реєстр був виданий істориком О. М. Боденським у 1874р. (м. Москва).

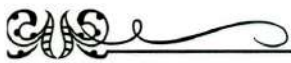
В період гетьманства Богдана Хмельницького Примошногір'я (таку символічну назву має невелика територія на правому березі Дніпра, де в нього впадає річка Вільшанка. Тут ніні розташовані села Будище, Єлизаветівка, Лозівок, Мошни і Сокирне) жило у звільнених воеводствах. З 1649 року Мошни стали великим сотенним містечком козацького полку. Тоді в ньому налічувалося 1400 господарств. В Мошнях 1649 та 1650 року Богдан Хмельницький підписав кілька універсалів. Проїздом у Чигирин до Богдана Хмельницького 1649 року в Мошнях зупинявся російський посол Григорій Унковський.

Цікава історія дружби гетьмана Богдана Хмельницького з Мошнівським священиком Андрієм Базаринським. У Мошнях у період гетьманства Богдана Хмельницького було три діючих церкви: Успенська, Спаська і Миколаївська, про які збереглися дуже цінні відомості.

"... В том же местечке Мошнях была другая церковь и храм Преображения господня (Спасская) издревле к ведомству православных Киевских и Переяславских подлежала, при которой был священником Андрей Базаринский".

Андрій Базаринський був близький до Богдана Хмельницького і користувався його "прихильністю" і захистом. Про

це свідчать ряд документів – 7 травня 1648р. А. Базаринський отримав від Б.Хмельницького документ, підписаний гетьманом і завірений печаткою війська:

“Богдан Хмельницький, Гетман с войском его королевской милости запорожским.

Сурово наминаем сим листом нашим, иж который был именуячися казаком войска нашего мел наименшую кривду отцу Андрею священнику Спасскому чинить, таковой ничем иным не будет каран, только горлом без отпуску.

Дан в Мошнах мая 3 дня 1648 года”.

13 листопада того ж року Андрієм Базаринським був отриманий лист:

“Я, Богданова Хмельницкая, Гетмановая войска его королевской милости Запорожского.

Ускаржился ми священник Спасский Мошенский Андрей Базаринский, иж ему доуку (произвол) у млинку чинять прииздичии из Черкасс и иные, которые же надлежат до того млинка на Лозивку, который священник мает писание на млинок. Прото и рассказую имением его милости, пана гетмана, добродия нашего, абы в том млинку жоден козак не важился выиеру руть, бо то есть млин на пана Гетмана. А господин Спасский мает млинок тот держать под властью своею аж до приезде его милости пана гетмана. И повторе рассказую, абы никто не важился доукукы жодной чинить в млинку господину Спасскому; а если бы имел хто наименшую якую шкоду чинить, теды великую и немилосердную неласку войсковую на себя отрымает, а самого его милость пана обрушить на себя. Дан в Чигирине року 1648 ноября 13 дня.

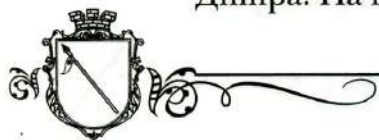
Богданова Хмельницкая, Гетмановая войска его королевской милости Запорожского”.

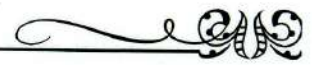
З цього документа видно, що А. Базаринський арендував у с. Лозівок млинок, який належав Б. Хмельницькому.

Тяжко зрозуміти, чому гетьман так приязно ставився до священника Спаської церкви. Адже в Мошнах у той період діяли ще 2 православні церкви: Успенська і спасителя христового Миколая. Але їх священники не користувалися заступництвом гетьмана.

Село Лозівок, у якому був млинок Богдана Хмельницького, розташоване в живописному місці. Річка Мошна, розділившись на два русла, східне і західне, знову зливалась, утворивши острів площею 2 км², на якому розташувалось село. На острові росло багато фруктових дерев, в основному диких: вишень, яблунь, груш, тернівки і калини. Весною, під час паводків, коли всі дерева цвіли, острів відкривався незвично красивим видовищем.

На північ від села лежали обширні луки, які тягнулись до Дніпра. На них козаки випасали своїх коней.

В період гетьманства Богдана Хмельницького в селі нараховувалось до 15-ти багатих козацьких дворів. Тут жили козацькі сім'ї Грищенки, Захарченки, Ісаєнки, Стеценки, Савченки, Терещенки, Хоменки і Яременки. Ці ж прізвища зустрічаються і в реєстрі війська Запорізького у складі Мошнівської сотні (див. реєстр).

Козаки, що жили в Лозівку, займалися рибальством, полюванням, хліборобством, але основним їхнім заняттям була переробка борошна на крупу. Вони будували і споруди на річці Мошна, вміло пристосовуючи швидку течію для своєї роботи. Лозівські водяні млини славилися далеко за межами Примошногір'я. Рівномірний потік води давав змогу одержувати борошно різних сортів і видів. Лозівчани працювали на млинах навіть узимку, припиняли роботи тільки в період весняних паводків.

Всі жителі Лозівка сповідували греко-російське православ'я і були приписані до Мошнівської Миколаївської церкви.

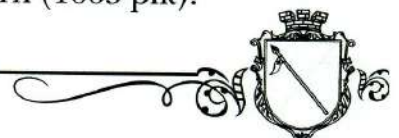
Після укладання Переяславської угоди України з Росією у січні 1654р. представник російського уряду боярин Тимофій Спасителів прийняв від жителів Примошногір'я присягу на вірність Росії біля Мошнівської Спаської церкви.

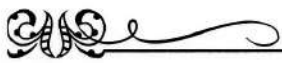
В XV–XVII століттях на землях Середнього Подніпров'я селилось дуже багато втікачів з різних країв, особливо з західної частини України, де соціальний, національний і духовний гніт був значно більший. Багато втікачів селилось і в Мошнах та їх окрузі.

Для задоволення духовних потреб все зростаючого населення на терені Середнього Подніпров'я в XVI–XVII ст. виникає велика кількість православних монастирів. Один із них – Мошногірський Вознесенський монастир (додаток 5). Це був козацький монастир, в якому, як свідчить дослідник Л.Похилевич, "...скитался несчастный сынъ Хмельницкаго Юрій, сделавшийся изъ гетмана монахомъ" [8, 620].

За гетьмана Богдана Хмельницького жителі Мошногір'я пізнали справжню волю, але більшості із них доводилося брати участь у тяжкій збройній боротьбі з поляками за свої права, за право володіння багатствами свого краю. Багато з них загинуло на полі бою, багато повернулося інвалідами. Але всі, хто міг носити зброю, за першим покликом був готовий виступити в новий похід проти ворогів українського народу. Більшість козаків жило вільно і заможно. Але після смерті Богдана Хмельницького ситуація різко змінилася в гіршу сторону для усього українського народу.

У другій половині XVII ст. на Мошни не раз наїздили татари (у 1667 році напала Белгородська орда і погнала багатьох жителів у полон). Їх палили польська шляхта та магнати (1665 рік).

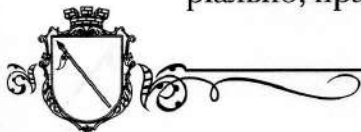
У 1677 і 1678 рр. Туреччина розпочала два нових походи з метою захоплення українських земель, використовуючи популярність імені Юрія Хмельницького.

Не добившись своєї мети, турки і татари жорстоко пограбували Правобережну Україну, фактично спустошивши її. Ті, хто залишився живим, кидали добро і втікали на лівий берег Дніпра. Особливо постраждала територія від Києва до Чигиринна. Всі міста, села, хутори, поселення були спалені. Чигирин, Черкаси, Мошни, Канів, Драбівка, Жаботин, Ржищів і навколишні села були спустошені, а ті, хто врятувався, у 1677–1679 рр. перебралися на лівий берег Дніпра. Там, де побували татари і поляки, все було спалено і зруйновано. В цьому ще недавно квітучому краю повністю зникло населення. Правий берег Дніпра став безлюдним. За “Вічним миром” 1686 року Мошни потрапило до тієї смуги Придніпров’я, яка мала стояти пустою і не підлягала заселенню. Дипломатичні угоди трьох країн ствердили розорення цієї землі. Так, у Бахчисарайській угоді 1681р. між Росією і Туреччиною сказано: “А от Киева до Запорожья городков и городов не делают”. В “Вечном мире” між Росією і Польщею (1686 р.) було записано “...те места оставитъ пустыми, как ныне есть”. Це була свого роду нейтральна смуга, яка тягнулася від Стайок по Дніпру до річки Тясмин. Примошногір’я попадало в цю мертву зону.

Однак, всупереч забороні, вони залюднювались знову. В 1720 р. почали повертатися жителі Мошен, Будищ, Лозівка і Сокирного. В 1721 р. в Мошнах була побудована нова церква, яка одержала при посвяті храмову назву “Преображение господне”, народ називав її Спаською.

До 1730 р. були відбудовані Миколаївська і Успенська церкви. Миколаївська церква стояла неподалік від Спаської, а Успенська знаходилася там, де нині розташовані маслозавод і перевалочний овочевий пункт. До Успенської церкви були приписані жителі центральної і південної частини Мошен, до Преображенської – західне поселення Мошен і поселення Сокирне, до Миколаївського приходу – північна і східна частини Мошен, поселення Будище і Лозівок. Обмежень у віросповіданні спочатку не було, у всіх трьох церквах проводилося православне богослужіння.

На церкви був покладений обов’язок не лише проведення ритуальних релігійних обрядів, а й облік населення, запис актів громадянського стану. Всі жителі, що поселялися, в обов’язковому порядку проходили реєстрацію. Багато переселенців, боячись переслідування, переселялися під чужими іменами, але не таїли перед священиками яких-небудь даних про себе. Священики багатьом давали корисні поради, допомагали матеріально, прагнучи добрим ставленням прихилити якомога біль-

Стара церква Мошно-
гірського монастиря.

ше прихожан (чим більше жителів у приході, тим багатша церква).

В Мошнах був шпиталь, який утримувався на гроші громади і виконував не зовсім звичну для нього функцію – там доживали останні дні бездітні престарілі жителі Мошен, Будища, Лозівка і Сокирного.

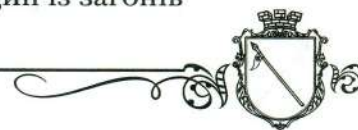
Магдебурзьке право, отримане Мошнами в 1592 р. не було відновлено. По-старому Мошни називали містом, а після возз'єднання в 1793 р. Правобережної України з Росією Мошни стали називатися містечком. День ярмарку був залишений один (на другий день свята П'ятидесятниці, в літній час). Торги або базари проходили в понеділок один раз в 14 днів.

Далекий потомок князя Вишневецького брав дієву участь у заселенні своїх володінь Мошен, Будища, Лазівка і Сокирного. Пільги, довготермінові кредити на 20 років, православне богослужіння в церквах сприяло швидкому заселенню краю.

Наш край знаходився під володінням князя Януса Вишневецького до 1732 р., після чого як придане він відій-

шов до князя Михайла Радзівіла, який женився на дочці князя Вишневецького – Урсулі.

За Радзівілів у Мошнах відбудовано костел та запроваджено унію, продовжувалась політика утисків. Першим репресивним заходом нового володаря стало переведення всіх трьох Мошенських церков в уніатське віросповідання. В 1737 р. Миколаївська й Успенська церкви перейшли на уніатське богослужіння. Преображенська церква була закрита, оскільки священик її Федір Кленицький відмовився проводити богослужіння за уніатським обрядом. Його будинок слуги Радзівіла розгромили і розграбували. Православний священик був в опалі, тоді як священики уніатських церков були звільнені від оплати податків, їм було виділено з князівських земельних масивів по сорок десятин землі на кожную церкву. В 1739 р. Преображенська церква також перейшла на уніатське богослужіння. Одначе простий народ бойкотував його і майже не відвідував уніатської церкви. У відповідь жителі бралися за зброю, ішли в гайдамацькі загони. В 1750 році один із загонів

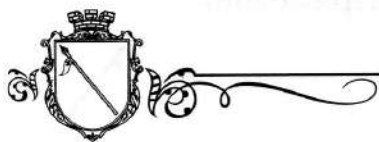

напав на містечко, а в 1758 – захопив садибу і спалив майно орендарів.

В кінці травня 1768 до Мошен вступили гайдамаки. Деякий час тут діяв загін на чолі з Семеном Неживим. За свідченням мешканців, він прибув у село на їхнє прохання, “бачачи... необмежену сваволю і збиткування”, що їх чинили ляхи, і, зокрема, губернатор мошенський Подгорецький, який людей... киями бив ледь не до смерті і “силував прийняти унію” [13, 640].

Землі Середньої Наддніпрянщини відігравали в XVII–XVIII ст. важливу роль у національно-визвольній боротьбі українського народу, як і раніше залишались центром становлення козацтва, консолідації української нації, становлення української державності. Мошни і його жителі були в гущі цих процесів, що не в останню чергу обумовлювалось географічним положенням містечка.

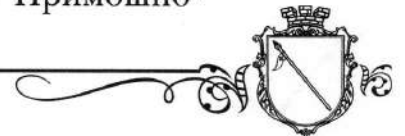

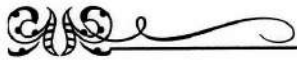
В і д р о д ж е н н я

(Мошни в ХІХ–ХХ ст.)

У 1757 р. князь Радзівіл продав Будище, Лозівок, Мошни і Сокирне графу Моравському, який володів цим краєм до середини 1776 р., потім той продав їх князеві Любомирському – пристрасному мисливцеві, який проміняв Мошнівський і Смілянський ключі (так називалися великі земельні володіння) на Старобудський ключ князеві Григорію Олександровичу Потьомкіну в 1788 р. Новий володар Мошен князь Г.О.Потьомкін мав величезні земельні володіння. Так званий Мошнівсько-Смілянський ключ, який охопив Городище, Звенигородку, Мошни, Мошногірські пагорби і Смілу з поселеннями, що прилягали, князь Потьомкін купив за 2 000 000 крб. сріблом у князя Любомирського в 1788 р., частину суми – 1 000 000 крб. Потьомкін віддав грошима, а другий мільйон був перекритий волостю Дубравкою біля міста Стародуб Смілянської губернії. Враховувалася лише чоловіча стаття і продавалася кожна людина не дорожче 65 рублів сріблом. Всього в Дубравці було 27 332 чоловіки. Скільки людей було у Мошнівсько-Смілянському ключі – невідомо. [41]

Князь Потьомкін помер 5 жовтня (ст. ст.) 1791р., і з січня 1793 р. володаркою усіх великих земельних угідь від Городища до Дніпра, на правому березі якого були розташовані Будище, Лозівок і Сокирне, стала Олександра Василівна Браницька (1754–1838 рр.). [У 1781р. вийшла заміж за графа Браницького Франца Ксаверія (1731–1817)]. Олександра Василівна отримала від дядька – Г.О.Потьомкіна по дарчих документах на вічне користування земельні угіддя і проживаючих там кріпаків-селян у поселеннях Валява, Городище, Тубільці, Хлистунівка, Хрещатик і Свинарна, а також у Примошно-

гір'ї – Будище, Лозівок, Сокирне. У 9 поселеннях нараховувалося 4887 чоловіків. Жінки ні в яких списках при ревізії не числилися.

До 1818 р. більшість земельних угідь Мошнівсько-Смілянського ключа, в тому числі і Мошни, перейшли у володіння старшої дочки Енгельгардтів – Олександри Василівни, яка викупила їх у своїх братів і сестер.

Графиня Браницька володіла цими селами до 1819 року, коли вона подарувала їх своїй дочці – Єлизаветі (після заміжжя – Воронцова) як придане.

На початку XIX ст. Мошни стали центром великого маєтку, а в 1811 році – волосним містечком. В ці роки в 641 дворі проживало 4794 чоловіки, діяла лікарня. Працювали гуральня і цегельня [13, 640].

У 1772, 1793 і 1795 рр. пройшли послідовні переділи Польщі, внаслідок яких було повністю ліквідовано Польську державність і Правобережна Україна потрапила під правління Росії.

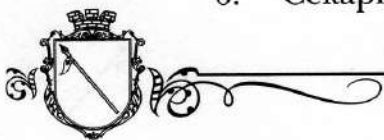
Польщі як держави не стало, але польське дворянство перейшло у підданство Росії, а селяни так і залишилися в положенні кріпаків. Розмір панщини дійшов до п'яти днів на тиждень. Єдине, що одержало українське селянство, – волю православної віросповідання.

До другого поділу Польщі Правобережна Україна входила до складу цієї держави, законами якої було передбачено проводити регулярну ревізію наявності селян-кріпаків у поміщиків. Напередодні другого поділу Польщі, у 1789 р., у Подніпров'ї Примішногірському була проведена чергова ревізія, яка виявила чисельність жителів обох статей усіх вікових груп, хоча особливої точності у той час не було, особливо у зв'язку з повстанням гайдамаків. Ревізією було встановлено, що в с. Мошнах проживало 2000 жителів, у тому числі 1027 чоловіків і 973 жінки, у с. Лозівок – 245; 120 і 125; у с. Сокирне – 70; 32 і 38.²

Що ж змінилося після приєднання Правобережної України до Росії? Є такий запис за 1804 рік: «Киевская казенная палата дает сведение о количестве крепостных крестьян мужского пола у помещиков Черкасского уезда и кому они принадлежат.

Владения графини Браницкой Александры Васильевны:

1.	Будище	–	129 душ
2.	Валява	–	1294
3.	Городище	–	1877
4.	Лозівок	–	120
5.	Свинарки	–	424
6.	Секарно	–	34

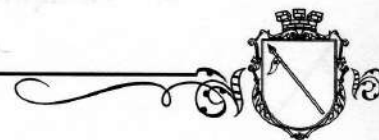

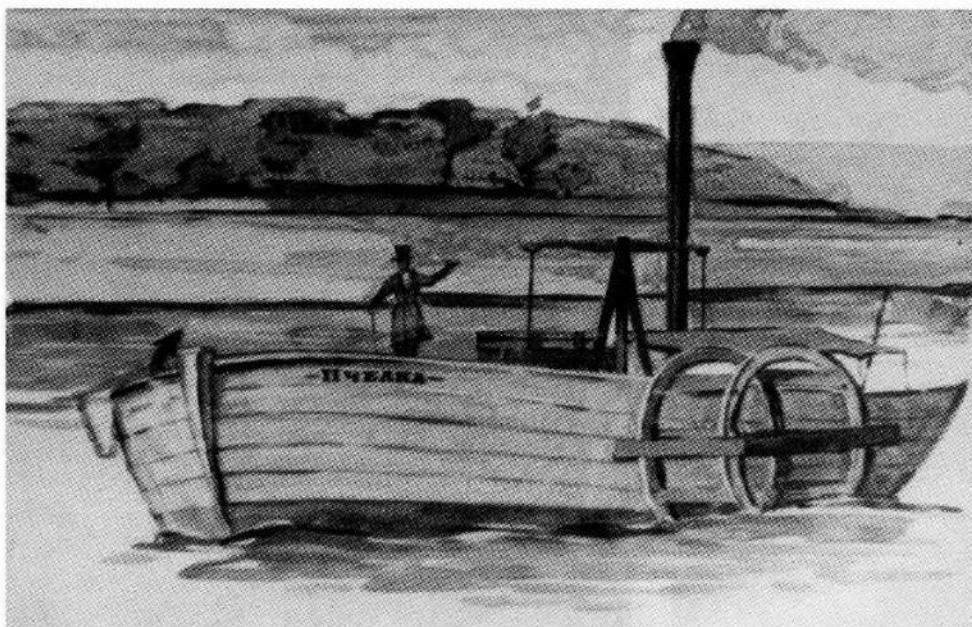

7.	Тубильцы	–	187
8.	Хлестуновка	–	669
9.	Крещатик	–	153
	Итого		4887”

В 1819 році Мошнівський маєток перейшов до графа М. С. Воронцова як посаг його дружини Єлизавети Ксаверівни Браницької [26, 40]. За його наказом було проведено меліоративні роботи, прорито до 60 км сплавних та водостічних каналів, осушено велику площу болота. Воронцов сприяв розвитку різних промислів, зокрема бджільництва, яке щороку давало 1700 пудів (27, 2 т) меду. В економіці його маєтку чимале місце посідало гуральництво, човно- і пароплавобудування. Саме у Мошнах у 1823 році за наказом М. С. Воронцова кріпаки-умільці побудували перший пароплав на Дніпрі. А досвідчений мошнівський коваль Мусій Вернигора встановив на “Пчелке” (так називалось судно) парову машину потужністю в 6,5 кінських сил [13, 640]. Хоча є ще й такі дані. Зокрема, Залеський Н. А. в своїй книзі “Одесса выходит в море” стверджує, що “...В 1820 г. в имени М. С. Воронцова (местечко Мошны Киевской губернии) был построен плоскодонный речной деревянный пароход “Надежда”, оснащенный машиной завода Берда (мощностью в 20 л.с.) и одним железным паровым котлом. С 1827 г. он осуществлял первые пассажирские рейсы между Одессой и Херсоном, а в 1829 г. поступил в Военное ведомство и был включен в Дунайскую транспортную флотилию, а в 1832 г. передан Черноморскому флоту, где использовался для портовых нужд. Был разобран в 1842г. Основные измерения парохода “Надежда” – длина – 19,8 м; ширина – 4,88 м, осадка – 1,75 м. Водоизмещение – 111 т.” [14, 108–109]. Отже і перший пароплав, на якому здійснювались перші морські пасажирські рейси по Чорному морю – “Надежда”, також був побудований в Мошнах!!!

Містечко славилось умільцями. Серед селян було багато мулярів, теслярів, столярів, каменярів, штукатурів. Це їх руками збудовано в Мошнах Преображенську церкву (1840 р. Архітектор Г.І. Торрічеллі) (додаток 6), римо-католицький костел (1857 р.) (додаток 7). Будівельні бригади з Мошен наймалися в різні міста Росії. Так, на унікальному будівництві алупкінського палацу в Криму у 40-х роках XIX ст. “...рядом с приглашенным из Англии столяром Чарльзом Вильямсом в дворцовой столярной мастерской трудились мошенские крепостные Аким Лапшин, Максим Тесленко. Лепщик-штукатур Роман Фортунов вместе со своими четырьмя односельчанами из Мошен войдет в историю как автор уникального лепного декора Голубой гостиной...” [15, 20].

Пароплав "Бджілка".
Худ. М. Самійленко.
Додаток 13.

Успенська церква. Фо-
то 1936 р. Стояла
там, де тепер перевал-
ка.

Мошнівські майстри створили за наказом М. С. Воронцова в Мошногорах унікальний, найбільший у Європі прекрасний англійський парк зі збереженням природних ландшафтів, цілий комплекс оригінальних архітектурних споруд.

Мошногірський кряж, Мошногір'я – горбисте підвищення на Придніпровській височині, на правобережжі р. Вільшанки (басейн Дніпра) – у межах Черкаської області. Простягається смугою до 27 кілометрів і завширшки до 4 км. Пересічна висота 160–180 м, максимальна – 202 метри над рівнем моря (г. Стрилиця). Масив є складовою Канівсько-Мошногірсько-Городищенського комплексу крайових льодовикових утворень. Мошногір'я – розложисті пагорби, порізані глибокими ярами, вкриті густими широколистяними та хвойними лісами, нагадують Карпатські гори в мініатюрі. Вже одна романтично-загадкова назва приваблює до себе. А як побуваєш тут хоч раз навесні, коли всі схили вкриті барвистими килимами первоцвіту, або восени, коли все навколо перетворюєть-

Є. К. Воронцова (Бранницька) 1792–1881 рр.

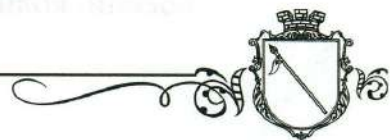
М. С. Воронцов
1782–1856 рр.

ся в картату палітру багрянцю та позолоти вперемішку із зеленню хвойних дерев !!!.

До 1826 року маєток використовувався як місце полювань на благородного оленя, кабанів, бобрів. Михайло Семенович Воронцов був першим володарем, який подивився на цю місцевість оком справжнього господаря. Він прибув до маєтку разом зі своїм ад'ютантом полковником гвардії Іваном Тимофійовичем Ягницьким й одразу заклав поблизу Мошен на кряжах високих Мошенських гір, серед первісного лісу свою садибу "Старий палац" (дерев'яний, двоповерховий).

Князь Воронцов М. С. перший безпомилково оцінив, що являє собою Мошногірський маєток з точки зору природних багатств. Тому він вклав кошти в кілька масштабних та дорогих проектів. Було складено плани маєтку, прокладено магістральні дороги. Обширні болота на ріках Рось та Вільшанка були викорчовані, осушені й каналізовані на площі біля 10 тис. гектарів. Одних каналів прокладено понад 60 кілометрів. Ці площі були перетворені на сінокоси та пасовища.

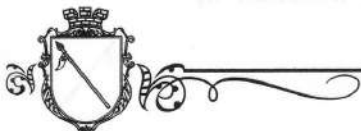

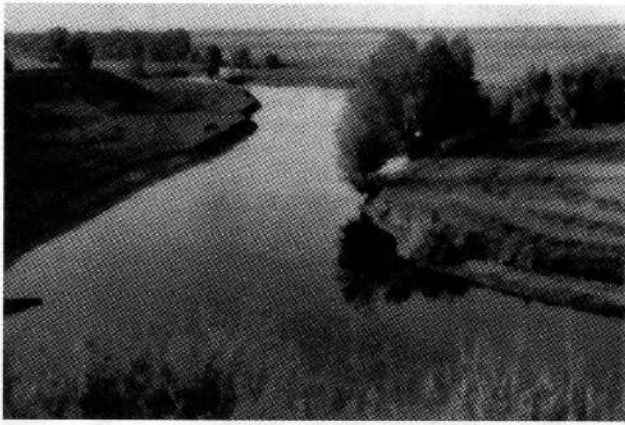
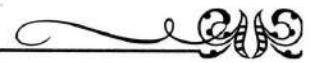

*Голуба кімната в
Алупкінському палаці
Воронцова*

З південного заходу маєток омиває р. Рось, яка робить поворот на північ Деренківських висот. Тут від повороту було прокладено канал до р. Вільшанки на 3 км нижче від с.Старосілля. Нині цей канал носить назву р. Фоса. Під час повені через нього скидалась вода з Росі у Вільшанку. Сама ріка Вільшанка від її середньої течії від с.Старосілля до витоку в Дніпро виправлена в 30-х роках ХІХ ст. в канал завдовжки більше 30 км. Вільшанку й досі в Мошнах називають “канавою”.

Роботи проводились під безпосереднім керівництвом господаря, а за його відсутності – управляючим І. Т. Ягницьким, який прослужив тут до свого останнього дня аж до 1862 року. Новий управляючий Михайло Павлович Яров прийняв маєток у доброму стані. М. П. Ярову довелось втілювати реформу 1861 року. Біля 16 тис. селян отримали земельні наділи на пільгових умовах викупу, а з 1877 року, коли управління маєтком перейшло до Володимира Микитовича Крїтського, воно знову стало одним з найкращих в Південно-Західному краї. Саме тоді поблизу Городища було закладено один з найкращих цукрових заводів Росії – Мар’їнський.

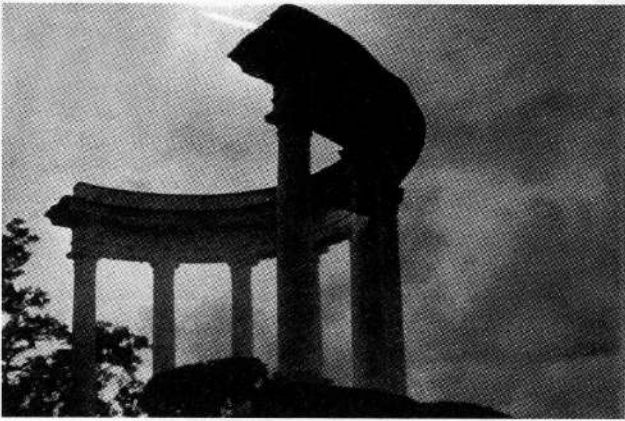

Річка Вільшанка

Граф Воронцов, пристрасний любитель англійських парків, вперше відвідавши ці місця, був захоплений красою гір. Тому господар наказав влаштувати для себе заміський будинок, а пізніше – парк. Ті, хто бачив парк у всій його красі, міг не їхати до Англії: це був справжній англійський стиль.”Кто не бывал в Англии и хочет иметь понятие о настоящем английском парке, пусть съездит в Мошны”, – писав дослідник парку М. Грабовський [44,44].

Парк розкинувся вздовж на 8 кілометрів. Алеї його складали близько 50 км, тому пішки обійти його було досить важко. Для відвідувачів було передбачено легкі кабриолети, в них впрягали по два невеличких англійських коники (їх було привчено їздити на схилах гір (Див. карту парку)).

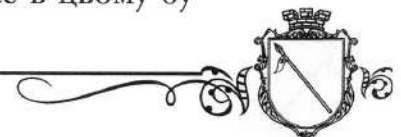
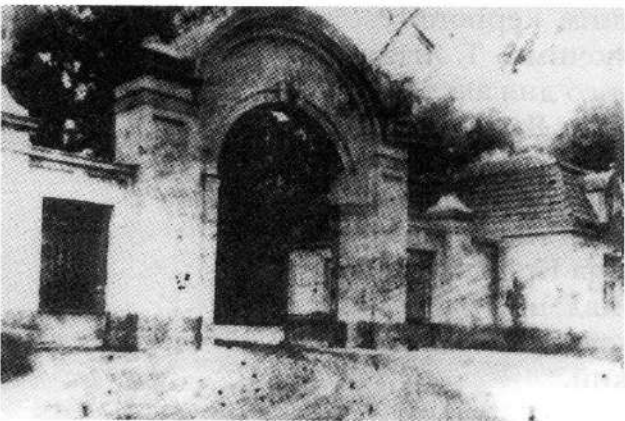
Бесідка Ротонда

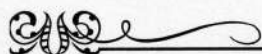
Уже здалеку вирізнявся парк своїми мальовничими пагорбами, вкритими густим лісом, серед якого виднілися споруди: в одному місці покрівля будинку, в іншому – колонада ротонди, а на крайньому південному пагорбі – висока башта.

Біля в'їзду в парк (сучасна назва місця “Брама”) було споруджено кілька службових будиночків. Дорога вела через місток в тіні листяних дерев. Після кількох поворотів та підйому відкривається будинок князя, побудований з дерева як тимчасова споруда, яка проте досить зручна. До головного корпусу прибудовано флігель із приміщеннями для служителів та гостей. Усього одразу там може розміститись 20 відвідувачів парку. Увесь будинок оточений галереями й обвитий плющем та трояндами. Навколо будинку в англійському стилі – споруди служб, місця для відпочинку між пагорбами, які роблять картину захоплюючою й спокійною.

У будинку багато картин, написаних олією. В одній з кімнат багато старовинної зброї: лати, шоломи, кольчуги, турецькі рушниці, черкеські щити; прапори малоросійських полків часів цариці Єлизавети Петрівни. Уже в цьому бу-

В'їзд у парк “Брама”

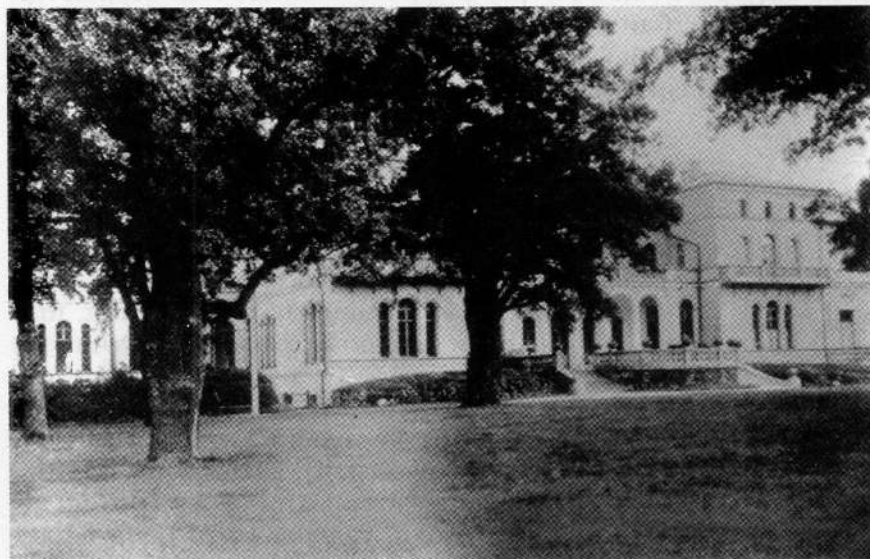

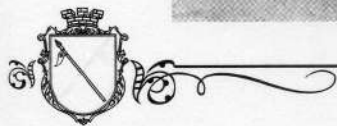
динку було зібрано бібліотеку біля 3 тисяч томів. Пізніше її було перенесено до нового будинку, який споруджувався на межі 40-х років. Цей будинок-палац в три поверхи на 80 парадних

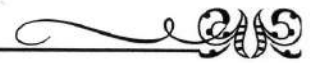
*Мошни в повінь.
Краєвид з Ротонди
(фото Ф. Лопушняка)*

З історії села Мошни

Північний фасад нового палацу

О.С. Нарішкіна

кімнат споруджено ще вище на пагорбі, звідки відкривається краєвид на Дніпро та с. Мошни. (додатки 8, 9).

За палацом дорога веде через міст над яром. У цьому місці на шанцях стоять гармати, які було взято при штурмі Варни. Дорога веде вгору, схили стають все крутіші й відвідувачі опиняються біля тієї грецької ротонди, яку було видно здалеку. Це півколо тонких колон, які вінчають вершину пагорба. Ротонда нагадувала розвалини грецького храму. І відвідувачі парку відзначали: коли їхати з Мошен в сторону Мошногір, то створюється враження, що ти бачиш куточок Греції. До ротонди ведуть гранітні сходи. Зверху з Ротонди відкривається краєвид на поля, луки, Мошни. Посеред села біліє своїми баштами відбудована в камені церква з дзвіницею, зведеною в стилі англійської готики. Завдяки цьому створювалось враження, що з англійського парку любуєшся англійським пейзажем. Ось він на фото, що відзняте знаменитим мошнівським фотографом Федором Лопушняком в 1959 році з місця, де стояла Ротонда.

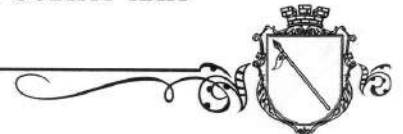
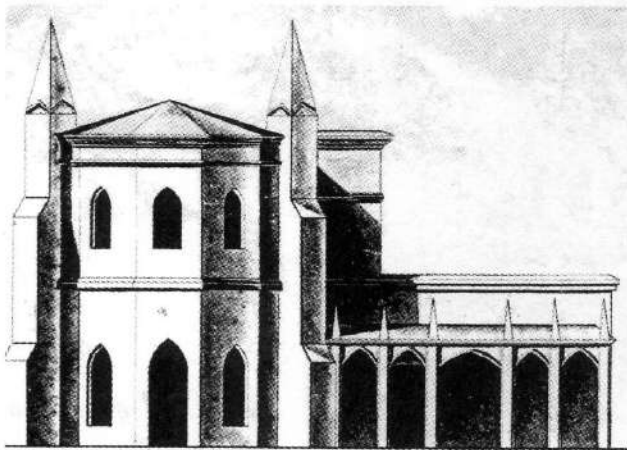
Мошни залиті весняними водами, а за ними на горизонті на відстані 20 кілометрів видніється пасмо Канівських гір, попід якими блищать води р.Рось, що вийшла з берегів. Справжня українська Венеція! Адже від хати до хати, від села до Мошногір можна було доправитись лише човном.

Далі в ліс дорога вела до звіринця. Він був обнесений високим частоколом. Біля воріт стояла проста селянська хата сторожі. Тут вільно ходили дикі кози, верблюди, лами. Житло для звірів збудовано зі смаком. Посеред звіринця побудовано так званий будинок Ольги, прекрасний, двоповерховий, в готичному стилі.

Він отримав свою назву від імені Ольги Станіславівни Нарішкіної (уродженої Потоцької), яка жила в цьому будинку під час відвідин парку. Готичні колони, сходи, галереї густо оббиті плю-

шним фотографом Федором Лопушняком в 1959 році з місця, де стояла Ротонда.

Будинок Ольги (ескіз)

щем, що тільки де-не-де видно стіни й вікна. В середині є все, що необхідно для проживання. Кімнати маленькі, паркет і двері дубові, стіни до половини викладено дубовими дошками, усі меблі дубові, готичного стилю, на стінах картини Шаманського живопису.

За звиринцем розташовувалась частина парку, що називалась святим Бором. Звідси з пагорбів, за свідченням літописців, відкриваються краєвиди на Дніпро та його береги такі красиві, що перевершують київські краєвиди з бесідки в Царському саду у Києві.

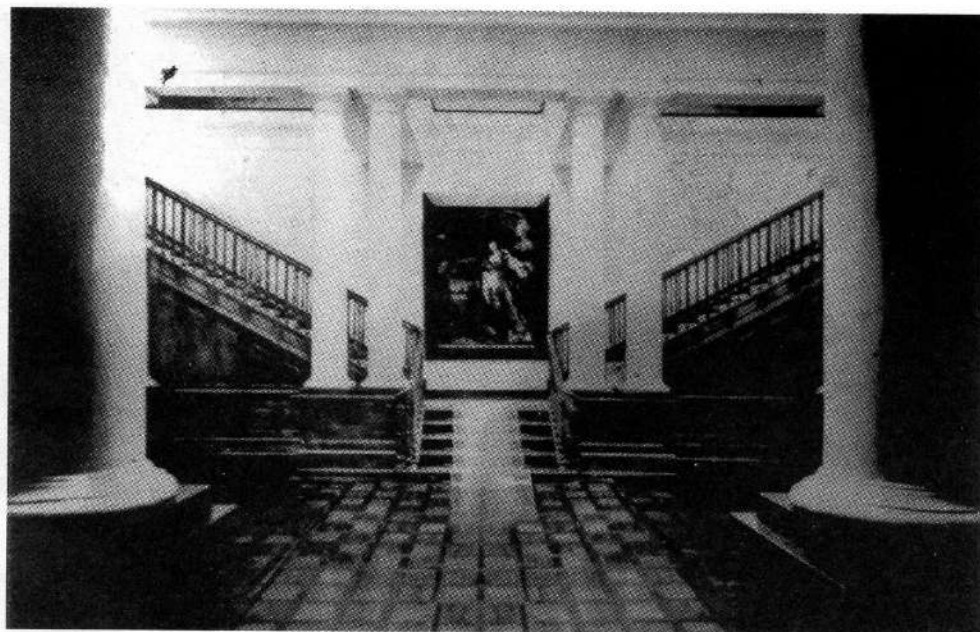
Над глибокими ярами, під тінню дубів, в'язів та лип дорога виводить на Дідову гору. З неї було видно Мошногірський монастир, що лежав у глибокій долині між двома горами, вкритими деревами. За монастирем і за болотом Ірдинь виднілись садки, за ними знову луки, ліси, які переходили в голубіючу далину.

За Стрелицею дорога приводить до Софіїної гори. Чи її назва пов'язана з іменем доньки графа Софії Михайлівни Во-

Картина в Алупкінському музеї-палаці із зображенням Є.К.Браніцької-Воронцової

Софійн стовп (ліворуч)

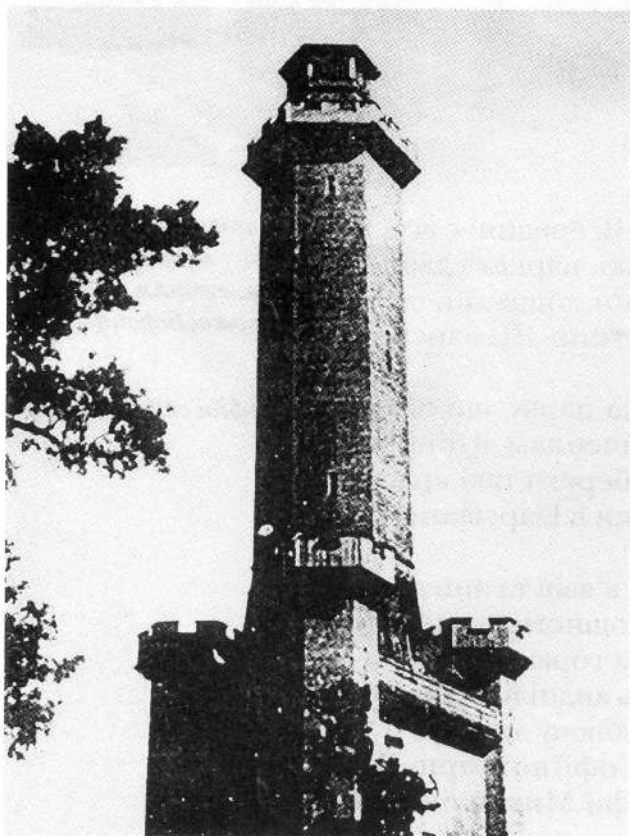

Головна зала першого поверху палацу в Мошногорах.

Башта Святослава (Мошнівський стовп, наф.) Фото 1915 р.

ронцової, чи з таким же іменем доньки К.А.Балашової, історичні джерела не дають точної відповіді. За однією з версій, дочка Воронцова Софія їхала на коні верхи (їй було 9 років в 1833 році). В тому місці, де нині стоїть Софіїн стовп, кінь став дибки, і панянка впала та дуже забилась. На “ознаменування” такої події мати (графиня Є.К Воронцова) веліла спорудити обеліск. Але можна зробити припущення, що стовп було споруджено десь наприкінці XIX ст., бо в жодних описах середини XVIII ст. він не значиться.

Граф Воронцов М. С. був неабияким колекціонером живопису. В його палаці було зібрано чимало картин оригінального виконання: італійських художників, видатних російських. Зокрема, такі полотна, як “Битва на Куликовому полі”, “Очаківський штурм”, “Коронація Михайла Романова” та інші. Особливу увагу привертає картина, яка була встановлена в залі. Її зображення, хоч і не дуже чітке на фото, однак дуже подібне до картини, яка знаходиться зараз в Алупкінському музеї-палаці графа Воронцова. Це одна з 39

картин, які були перевезені з Алупки до Мошен у лютому 1855 року. На полотні зображено Є. К. Воронцову.

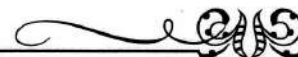
На протилежному від палацу краю парку, на краю Мошногір, на горі, що носить наймення Шпиль (біля сучасного санаторію “Мошногір’я”), розташувалась висока башта, яку було видно далеко на під’їзді до парку. Збудована вона була в 1837 році за наказом М. С. Воронцова і названа на честь князя Святослава. Як твердить легенда, давньоруський князь причалював біля цієї гори зі своїми воїнами під час одного з походів на південь.

Основою башти слугувала трикутна будівля на два поверхи з навісами, входами й східцями. В першому ярусі (поверсі) знаходилась кругла кімната – простора зала, куди вели 27 сходиночок. Зала прикрашалась у мисливському стилі, була обставлена дубовими стільцями середньовічного зразка з гербами власника на спинках. Біля стін висіли численні опудала голів диких кабанів, вовків, косуль, оленів та інших тварин. Сюди, до башти Святослава, з’їжджались на відпочинок після полювання господарі з гостями.

З нижнього приміщення кілька дверей вели в три бокові башточки з амбразурами для стрільби.

Другий ярус (поверх) являв собою оточену зубчастою стіною платформу, з якої підіймалась сама башта. Вона мала форму п’ятикутника, на зразок італійських башт. Внутрішні кручені сходи вели наверх, де знаходився оглядовий майданчик. Звідси ще кілька сходиночок вели до ліхтаря з різнокольоровими скельцями; де вночі, під час перебування в маєтку господарів, горів вогонь.

Портрет К.А. Балашової на сімейному сервізі.

Краєвид, що відкривався з вершини башти, за спогадами сучасників був неперевершеним. У ясну погоду зі встановленої на майданчику зорової труби було видно Лівобережжя, Полтаву і навіть купол дзвіниці Києво-Печерської Лаври.

На жаль, про весь парк, його споруди, монастир, оранжерею, грецьку ротонду, башту Святослава доводиться говорити в минулому часі. Усі будівлі було пограбовано й знищено у роки громадянської війни та у 20-х роках минулого століття. Башту Святослава підірвали фашисти в 1943 р. Зранений часом і людьми стоїть лише Софійн стовп, береже спогади й таємниці Мошногірського парку.

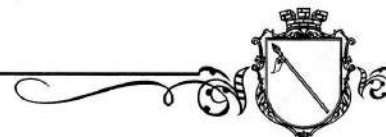
В 1856 р. помирає М. С. Воронцов. Маєток переходить до його сина С. М. Воронцова.

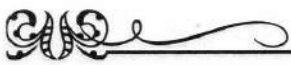
Перед реформою 1861 року із загальної кількості землі села (8704 десятини) 3128 жителям належало 3504 десятини. Мошнівці бачили, що їх безсоромно пограбовано. В березні 1862 року тут сталися заворушення. Начальник Черкаської повітової поліції доповів Київському поліцейському управлінню, що селяни Мошен не коряться, ув'язнили волосного писаря, збирача оброку, і силою забрали вже підписані грамоти. Вони почали вирубувати поміщицькі ліси та нищити посіви. Організаторами виступу були Степан Ярош, Мойсей Котко та Логин Батеровський. Для втихомирення бунту в Мошни прислали поліцію і роту солдат. Вони жорстоко розправилися із селянами – 46 осіб заарештували, багатьох побили, вислали на каторгу та ув'язнили [13, 641].

В 1884 р. за духовним заповітом С. М. Воронцова Мошногородищенський маєток переходить до його племінниці К.А.Балашової [17, 7].

На кінець ХІХ ст. у Мошнах налічувалось понад 1500 дворів, у яких проживало більше 8 тис. чоловік. Зростає промисловість. У другій половині ХІХ ст. будується гуральня, лісопильний, цегельний, медоварний, воскобійний і 3 маслобійні заводи, просорушка, ковбасня та низка інших невеличких підприємств. Уже 1885 року містечко мало 8 парових двигунів, 9 кузень.

До 1900 року Мошни стали значним торгівельним й економічним осередком Наддніпрянщини. У 1897 році місцеве поштове відділення перетворюють на поштово-телеграфне. Містечко мало 32 крамниці, тут щоденно відбувалися невеличкі торжки, через кожні два тижні (у понеділок) – базари і раз на рік – дводенний ярмарок.

Розвиток освіти, культури та медицини

Перша школа в Мошнях була відкрита в 1868 році. Це була Успенська однокласна народна школа.[42, 2–4]. У 1875 році була відкрита двокласна школа, в якій навчалося 80 учнів і працювало 6 вчителів. Навчалися письму та арифметики.

“В отчетном году в Черкасском уезде школ, находящихся в ведении епархиального училищного Совета, было 99, из них 64 церковно-приходских, в том числе одна двухклассная и 35 школ грамоты...Обучалось в отчетном году в 64 церковно-приходских школах уезда 4976 мальчиков и 454 девочки, из них 188 мальчиков и 18 девочек обучались в двухклассной школе в м. Мошны ,а остальные в однокласных школах”, – із звіту повітового відділення Київської епархіальної училищної Ради. Не пізніше червня 1892 р. [43, арк. 1–2].

У 1901 році внучка М. С. Воронцова місцева поміщиця Катерина Андріївна Балашова своїм коштом відкрила в Мошнях двокласну жіночу школу – пансіон благородних дівчиць для дітей заможних жителів округи. Це була грецька (еллінська) школа. Хоча в народі побутує легенда про те, що школа називалась еллінською на честь дочки Олени, яка трагічно загинула. З 1901 по 1911 роки в пансіоні здобували освіту і досить гарну 1 315 дівчаток.

У 1910 році земство відкрило ще одну двокласну школу, в якій займалися лише хлопчики.

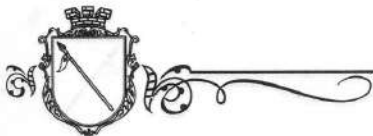
Перша бібліотека відкрита в 1911 році, в якій налічувалось 619 книг. Діяло 8 церковних установ.

В 1917 році кількість жителів села становила 11 367 чоловік, з них 7 952 були неписьменними.

В 1918 році в селі організувалось товариство “Просвіта”. Воно створило в селі бібліотеку та організувало курси по ліквідації неграмотності серед дорослих. Однак “Просвіта” проіснувала недовго, бо, як відмічалось у “Ведомостях о культурно-просветительских учреждениях по селам уезда”, – товариство “Просвіта” не мало відповідної бази і коштів для розгортання роботи. [45, фу. хр. 29].

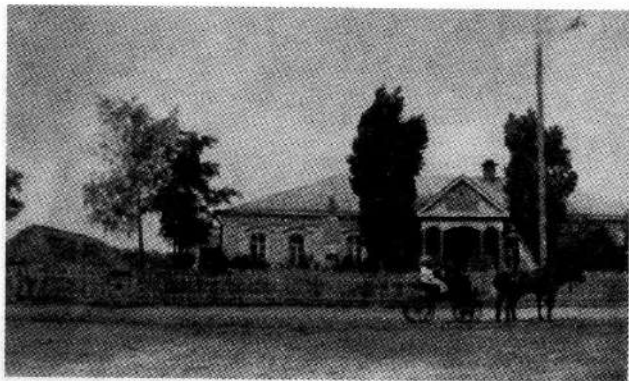

Еллінська школа

У 1918 році одна із двокласних шкіл була реорганізована в 4-х річну, а друга в семирічну, що давала неповну середню освіту. В семирічній школі працювало 10 вчителів. Завідував школою Й.К. Луцик. З 1924 р. – 14 вчителів. Завідувач І.К. Слива.

Мошнівська волосна управа і суд. Фото з поштової листівки 1912 р.

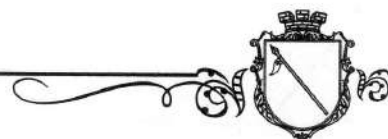
В 1926 р. у селі працювали початкова та семирічна школи, в яких навчалось 466 дітей, ремісничо-технічна школа – 50 учнів, 14 гуртків лікнепу. В 1938 році почала діяти десятирічка. Завідувач – А. С. Тесля

Під час окупації села фашистами було спалено 5 шкільних будівель. Працювала одна початкова школа – 70 учнів. В 1943 р. не працювала жодна школа. Відновилось навчання в березні 1944 р. – більше 400 дітей.

1947 р. у середній школі понад 700 учнів. 1954р. – 2 школи :середня і восьмирічна.

Директорами восьмирічки працювали Нелень, Д. С. Тесля, О. С. Руденко, Мірошніченко Г.Н.

Директори середньої школи: з 1962 по 1971 рр. – І.Л. Левченко, з 1971 по 1976 рр. – Г. М. Сагун, з 1976 по 1984 рр. – Мірошніченко Г.Н., з 1984 по 1996 рр. – М. П. Диченко, з 1996–2005 рр. Н.І. Хоменко, нині – Майданік Н. В. Звання заслуженого вчителя присвоєно В. І. Батраку. У 1979 р. в Мошнях побудовано нове приміщення середньої школи. Всі інші школи були закриті. На той час в школі нараховувалось 1 176 учнів. У старому приміщенні середньої школи (заснованій К.А. Балашовою – еллінська школа) почав працювати навчально-виробничий комбінат. Завідувачі – Обрусний, М.А. Чамата. У восьмирічній школі (колишнє приміщення Мошнівської волосної управи і суду) почала діяти Черкаська районна станція юних техніків, першим директором якої був Веретільник В.Г., а з 1980 по 2002 рр. – талановитий педагог, Соросівський лауреат, нинішній сільський голова Мошен Чорновіл А.Т.

Р О З В И Т О К К У Л Ь Т У Р И

В 1918 році в Мошнах було збудовано клуб. При клубі в 20-х роках працював драматичний гурток, який очолював талановитий керівник Чеберяк Федір Денисович. Репертуар складався з драматичних творів українських класиків. З не меншим захопленням сприймали мошенці та жителі навколишніх сіл концерти струнного ансамблю, яким керував Самойленко Зіновій Омелянович. В колективі було більше 20 учасників, інструменти приносив кожен свої. Часто оркестр озвучував німі фільми. Проте найулюбленішим у селі був хоровий спів. В 20-х і 30-х роках хорові колективи функціонували не лише при клубі, а й у багатьох організаціях села. Зокрема при філіалі фабрики художніх виробів ім. Лесі Українки

Сільський клуб 1918 р.

На початку 50-х років у село приїхав талановитий хормейстер Пилипенко Василь Васильович. Хоровий колектив, який він створив при будинку культури, налічував понад 60 учасників. Справу Пилипенка продовжило подружжя Надія та Юрій Гайовичі. Хор складали лікарі, вчителі, працівники торгівлі, інші жителі села, які були закохані в українську пісню. Сільський клуб не вмщав бажаючих послухати спів цього чудового колективу. Наприкінці 60-го року хоровий колектив будинку культури очолила Полатайко (Мінченко) Раїса Іванівна. Крім того, що Раїса Іванівна – чудовий організатор, вона сама співає і довгий час була солісткою хору, а також першого в Черкаській області сільського вокально-інструментального ансамблю, яким керував її майбутній чоловік Полатайко Анатолій Тимофійович. Утворюються хорові колективи в установах та організаціях села, в 1965 році відновив роботу драматичний гурток. Р. І. Полатайко переходить в школу, де викладає літературу і керує дитячим хором, а на її місце приходить Іван Григорович Козленко. Спочатку він створює хор в мошнівській лікарні, який згодом стає основою хору новозбудованого (1969 р.) будинку культури (Додаток 10). Для супроводу виступів хору створюється струнний ансамбль. Спорудження нового будинку культури, придбання костюмів для хорових колективів, що почали створюватись у виробничих колективах, ін-

струментів тощо – це заслуга в першу чергу керівництва колгоспу “Дружба” та особливо його голови Бабича Івана Антоновича.

З ініціативи І. Г. Козленка при клубі створюється хореографічний ансамбль, спочатку дитячий, а пізніше й дорослий. Очолила його Бабич (Петровська) Зінаїда Павлівна – талановитий

хореограф, під керівництвом якої ансамбль виборів звання народного. А її власні хореографічні композиції (зокрема “Мошнівські гуляння”, “Веснянки” та ін.) стали візитками колективу. Самобутні композиції викликали захоплення не лише глядачів району та обласного центру, а також столичного Києва та інших міст.

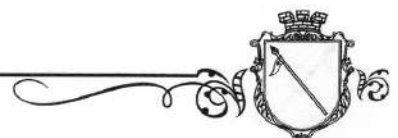
У 1978 році хор будинку культури отримав звання народного, стає лауреатом першого Всесоюзного фестивалю самодіяльної народної творчості трудящих. В цьому ж році Козленко І. І. передає керівництво хором Полатайко Р. І. У наступні два роки хор бере участь у телефестивалі “Сонячні кларнети”. Надзви-

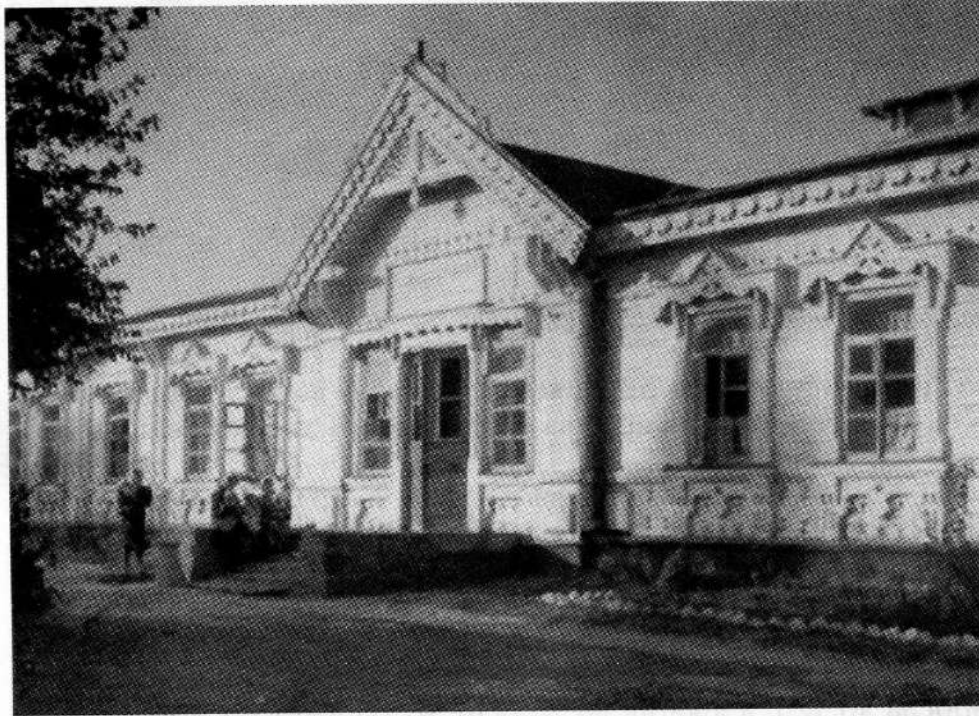
*Хоровий колектив.
Керівник Н. Гайович.*

чайний захват викликали спільні виступи хорового та хореографічного колективів, особливо вокально-хореографічна народно-побутова композиція “Мошнівське весілля”. 1986 р. – участь обох колективів у Міжнародному фестивалі у Польщі, повернулись з дипломами лауреатів та кришталевою вазою. У 70-х – 80-х роках культурне життя в селі піднеслося на небачену до того висоту.

На початку 90-х років за сприяння настоятеля церкви Андрія Григоровича Сидоренка було створено ще один чудовий колектив – хор Преображенської церкви. Організатором і керівником хору була Калічина Світлана Борисівна. У 1995 і в 1996 роках хор двічі займав перше місце у Міжнародних конкурсах духовної музики на конкурсах у Польщі. Колектив пережив добу занепаду культури в останні роки і послухати його божественне звучання приходять не лише місцеві жителі, а навіть сотні і сотні туристів з країн Західної Європи та Америки.

Р О З В И Т О К М Е Д И Ц И Н И

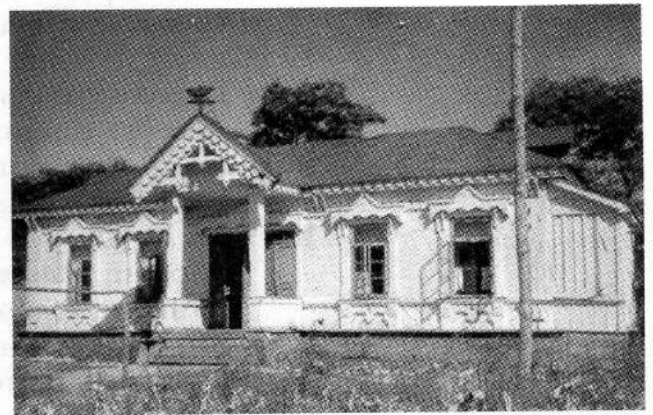
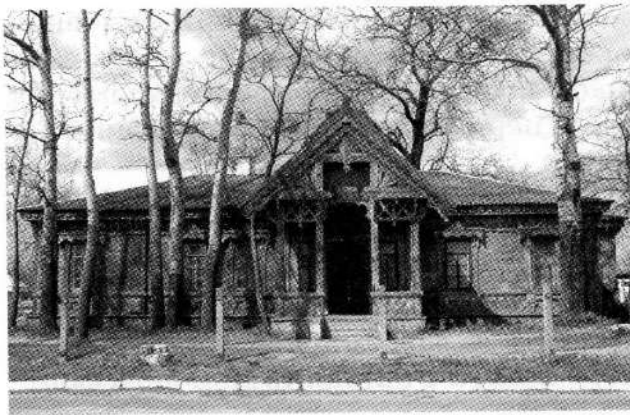

Корпус лікарні (нині, в частині приміщення, що залишилась після пожежі, розташований рентген-кабінет).

Вперше про лікарню в Мошнах згадується у 1811 році, коли Мошни стали центром великого маєтку.

За кошт К.А.Балашової на початку 20 ст. (1905 р.) за проектом київського міського архітектора В. Городецького (часто гостював у Балашових в маєтку) у Мошнах було збудовано дерев'яний будинок для лікаря та дерев'яне приміщення

Ліворуч – будинок лікаря (проживають працівники лікарні), праворуч – допоміжне приміщення лікарні (не існує). Архітектор всіх будівель В.Городецький.

Співробітники Мошнівської дільничної лікарні. 1951 рік.

лікарні і підсобного приміщення. Місцеву аптеку і лікарню обслуговували один лікар, два фельдшери і дві повивальні бабки.

У 1935 році в селі діяла лікарня на 25 ліжок та амбулаторія. Після Великої Вітчизняної війни у лікарні було додатково відкрито відділення на 10 ліжок для хворих на туберкульоз. До 1967 року жителів Мошен та довколишніх сіл обслуговували 5 лікарів, 25 медсестер; діяли терапевтичне, хірургічне та пологове відділення. Упродовж наступних 20 років кількість ліжок зросла до 125, а лікарів до 23 осіб. Кваліфіковану допомогу лікарня надавала понад 25 тисячам жителів.

В усі роки медпрацівники самовіддано боролися за здоров'я хворих.

Історична довідка

Поштово-телеграфне відділення в м. Мошни відкрите 25 лютого 1896 р. Штат затверджений в такому складі:

Начальник відділення, поштово-телеграфний чиновник VI розряду, поштар, сторож.

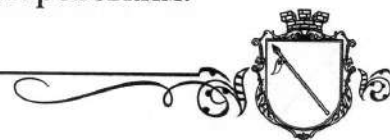
Першим начальником поштово-телеграфного відділення в Мошнях був Ковальський, першим поштово-телеграфним чиновником – Домбровський.

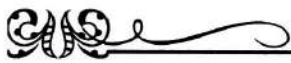
Першу телеграму в Мошнях прийняли 11 липня 1897р. з Києва за № 925.

“Мошни, начальнику відділення.

Розпочніть дію прийомів внутрішніх і міжнародних телеграм. Виконання телеграфуйте № 835. Семенов.”

В Мошнях ця телеграма за № 1 прийнята Домбровським.

Підтвердження.

Телеграма з Мошен 11 липня 1897 р. 13 год. 10 хв.

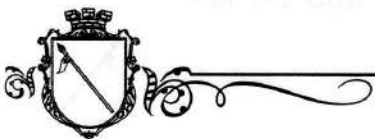
Рапорт.

“Дія прийомів внутрішніх і міжнародних телеграм Мош-
нах цього числа розпочата. Ковальський.”

Того ж числа була відправлена телеграма з Києва до С.-Пе-
тербурга.

“11 липня 1897 року з Києва С.-Петербургу. Головне Упра-
вління. Розпочато цього числа прийом внутрішніх та міжнарод-
них телеграм при Мошнівському поштовому відділенні Київ-
ської губернії.

Начальник округу Семенов”.

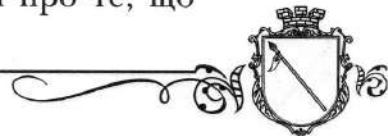

Шевченко і Мошни

В Мошнах Шевченко бував кілька разів. Ще до заслання він відвідав Мошнівський монастир, який згадує у повісті “Близнецы” (10 червня – 20 липня 1855 р.) “... – Да, эта липа будет высокая. Но все-таки не будет такая, как я видел за Днепром около самых ворот Мошнинского монастыря. Так на той липе брат вратарь и ложе себе соорудил на случай от мух прятаться”. [21, 84].

Бував він у парку Воронцова, біля башти Святослава. Повертаючись із заслання на пароплаві, що йшов з Астрахані до Нижнього Новгорода, Тарас Григорович, спостерігаючи панораму Жигулівських гір біля Самари, пригадав гори на Україні, про що написав у своєму “Щоденнику” від 7 вересня 1857 р.: “Не мог я дознаться, на каком народном предании основываясь, покойный князь Воронцов назвал в своих Мошнах гору обыкновенную Святославою горою, с которой будто бы этот пьяный варяг-разбойник любовался на свою шайку, пенившую святой Днепр своими разбойничьими ладьями. Я думаю, это просто фантазия сиятельной башки и ничего больше. Сиятельному англоману просто пожелалось украсить свой великолепный парк башнею вроде маяка, вот он и сочинил народное предание, приноровив его к местности, и аляповатую свою башню назвал башнею Святослава. А Михайло Грабовский (не в осуд будь сказано) чуть-чуть было документально не доказал народного предания о Святославовой горе.” [20, 117–118].

Перебуваючи влітку 1859 року на Україні, Т.Г. Шевченко двічі побував у Мошнах. Спочатку, як свідчить рапорт, датований 15 липня 1859 р., черкаського земського справника В.Табашникова київському цивільному губернаторові про те, що

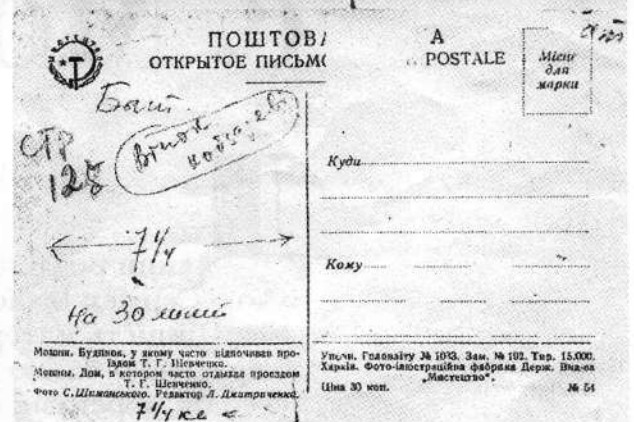

Шевченко 5 липня приїхав до Межиріч і згодом, оглядаючи землю під садибу біля с.Пекарів, висловлював антиурядові та антирелігійні думки, що за це його затримано і зараз він у Мошнях під пильним наглядом пристава [19, 284-285]. З Мошен Шевченка відправляють у Черкаси, а згодом по дорозі на Київ поета привезли ще раз до Мошен. Тут він виконав малюнок "Краєвид у Мошнях". З Мошен поет написав два листи до М.В. та М.О.Максимовичів, датовані 22 і 26 липня 1859 р. Містечко Мошни Шевченко згадував у своєму "Поясненні чиновникові особливих доручень М.О.Андрієвському" [18, 11] (додаток 15).

З літературних джерел та спогадів старих людей відомо, що Шевченко зупинявся у будинку полковника Грудзинського і в міщанина поляка Нагановського. Будинок останнього зберігся. На подвір'ї, де Шевченко сидів під арештом, тепер районна станція юних техніків [22, 46],

У своїй документальній драмі-коляжі "Гора" Іван Драч друкує лист гімназиста Маслія до Шевченка, з якого дізнаємося про три цікаві зустрічі у Мошнях Т. Г. Шевченка з гімназистом 7 класу Маслієм, які Маслій назвав "... трьома провідними зорями... у його житті" (додаток 14). З листа видно, що поет знову побував у парку Воронцова, в новому княжому будинку, бачився з управителем полковником Ягницьким, бував у Г. Грудзинського [24, 15-16].

Незабутнє враження в пам'яті поета залишили "мошнянські панночки", про яких він згадує в листі від 9 жовтня 1859 р. до Максимовичів з Петербурга [19, 293].

Будинок Нагановського. Поштова листівка 1939 рік.

Старі назви вулиць та урочища с. Мошни

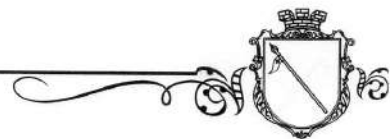
Даний розділ книги написаний жителем с. Мошни Гречухою Сергієм Івановичем.

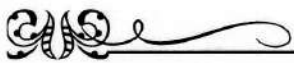
Цінність матеріалів, зібраних ним, полягає в тому, що джерельною базою їх є не лише архівні документи, а також легенди, перекази, спогади, які автор збирав біля тридцяти років і які назавжди зникають разом із відходом їх носіїв у потойбічні світи.

При вивченні цього розділу (так, саме детальному вивченні, а не простому прочитанні) використовуйте карту с. Мошни (див. карту на кольоровій вкладці).

Розповідь про урочища Мошен почнемо із північно-західної сторони села, за течією старого Дніпра. В'їзд до Мошен починався із досить крутого **Узвозу**, який був на старовинній військово-етапній дорозі від Канева до Черкас. Саме звідси здавна починалися Мошни. Сама назва урочища, думаю, пояснень не потребує. Ліворуч у низині колись протікав старий Дніпро, який тут уже був розділений на два рукави. Той поділ починався від нинішнього с. Березняки. Правий його рукав протікав попід Узвіз, власне, отой високий пагорб і був його правим берегом. Внизу залишилося покинуте річкою старе русло, яке тягнеться понад підвищенням – берегом. А болітце, що залишилося у тому місці, старі люди здавна називають **Чистиком**.

Лівий рукав Дніпра протікав недалеко, за декілька сот метрів на схід. Коли Дніпрове русло віддалилося з часом на кілька кілометрів на схід від Мошен, то на місці Дніпрового русла утворилася річка **Мошна**, яка брала початок з кривого болота.

Далі, після спуску з Узвозу, дорога виводить нас до села. Ліворуч та праворуч від неї колись були хутори. Отой хутір, що був ліворуч, називався **Корчачиним**. До цього часу старі люди називають те місце Корчачиною землею. Цікаве це місце іще тим, що із давніх пір тут завжди в кінці серпня збиралися у вирій лелеки. І хоча тепер їх залишилося зовсім мало, але збираються вони на тій землі і понині...

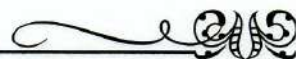
За Корчачиним, ближче до Кривого болота, було урочище **Левадки** із бродом через оте болото. Той брід виводив у с.Тубільці на Забір'я. Тудою, повз вербичку, довгий час ходили люди до Мошен на базар. Тепер ці землі арендує місцевий фермер І.М.Оніщенко і там розташовані, викопані за його розпорядженням ставки. І, що цікаво, коли їх копали, то було виявлено поселення черняхівської культури(3–5 століття н.е) – предтечі Київської Русі, навпроти, праворуч від дороги, що нині веде на с. Тубільці, – могильники цієї ж культури. Отож, люди жили в цій частині села вже півтори тисячі років тому.

Далі, за дорогою на Тубільці, починалося урочище **Кути**, яке тягнулося аж до урочища **Крячиного**. Чому ті Кути так називалися, наразі невідомо, але добре відоме те, що там колись було старе русло р.Мошна. З часом ця частина річки пересохла. До середини сімдесятих років там ще росла шелюга, а нині у тому місці великий сільський смітник. На схід від того місця, у **Кам'яній Дубині**, також жили люди. Колись там був **Хутір із Хутірським Брідком** біля нього. Ще у 30-тих роках минулого століття той хутір переселили у село. Залишилася лише назва урочища.(На карті **Кам'яна Дубина, Хутір із Хутірським Брідком** не відзначені, по карті вони знаходяться вище від урочищ **Кути** та **Крячине**).

Праворуч від Узвозу було поле, яке майже всі власники Мошен протягом століть здавали людям у аренду.

Тут також були урочища, але там ніхто і ніколи не жив. Трохи далі від Узвозу, на захід, було урочище **Круглик**, яке, вірогідно, одержало свою назву тому, що там було невелике озерце і було воно кругле мов блюдце. Те озерце існує і нині, є в ньому і вода, а навкруги нього ростуть верби та верболіз. Ще західніше, через колишню дорогу на Корсунь, під Яснозір'ям, є старе урочище **Заводище**, де колись стояла гуральня князів Воронцових. Пізніше, у 1882-му році, той горілчаний завод із артезіанською свердловиною на його території перейшов у власність внучки М. С. Воронцова княгині К.А.Балашової. “Андреевская” (названа в честь Андрія Шувалова – батька К.А.Балашової) та “Александрійская” горілка, що вироблялись на гуральні, були дуже добрими і подавались до царського столу в Санкт-Петербурзі, оскільки Балашов був

відповідальним за організацію царського полювання і, до того ж, був зацікавлений у реалізації товарів власного виробництва. Нині того заводу вже немає, він був розорений та знищений ще у далекому 1919-му році.

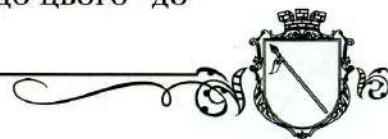
Поміж Кругликом та Заводищем, обабіч старої корсунської дороги, розляглося урочище **Горбані**, яке одержало таку назву через те, що там були розорані старі скіфські кургани-горби (скіфи жили на цій території понад п'ятсот років – з восьмого по третє століття до нашої ери). Кургани були у полі, стояли окремо один від одного аж до с. Кумейок. Нині там ще помітні залишки трьох із знищених курганів. Залишився не знищеним лише один, який стоїть біля колишнього колгоспного хімскладу (в народі носить назву “Курган”). Стоїть як охоронець миру і спокою села уже більше двох тисяч років.

Корсунська дорога, про яку ми згадували, тягнулася аж до містечка. Ліворуч від неї до соснового бору лежить урочище **Вершина**. Це також давня назва, але що вона означає, до цих пір узнати, на жаль, не вдалося...

Отак, стара дорога і виведе нас до урочища **Руда**. Свою назву одержало це місце ще у сиву давнину. Тут, ще у часи Київської Русі, стояло досить велике, як на ті часи, місто Рудь.

Основним заняттям його мешканців було ковальство. Метал для своїх виробів видобували у місцевому болоті, яке збереглося у тому місці до наших днів. Від Руди ішла дорога на схід, де у ті часи була пристань на Дніпрі (неподалік від старої пристані нині стоїть продовольчий магазин – при повороті з вул. братів Савченків на вул. Червоноармійську). Там були торги із купцями та обмін товарами. Вироблені тими людьми мечі славилися однаково і в Києві, і у далекій Візантії...

Та повернемося знову до Узвозу, до старої дороги, що веде в с. Мошни з боку Канева. Як ми вже знаємо, ліворуч була Корчачина земля, а праворуч був хутір Лукаша. Землі хутора починалися у тому місці та тягнулися клином між дорогою та лісом, за яким була Вершина, до сучасного підприємства “Верес” (колишній завод продтоварів) та продовольчого магазину на Червоноармійській вулиці. То було так зване Лукашеве поле (сучасна ділянка землі, де ростуть пальметні сади і розташовані людські городи – так звана Попівська земля, яка на карті лежить за межами села і тягнеться від Узвозу до початку нинішнього села, також належала до Лукашевого поля). Саме оце місце стало колись давно власністю Мошногірського Вознесенського монастиря і стало називатись Чернечим. Яким чином це сталося, наразі невідомо, бо не знайшлося про це ніяких записів. Є різні версії, перекази про те, що до цього “до-

клав” руку Богдан Хмельницький, та інше. Але вперше в документах згадуються монастирські землі в універсалі гетьмана Петра Дорошенка від 22 червня 1671-го року. Там іде мова про надання тим землям особливого гетьманського захисту. Другим документом, який підтверджує належність цих земель монастиреві, є універсал гетьмана Івана Мазепи від 20 травня 1708 року. Отже, можна із впевненістю відзначити те, що **Чернече** вже було у другій половині 17-го століття. Використовувалися ті землі монастирем до 27 травня 1854-го року, коли за “мировою” угодою між монастирем та головнокеруючим маєтком князів Воронцових І. Т. Ягницьким частина цих земель відійшла до маєтку за оплату в 260 рублів сріблом щорічно. Із 18 липня 1858-го року там було дозволено забудівлю.

Саме цей час можна вважати започаткуванням двох нових вулиць у містечку: **Сметанівки** та **Підбір’я**. Сметанівка тягнулася праворуч від канівської дороги (нині вул. Леніна) до нинішньої лікарні.

Таку назву та вулиця одержала через те, що першим дворіщем була садиба Сметанів.

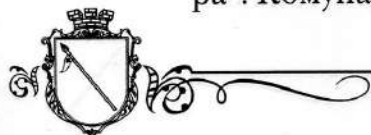
До речі, із тієї далекої пори Сметани проживають у тому місці донині, але вулиця носить назву Леніна...

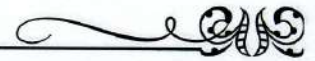
А от старе Підбір’я вже у другій половині 19-го століття одержало нову назву, розділившись майже навпіл. Тоді підприємець-єврей збудував у бору смолокурню, і все оте урочище відтоді стали називати Лахманом, за іменем чи то прізвищем власника тієї смолокурні. У 1919-му році та смолокурня була знищена, а урочище до цього часу старі люди називають Лахманом (част. вул. Савченків).

Закінчувався Лахман, як і Чернече, навпроти нинішнього магазину на вул. Червоноармійській.

До речі, саме там колись і була перша у цих краях на березі правого рукавчика Дніпра (який відділився від основного русла в районі сучасного с. Березняки і протікав повз урочище Чистик, попід Узвіз, попід ліс) була торгова пристань, куди приходила дорога від Руди...

Вже у 19 столітті княгиня К. А. Балашова по знайомій схемі заволоділа ще частиною тих монастирських земель, за щорічну компенсацію грошима монастиреві. Був також виданий дозвіл на забудову і поміж двох вулиць, що були забудовані раніше, виникла ще одна, яку люди так і називали – Чернече (нині вул. Шаповала). У користуванні монастиря залишилася лише частина тих земель та господарський двір, який знаходився між сучасними вулицями Шаповала та Червоноармійською (ДАЧО ф-148). У 1929-му році реквізовану у монастиря землю віддали у новоствореній колгосп “Нова культура”. Комунари стали називати ті землі **Попівським**. Отже, це

одні і ті ж землі: Чернече і Попівське – то одне урочище, яке називали люди по-різному.

А частина Підбір'я так і залишилася, і тягнулося воно (від магазину на Червоноармійській) аж до **Гомонівки**, або до старого польського цвинтаря (нині там знаходиться середня школа на вул. Савченків). Саме із цього місця виходила із містечка вже згадувана нами стара корсунська дорога через Руду...

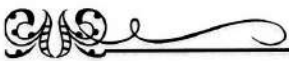
Чому так назвали це урочище Гомонівкою, яке мало у своєму складі згаданий цвинтар та житловий масив із правої сторони колишнього русла Дніпра, точно невідомо. Але є перекази, що колись там жив козак Гомонило. До речі, прізвище Івана Гомонила є 75-тим у списку мошнівської козацької сотні від 1649-го року.

Через Гомонівку на захід йшла стара Байбузька дорога (нині вул. Жовтнева). Частина дороги, що йшла на схід від Гомонівки через правий рукавчик дніпровського русла, із містком на ньому(до сучасного “Агротехсервісу”). Саме цю частину дороги мошнівські молодіці прозвали **Частоп'яном**. Таку назву вона одержала через те, що біля того містка колись стояв найбільший у містечку шинок. Далі, мабуть, пояснень не потрібно, але треба зауважити, що і нині у тому історичному місці стоїть вже сучасний шинок (також найбільший у селі) – “Бурхливий потік”(вул. Жовтнева). Далі була територія мошнівського базару, але до того місця повернемося дещо пізніше.

Навпроти Сметанівки, із лівої сторони вулиці, будинків не було, бо там завжди був неродючий пісок. Тож у тому місці люди селитися не хотіли, і споконвіку та частина містечка носила назву **Панської землі**. Невелику частину тієї території займав Слобідський цвинтар. Був він започаткований дуже давно, ще із початку перших поселень у Мошнах.

Із початку “Руїни” 1686-го року він більше не діяв, бо через 60 років при черговій відбудові Мошен його перенесли в інше місце, де він є і понині. Отже, був той перший цвинтар у місці, де тепер стоїть Обеліск Слави. За ним були будівлі власників Мошен і тягнулися вони аж до самого центру, де тепер стоїть стара пошта. Там колись була економія, канцелярія, житлові будови та різні господарські будови. Саме туди і приїхав вперше у 1819-му році черговий власник Мошен М. С. Воронцов. Коли був закладений новий парк і в 1820 р. побудований двоповерховий дерев'яний палац в Мошногорах (на горі сусідній з горою, де стоїть санаторій “Нива”, в сторону с. Байбузи), це місце стало непотрібним. Тому за наказом князя всі ті будівлі було знесено та побудований один красивий будиночок канцелярії у готичному стилі). Він був спроектований, вірогідно, архітектором Є. Блюром. А навко-

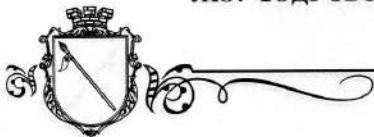
лишня від нього територія із 1825-го року стала красивим парком у самому містечку Мошни. Той незвичний для наших місць будиночок зберігся донині. Нині це молитовний дім. Вже набагато пізніше поруч було збудовано за наказом внучки М. С. Воронцова княгині К. А. Балашової двоповерховий корпус пансіону благородних дівиць для дівчаток із заможних сімей – Еллінська школа (за радянських часів до 1979 р – мошнівська десятирічка, так звана “Ленінська школа”). Нині ця велична будівля волає до людей зіницями вибитих вікон та понівечених дверей про допомогу. А з неї вийшов би чудовий музей села з картинною галереєю. Адже сотні картин талановитих мошнівських художників (в тому числі Заслуженого художника України Бондаря І.І.) припадають пилом на горищах.

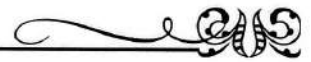
Та немає, на жаль, на Мошнівській землі Воронцових, Смиренків, Терещенків...

На межі 19 і 20 століть за наказом тієї ж К. А. Воронцової на краю панського парку в с.Мошни було побудовано дво-корпусну дерев'яну лікарню (частина лікувального корпусу залишилась і донині, тепер там розташований рентгенкабінет). Поруч було збудовано також чудовий, різний дерев'яний будиночок, в якому жив земський лікар (нині живуть медпрацівники). І спроектував ці будівлі знаменитий архітектор В. Городецький.

Із початку Сметанівки, за піщаними горбами, на схід, до старого русла р.Мошна здавна було іще одне урочище. То була одна вулиця, що тягнулася поряд із річкою аж до нинішнього цвинтаря (вул. Кірова). Називали ту вулицю **Крячине**. За переказами старожилів, таку назву урочище одержало через те, що на заплавах біля нього полюбляли гніздитися крячки – малі Дніпрові чайки. Їх було там безліч, і завжди стояв у тому місці страшенний пташиний гамір.

Старе русло р. Мошна (лівий рукав колишнього Дніпра) проходило через теперішнє **Шкурине болото**. Потім повертала та річка праворуч, текла попід Преображенською церквою, сучасною АЗС, попід станцією юних техніків (восьмирічна школа) і виходила до **Поташні**. Про те місце буде розповідь дещо пізніше. А ми дійшли у своєму огляді до найважливішого та найстарішого урочища в історії Мошен. Це урочище **Слобідка**. Річка Мошна із північно-східної сторони була його кордоном, а із іншої, південної сторони кордоном були “панські землі”. Саме на цих, найвищих “сухих” місцях і було започатковане поселення Мошни. Ще до 1482-го року володів тим невеличким поселенням київський боярин Єршевич. Татари спалили те поселення та забрали людей у неволю. Тоді звернувся син боярина Єршевича – Васька Єршевич

до литовського князя Олександра про дозвіл відбудувати те поселення та заселити його ясачними людьми. Ясою в той час називали сигнал про небезпеку і посилали його саме ті люди.

Князь литовський у своїй грамоті від 17 травня 1494-го року такий дозвіл надав. Отже, ця офіційна дата і стала відправною у відліку віку Мошен. Нині на тій території розміщені вулиці: Кірова, Комсомольська, Радянська, Рибальська та частина вул. Шевченка. Місце, де сходяться на вигоні п'ять вулиць, донині старі люди називають **Толокою**. Звідки така назва наразі теж невідомо, та можна зробити припущення, що та назва має цілком народне походження. На тому вигоні завжди "товклися" люди, бо оминутися його було неможливо, мабуть, звідси і назва...

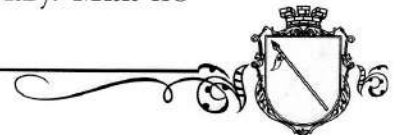
Другим, дуже цікавим місцем на Слобідці був інший вигін, де також сходилися три вулиці.

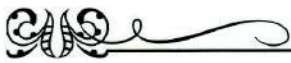
Там колись стояла Миколаївська церква (перехрестя вул. Рибальської, Радянської та Шевченка). Але то ще не все, бо трохи вниз від неї (у районі садиби Шамких) колись був водяний млин. Стояв він на р. Мошні, а хазяїном його був сам Богдан Хмельницький. Орендував того млина у гетьмана настоятель Спаської (Преображенської) церкви Андрій Базаринський. Про Слобідку можна розповісти багато, але треба висвітлити ще й інші назви урочищ.

Відразу за перехрестям доріг, у кінці Крячиного (біля нинішнього цвинтаря) колись був дерев'яний міст через р. Мошну і виводив він людей у іншу сторону Шкуриноного болота. Там дугою на горбах розляглося урочище **Пісок**. Ця частина Мошен була завжди найбіднішою, бо мала неродючі городи. Сама назва урочища розповідає сама за себе. Колись, у давнину, у північній частині цього урочища був Старий Клойз – єврейська церква та кладовище.

Як уже згадувалося, навкруги Мошен було багато хуторів. Такий хутір був у східній стороні Піска і володів ним Дашталь. Ким був той чоловік, наразі теж невідомо, але був він, мабуть, впливовою людиною. Бо поруч із його хутором вирости хатки бідноти, утворивши поселення **Дашталівку**. Те поселення злилося із сусіднім, їх і понині називають старі люди Пісок та Дашталівка (вул. Гагаріна, Шевченка та Дудника). Раніше дорога до цих урочищ була лише через згаданий місток, а вже після зміни Дніпром свого русла, р. Мошна у цій частині "мігрувала" на схід. Тоді вона стала протікати **Широкою долиною**, з іншої сторони Дашталівки. Саме тоді старе її русло і перетворилося в Шкурине болото.

Огинаючи зі сходу Дашталівку, р. Мошна утворила нове русло, але далі вона все так же виходила за церкву. Між но-

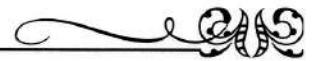

вим її руслом та старим Шкуриним болотом утворилася гребелька, по якій люди їздили возами вбхід. Вода під час повеней перетікала із одного місця в інше, тому це місце і назвали **Перетічком**. Та нова дорога на Пісок існує й тепер, і має вона назву вул. Шевченка.

Усі зазначені урочища своїми вулицями та дорогами були сполучені із центральним місцем у Мошнах, яке люди називали **Базар**. Саме тут завжди вирувало життя, тут були перукарні й чоботарні, проводилися торги на базарах та на ярмарках. Тут були церкви різних конфесій: Спаська (Преображенська) та Успенська (стояла там, де зараз перевалка, біля сирзаводу) православні церкви, уніатський костел (на території сільгосптехніки), єврейська синагога Новий Клойз (стояла позаду колишнього магазину "Техніка" та магазину "Захист рослин" і великий будинок християн-баптистів. На згаданому нами Частоп'яні був найбільший шинок (тепер – Бурхливий потік), поруч, там, де тепер стоїть перша по правій стороні хата, при в'їзді від шинку на вулицю Поштову здавна була кузня. В цій кузні працював талановитий мошнівський коваль Мусій Вернигора, який у 1823 р. встановив парову машину на побудований в Мошнах за наказом графа М. С. Воронцова перший на Україні пароплав, що був названий "Пчелка". Демографічна ситуація у Мошнах, не зважаючи ні на що, завжди була стабільною, а кількість населення у різні часи ніколи не падала нижче позначки п'ять тисяч мешканців. Містечко Мошни мало свій банк, канцелярію, управу, пошту, лазню, пекарню, лікарню, паровий млин, школи та інші потрібні для людей заклади та установи. Всі вони були у центрі, біля старого базару. Усі відомі в історії люди, які хоч один раз побували у Мошнах, без сумніву були на базарі. Ще із далеких часів повз базар проходила канівська військово-етапна дорога, яка виходила у південно-східну частину містечка повз волосну управу (нині СЮТ) та поштову станцію (стояла через дорогу навпроти) до мосту на р. Мошна (цей міст на річці Мошна існував ще шістдесят років тому). Попід міст річка текла до **Поташні**. Таку назву те місце носило не тому, що там виробляли поташ, тодішнє мило, справа була в іншому. Там, на лівому березі річки Мошна, було місце, куди звозили діжки із поташем, дьогтем, каніфоллю. Потім його вантажили на невеликій пристані на судна та водою транспортували аж у далеку Литву. Про такі торгові обладки згадував у своїх записках Гійом Левассер де Боплан. Отій вантажній пристані у Поташні довелося залишитися ув історії Мошен як першій пароплавобудівній верфі на Дніпрі, де у 1823-му році збудували перший пароплав "Бджілка".

Інша, торгова пристань була на правій стороні р. Мошни, на **Деригородку** (вул. Замедянського). Див гравюру "Пристань".

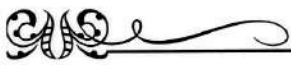
То була пристань із митницею, де купці перевантажували свої товари на вози та везли їх на базар. Дорога до базару пролягала півострівцем, на якому була одна-єдина вулиця, де і проживали оті митники. По дорозі купці частенько бурчали, що на митниці їх "обідрали", тобто взяли велике в'їзне мито. Отак і виникла така назва урочища, спочатку як дражнилка, а потім закріпилася вона за тим місцем як топонім...

Біля згаданої вже нами суднобудівної верфі на Поташні було місце, де етапна дорога повертала ліворуч. Саме у тому місці були два невеликі озерця, одне із яких нагадувало контури серця. Тому у народі прозвали те місце **Чирвою**. Там також проживали люди, колись був великий тартак суднобудівної верфі (різали дошки). А етапна дорога виводила всіх у густо заселений житловий масив із вуличками та провулками. Звався той масив **Замістя**, бо був за мостом на р. Мошна, на Поташні. Нині того житлового масиву вже немає, але вже забудовується вул. Польова, яка пролягла майже на місці колишньої Широкої вулиці. Жителі того масиву були переселені у 1964-му році. Звідти колишня стара дорога проходила до гирла р. Мошна (нині Вільшанки, якої тут не було до двадцятих років 19 ст. Дійшовши із Поташні до сучасної річки Вільшанки, Мошна повертала ліворуч і текла по сучасному руслу Вільшанки), де у наймілкішому місці була **Цяшкова переправа**. Чому вона так називалася, наразі невідомо, але виводила вона подорожніх на старий Сокирянський шлях біля Лозівка. Праворуч, відразу за річкою, проходила інша військово-етапна дорога, яку називали городищенською. Там також був **Брідок через Редьку**, і проходила та дорога повз Мошногори, повертаючи біля джерела праворуч. Урочище Редька виникло в результаті міграції старого Дніпра на схід.

Мошногірський Вознесенський монастир був на іншій стороні Мошногір, а перед ними здавна мав свої городи, де був невеличкий хутір. Звався він монастирським до 16 грудня 1637-го року, а потім одержав назву **Лютарівка**. Потерпівши поразку від польських військ під Кумейками, козацькі сили відступили через Мошни до Черкас та далі на Боровицю. По дорозі залишили на монастирському хуторі поранених та хворих козаків. Та поляки учинили люту розправу над беззахисними людьми. Всі вони разом із жителями хутора були порубані, а хутір було спалено дощенту...

Відтоді і носить те урочище таку назву. Майже про всі раніше згадані урочища згадується в універсалі Івана Мазепи від 20 травня 1708-го року. А детальний опис Лютарівки та Чернечого зроблений у статистичному звіті ігумена Мошногірського монастиря настоятеля Каллиста від 1893-го року (ДАЧО ф.149оп.1спр.86, арк144-145. Оригінал.)

Але була в того хутора ще одна офіційна назва.

В революцію там, на реквізованій у монастиря території, поселилися більшовицькі вояки.

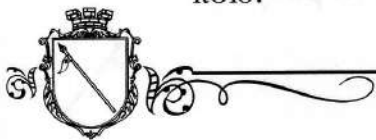
То вони офіційно, рішенням мошнівського РВК і перейменували те місце у хутір імені Х. І. Марченка, закатованого "бандою". Нині того хутора вже немає, бо він був переселений у село разом з іншими переселенцями.

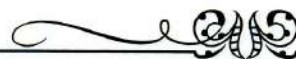
Із середини 1700-х років, під самим лісом неподалік від джерела було збудовано панську гуральню, а через етапну дорогу на Городище був винокурний сад. Обабіч дороги виникло поселення, яке назвали **Підліссям**. Спочатку то було невеличке поселення, майже таке, як тепер. Але із 1820-го року, після побудови парку М. С. Воронцова, воно розтяглося праворуч від дороги аж до самої Брами. Брамою називали місце в'їзду у парк. Навпроти гори Бесідка із того місця починалася дорога до містечка, якою їздили князі до церкви. На тій дорозі стояли аж чотири містки: Підгорянський, Куншин, Вільшанський та Медянський. Усі ті споруди мають свою цікаву історію та у такому короткому огляді її висвітлити просто неможливо.

Наприклад: Куншин місток над болотом був названий через назву болота, у якому навіки зостався очільник татарів Кунша-бей після розгрому козаками загарбників 5 лютого 1527-го року. У тому місці татари провалилися під лід разом із їхніми кіньми...

Відразу за вільшанським містком була найкраща вулиця в містечку, назвали її люди вже трохи пізніше **Медянкою**. Така назва була в неї через те, що княгиня К.А. Балашова, їдучи в неділю до церкви, роздавала малим діткам медяники. Такою красивою залишилася ця вулиця і тепер, але нині вона носить назву Андрія Онищенка. Колись тут проходив до парку та до монастиря сам Т.Г. Шевченко. А ще раніше, у місці перехрестя із вул. Зеленою колишній володар Мошен Олександр Вишневецький збудував свій Замок. То було опісля набуття Мошнами статусу міста та Магдебурзького права (опісля 1592-го року). Той замок був, як на ті часи, досить солідною будівлею, яку охороняли надвірні козаки. У 1600-му році Вишневецький помер. Замок той ще довго був управлінням всього містечка, але під час чергового набігу татарів у 1667-му році він був повністю знищений...

А вулиця Зелена одержала назву уже опісля відродження. Після виселення там була пустка, а вже у 1970-му році було дозволено людям забудову. У неї також цікава історія, бо вона раніше мала аж дві назви, розділяючись навпіл. Від Медянки там була Цимбалівка, а далі звали її люди Дробишівкою.

Паралельно Медянці із заходу була колись інша вулиця, яка називалася вулиця **Довга**. Від неї під річкою тяглося поселення, яке старі люди називали **Підканав'я**. Є воно й досі, але нині це вже вул. Вільшанська.

А вулиці Довгої тепер уже немає, вона також потрапила під виселення 1964-го року, так і не відродившись...

Отак у своїй розповіді ми і підійшли до великого житлового масиву, де проживала колись та проживає і нині майже третина населення Мошен. Розташоване воно на підвищенні у 20 м.

Це своєрідне природне плато від Довгої вулиці мало вулицю, яка називалася вільшанський спуск. Тож по ній і піднімалися люди на **Дячкову гору**, яка була на **Ревках**. Саме так називали люди отой увесь житловий масив, де ніколи не було повеней. Вели туди від містечка три дороги. Одну із них ми вже згадали, а була ще **Бабичівка** та **Байбузька** дорога.

На самих Ревках було п'ять найбільших урочищ: **Дячкова гора**, **Кулажине**, **Цвинтар**, **Звіринець** та урочище **Значок**. Про кожне із них поведемо мову окремо.

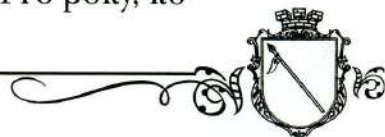
Дячковою ту гору називали через те, що там колись проживав Смаглій Кузьма, який був дяком у церкві. Коли він співав басом, то в церкві гасли свічки.

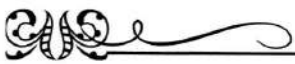
Про урочище Кулажине наразі відомостей немає, воно так і залишається білою плямою на мапі Ревок. Тягнеться воно дугою у південній частині житлового масиву до Звіринця.

Урочище Звіринець одержало таку назву завдяки тому, що тут проживали люди, які обслуговували панський звіринець у Мошногорах. Нерідко тих звірів можна було бачити і в їхніх господарствах, бо вони були фактично ручними тваринами (нині вул. Марченка).

Цвинтар, мабуть, пояснень не потребує. На ньому ховали небіжчиків із приходу Успенської церкви або південної частини містечка. Везли туди покійників від церкви Бабичівкою (нині вул. Ткаліча та частина вул. Космонавтів). Колись на ньому стояла Успенська капличка, яку в революцію знищили атеїсти.

Урочище Значок знаходиться при в'їзді на Ревки старою Байбузькою дорогою від села (вул. Жовтнева). Колись там, ліворуч від дороги, стояв триметрової висоти дубовий хрест із прибитою навскоси пікою. Довго не вдавалося з'ясувати нічого ні про того хреста, ні про саму назву урочища. Старі люди розповідали, що того хреста поставив ще до революції священник Успенської церкви. Та розгадка знайшлася у науковій літературі. Виявляється, що так називалися місця збору козаків. Таким було те місце здавна, ще із часів Богдана, а назву Значок одержало воно вже опісля 1764-го року, ко-

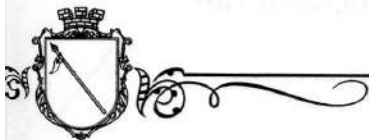
ли пішов на “пенсію” по старості лубенський сотник К.Значок. Сама по собі подія, в нашому розумінні, рядова, але треба знати про те, що у ті часи сотники до старості не доживали... Отож, той сотник у присутності значкового товариша полку збирав у окремо відведеному місці свою сотню. Та відтоді такі місця козаки почали називати Значком. А великий хрест, вірогідно, і визначав це місце у Мошнах, місце збору козацької сотні...

Як бачимо, одна загадка перестала такою бути, але ще залишилася невідомою назва **Ревки**, бо ніхто не розповів що ж вона означає. На південь, під Байбузами, є поселення Закревки, як видно, назви співзвучні і мають нахил до польської мови. А що означають, невідомо.

Звичайно, що є у Мошнах ще багато загадок, але то вже царина істориків-професіоналів.

Автор буде вдячний, якщо хтось відгукнеться і уточнить, додасть до його розповіді інформацію на цю тему.

Сергій Іванович Гречуха, житель с. Мошни, Член Спільноти краєзнавців Мошнівського краю “Артанія”. Контактний телефон 8(0472) 30-21-31, СІУТ,

Розділ 7.

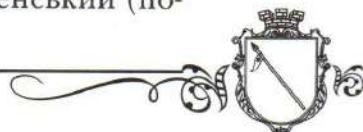
На перехрестях епох

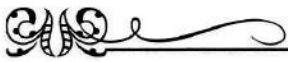
Злидні, утиски, безправ'я штовхають селян до боротьби. Уже влітку 1904 року в Мошнах з'явилися перші прокламації РСДРП. Восени 1905 і навесні 1906 рр. селяни почали рубати ліс, припинили роботу в полі і зажадали оплати за роботу в панському маєтку та конфіскації і справедливого переділу поміщицької землі. В село прийшли царські війська, багатьох мошнjan засудили.

Після лютневої революції 3 (16) квітня 1917 р. в Мошнах відбувся багатолюдний мітинг. І. Т. Супрун, Р.К.Смаглій та інші зірвали з пристава й урядника погони, скинули на землю монумент царя Олександра II, що стояв біля управи [13, 641–642].

У 1918 році в селі було встановлено Радянську владу. Ревком на чолі із Ф.П.Смаглієм організував озброєну команду зі ста чоловік для наведення революційного порядку, конфіскував поміщицьку землю і розпочав її розподіл. Нова влада створила в містечку бібліотеку, організувала лікнеп.

В роки громадянської війни в Мошнах кілька разів змінювалась влада. Під час австро-німецької окупації у квітні – травні 1918 року в повіті було створено об'єднаний партизанський загін, активними учасниками і організаторами якого були жителі Мошен, зокрема П. М. Мануйлов та А. М. Онищенко [32, 21], [33, 100–102]. У вересні – жовтні 1918 року мошнjan та селяни навколишніх сіл сформували кавалерійський партизанський загін “Смерть контрреволюції” на чолі з мошенцем І.С.Смаглієм, який вів успішну боротьбу з австро-німецькими окупантами. В серпні 1919 року Мошни знову стають центром партизанської боротьби з денікінцями. Серед партизанських загонів найбільшим був Мошенський (по-

над 400 чоловік) на чолі з комуністом К.А.Дерев'янком [13, 242–243].

Проте не всі мошенці стали на бік Радянської влади. В міру того, як місцеве населення відчувало все більшу різницю між деклараціями Радянської влади та її реальною політикою, частина жителів Мошен та навколишніх сіл від підтримки Радянської влади перейшла на сторону повстанських формувань, що боролися з нею і стояли на позиціях незалежності України. Яскравим підтвердженням цьому є факт, що отаман Голий (Трохим Іванович Бабенко, 1898 р. н., уродженець с. Хрещатик) – керівник Мліївської республіки та його товариші з Мошен, зокрема Добровольський, спочатку підтримували Радянську владу, а в 1920 році всі без винятку виступили проти неї, зорганізувавши повстанський загін [34, 119–129].

У 1923 році Мошни стали центром району, який охоплював 18 сіл. Існував він до 1931 року.

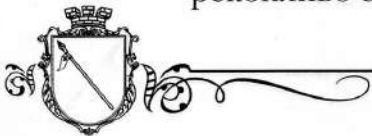
До 1926 року село відбудувало кілька дрібних підприємств. Почали працювати 14 вітряків, водяний і паровий млини, олійниця, 5 кузень, цегельня та лісопильня [27]. Тут діяло найбільше на Черкащині кредитне товариство. В 1924 році воно налічувало 643 члени, і його торговий обіг до 1 жовтня того року досяг 30 тис. крб. Товариство мало тартак, маслобійню, крупорушку, паровий млин, лісорозробки.

12 січня 1927 року в Мошнях відбувся з'їзд селян району, який розглянув питання кооперування в селі [28]. Район мав 4 колгоспи, 4 машинні товариства, 2 садово-городні артіль, пасічницьке і птахівниче товариства. В тому ж році тут організується комуна “Комінтерн” (голова П.Ц.Пашківський), через рік – артіль ім. 1 Травня (очолив О. Т. Сологуб). В 1929 році утворено ще 3 колгоспи – “Червона зірка” (голова П. М. Слива), “Нова культура” (голова М.Кириленко), “Нове життя” (голова Ф.П.Білецький). До березня 1930 року в колективних господарствах об'єдналися 68% дворів селян. З березня до листопада 1930 року спостерігався вихід деяких селян з комуни та артілей.

В 1932 році створена художньо-вишивальна артіль ім. Клари Цеткін. Її вироби йшли на експорт, зокрема до Франції та Америки.

1935 року в Мошнях створюється МТС, яку очолив Л.Д.Заїка. На 1938 рік вона мала 17 тракторів і 6 комбайнів. В кінці 30-х років село було телефонізоване і радіофіковане.

Цей період “Великого перелому”, як його називала радянська пропаганда, а насправді великого зламу, великої трагедії в житті українського народу, не обминув і Мошен. Про це переконливо свідчать викладені нижче матеріали, які зібрав оче-

видець тих подій, житель села Мошни Попудрібно Олександр Антонович.

Ці дані стосуються лише одного кутка, що носить назву Пісок і становить приблизно тридцятину села.

На початок 1927 р. – на Піску було 36 хат, лише одна Терещенкова стояла пустою.

На початок 1928 р. з 36 хат – три пустки: один господар переселився, а Кадик і батюшка втекли.

На початку колективізації (1929 р.) – 9 спустілих та розібраних хат. Втекли з села: Музь, Моргуни (Хома та Роман), Брус. Розкуркулили Моргуна Степана.

Початок 1930 р. – залишилось 32 двори, чотири двори потрапили “під опалу” і були зруйновані; 6 дворів стояли пустою.

1931 р. – залишилось 30 дворів, з них 6 спустілих; розібрали хату тещі Хоми, котрий втік, отримавши ярлик “куркуль”, та батюшки Мирона Коцаря, який також подався в мандри; виїхали із села Джигай – на Мурманськ та Шабашка – в Черкаси.

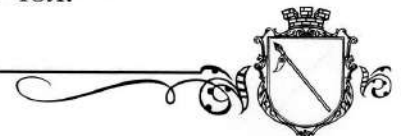
1932 р. з 30 дворів – пустою стояло 9; виїхали Кузьма Ананій у Черкаси; Сапайда у Черкаси у райком швейцаром; Балаца Юрко – в радгосп на Полтавщину.

1933 р., серпень – у 12 хатах проживало 36 чоловік. Це всі, хто залишився з бідного, але веселого і квітучого Піску, де жило 133 селян, не рахуючи тих, хто працював десь на стороні від сім’ї.

Ось для порівняння список сімей, що населяли Пісок до і після голодомору.

У 1927 році:

1.	Коцарі	–	6 сімей	–	21 чол.
2.	Моргуни	–	8 сімей	–	30 чол.
3.	Макаренки	–	2 сім’ї	–	6 чол.
4.	Музь	–	1 сім’я	–	3 чол.
5.	Брус	–	1 сім’я	–	8 чол.
6.	Гулівна	–	1 сім’я	–	3 чол.
7.	Зорянка	–	1 сім’я	–	4 чол.
8.	Ольонка	–	1 сім’я	–	2 чол.
9.	Кириковичі	–	1 сім’я	–	2 чол.
10.	Левченки	–	3 сім’ї	–	7 чол.
11.	Ананії	–	2 сім’ї	–	10 чол.
12.	Биба	–	1 сім’я	–	5 чол.
13.	Супруни	–	2 сім’ї	–	12 чол.
14.	Сапашка	–	1 сім’я	–	2 чол.
15.	Сапайда	–	1 сім’я	–	3 чол.
16.	Джигай	–	1 сім’я	–	4 чол.
17.	Дробіш	–	1 сім’я	–	1 чол.

18.	Борщ Степан	-	1 сім'я	-	3 чол.
19.	Халаштун	-	2 сім'ї	-	4 чол.
20.	Короткевич	-	1 сім'я	-	3 чол.
21.	Терещенки	-	хата пустувала		
Всього 133 чол.					

Після голодомору залишилися:

1.	Коцар Семен	-	3 чол.		
2.	Коцар Юхим	-	5 чол.		
3.	Коцар Олекса	-	4 чол.		
4.	(Моргун) Мусіяко Андрій	-	5 чол.		
5.	Макаренко (Рондзак)	-	1 чол.		
6.	Гулів на	-	2 чол.		
7.	Зорянка (Яременко)	-	2 чол.		
8.	Шевченко Софія(Борщика)	-	2 чол.		
9.	Антін Ананій	-	5 чол.		
10.	Борщ Степан (Дудник)	-	3 чол.		
11.	Халаштун	-	2 чол.		
Всього 36, з них двоє старих, троє пристарілих, 12 дітей, 19 – працездатних.					

Не оминуло і Мошен колесо нелюдської репресивної машини тоталітарної системи (додаток 16).

Доля села Мошни – це доля українського селянства, яке в усі часи найбільше потерпало на крутих поворотах історії.

18 серпня 1941 року фашисти окупували Мошни. В лютому 1942 вони розстріляли комуністів К.Т.Компанійця, Л. І. Теслю, З. Г. Бабича, С. М. Моргуна, комсомольця М.К.Самійленка. Всього за час окупації було розстріляно 75 чоловік.

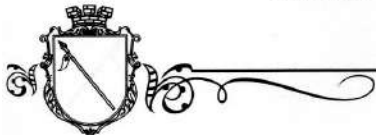
З перших днів окупації на околицях Мошен діяв партизанський загін під командуванням Ф. Р. Савченка, до його складу ввійшли брати Г.Р. та І. Р. Савченки, Г. А. Хижняк, О.К.Смаглій, А. Я. Стеценко і багато інших мешканців села [13, 645].

З вересня 1943 р. в районі Мошен діяв загін Г. К. Івашенка та С. Н. Пальохи, в якому воювали жителі села Я. П. Демченко, І. М. Ткалич, А. А. Гальченко та інші. У вересні 1943 р. радянське командування висадило тут 400 десантників, і партизани разом з ними створили Свидівський плацдарм для форсування Дніпра [29, 483].

4 лютого 1944 року частини 52-ї армії разом з партизанами визволили Мошни.

За час окупації село зазнало великих збитків. Фашисти спалили школи, аптеку, сільраду, магазини, 185 хат, знищили МТС, чимало колгоспних будівель.

Після окупації в короткий час було відбудовано або відре-

монтовано господарські приміщення, лікарню, школи. Став до ладу харчокомбінат, відбудовано МТС.

У вересні 1950 року колгоспи об'єдналися, а в лютому наступного року колгосп поділився на дві артiлі – ім.Кірова та “Червона зірка”. У 1958 році реорганізовується Мошнівська МТС. Її техніку передано артiлям, а на базі МТС створено відділення ремонтно-технічної станції “Сільгосптехніка”. В 1959 році артiлі знову об'єднуються в один колгосп “Дружба”.

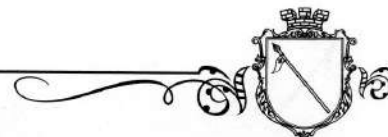
Розвивається промисловість. Значно розширився харчокомбінат, відділення “Сільгосптехніки”, філія Черкаської фабрики художнього вишивання ім. Лесі Українки.

Як і в минулі часи, не бідніють Мошни на талановитих людей. Мошни дали країні понад тисячу вчителів, лікарів, інженерів, офіцерів, спеціалістів сільського господарства, культури.

Звідси родом відомий державний і громадський діяч Української РСР Яким Минович Дудник (1881–1934). Він у 1926–33 рр. очолював Держплан УРСР і був заступником Голови РНК УРСР. Це під його керівництвом забиралось у селян останнє зерно, остання квасолина в голодні 1932–1933 рр. За те, що Дудник допомагав радянській владі нищити українське селянство, вона йому віддячила тим, що на його честь з 1930 по 1950 рр. Мошни називалися селом Дудницьким. Тут народилися Михайло Сергійович Гречуха, що у 1939–54 рр. був Головою Президії Верховної Ради УРСР, Герой Радянського Союзу Василь Якович Супрун, Микола Григорович Кивгила – повний кавалер ордена Слави, письменниця М.А.Андрієвич, художник М. М. Яровий, заслужений художник України І. І. Бондар (додаток 11), талановитий самодіяльний художник В. В. Прожога (додаток 12) і Микола Самійленко – головний художник львівського фарфорового заводу, автор картини, на якій зображено перший на Україні пароплав “Бджілка” (додаток 13). Роботи цих митців знають в багатьох країнах світу [13, 645–647].

Економічні, соціальні та інші негаразди останнього десятиліття не обминули і Мошен. Нерентабельні державні та колективні підприємства припинили своє існування.

В останні роки в селі, як і у всій державі, помітний розвиток ринкової економіки. Ставши приватними, починають розвиватися промислові та сільськогосподарські підприємства, з'явилися десятки приватних підприємців у сфері торгівлі, побутового обслуговування.

З а м і с т ь е п і л о г у

Рамки нашої розповіді не дають можливості глибоко і всебічно висвітлити всі етапи історії Мошен, основна увага акцентувалась на тих моментах з історії села, які мало або зовсім не були вивчені попередніми дослідниками.

Тому громадська організація “Спілка краєзнавців Мошнівського краю “Артанія” запрошує до співпраці всіх не байдужих до рідної землі, щоби в наступних виданнях більш повно висвітлити минуле Мошен, Мошнівського краю, Черкаського району.

Адреса Спілки: 19615 Україна, Черкаська обл., Черкаський р-н., с.Мошни, вул.Леніна, 16.

Черкаська районна станція юних техніків

Тел. 8 (0472) 30-21-31 СЮТ

Голова Спілки – Микола Якименко.

Телефони голови: 8 (050) 444-71-38 моб.

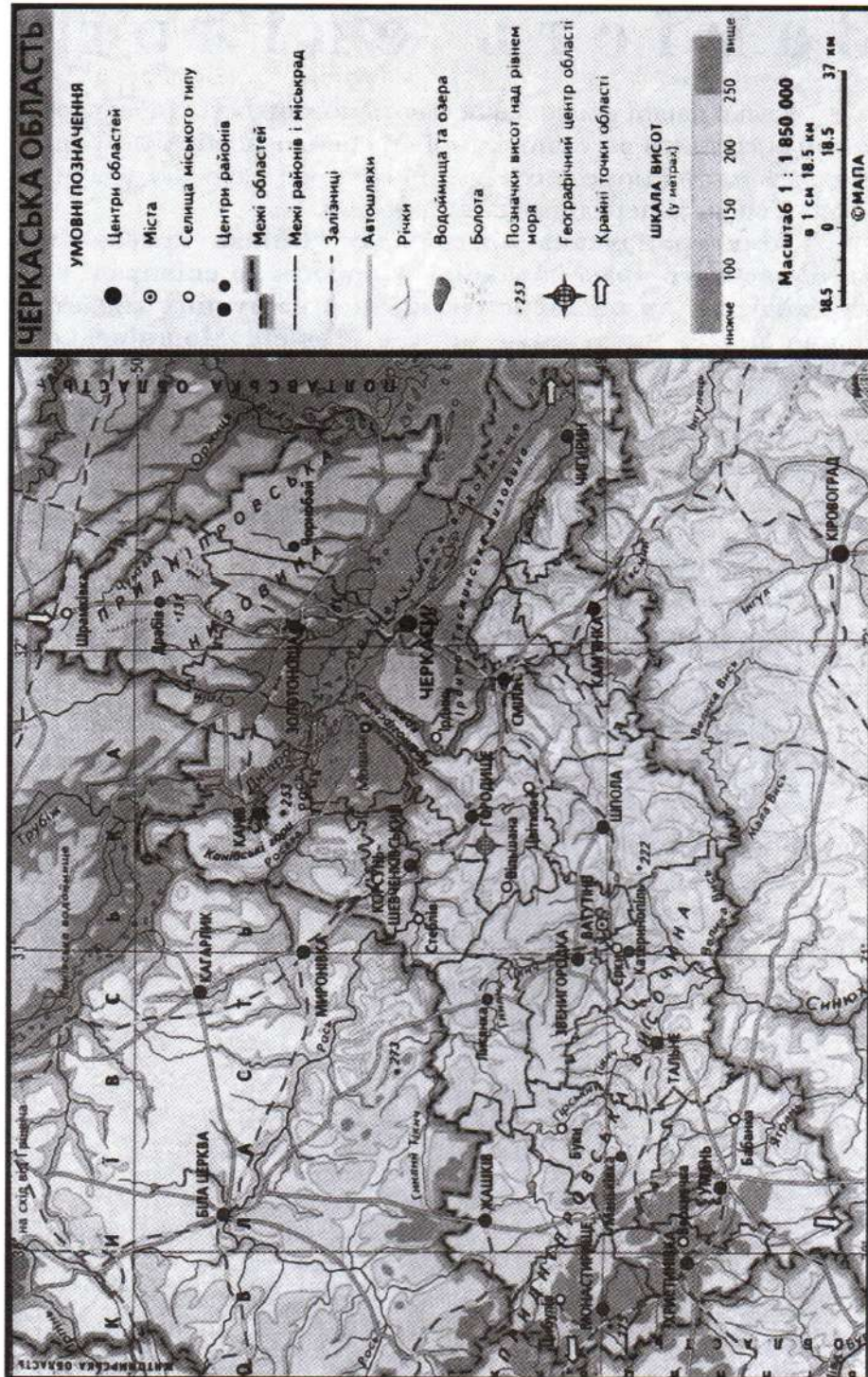
8 (096) 801-40-55 моб.

8 (0472) 30-22-89 дом.

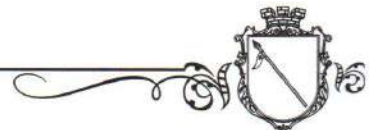

Додатки

Додаток 1.

З історії села Мошни

Додаток 2.

Знахідки з поселення
східно-тишинецької
культури біля с. Мош-
ни.

1-5, 7, 8, 10, 11, 16 -
посуд;

6, 9 - прясла;

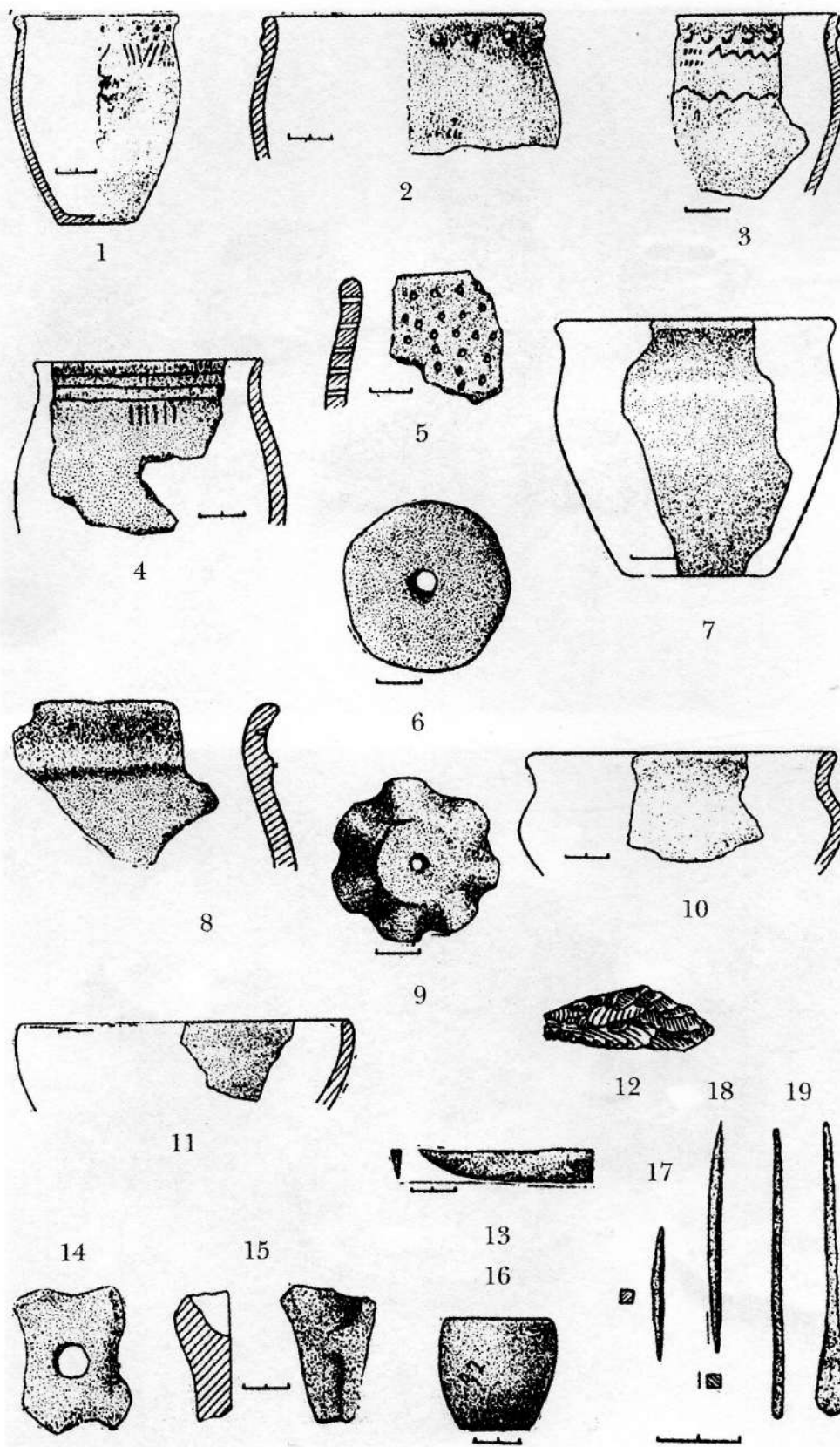
2 - серп із кремнію;

13 - бронзовий ніж;

14 - кістяний виріб;

15 - фрагмент глиня-
ної ложки;

17-19 - бронзові шила.

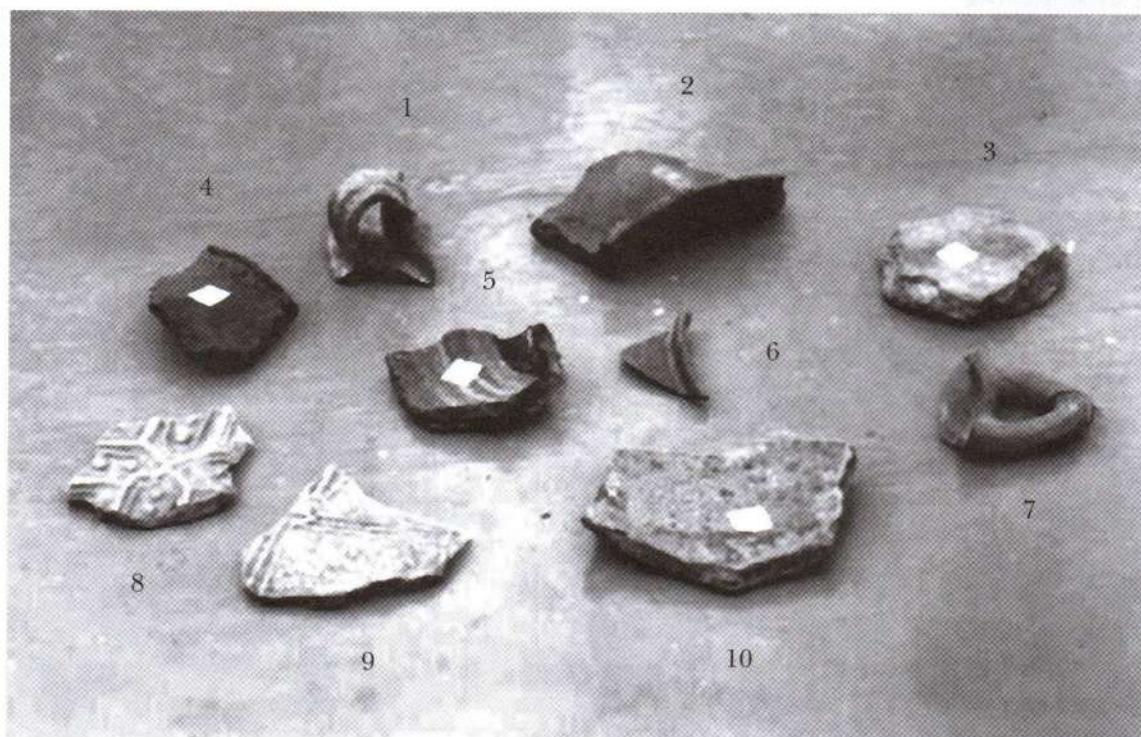

Додаток 3.

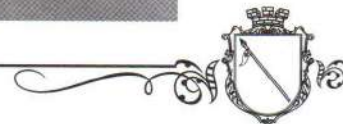
Кераміка. 1, 2 – середньовіччя; 3, 4, 5, 7 – черняхівської культури; 6 – ранньослов'янська; 8 – трипільська.

Кераміка. 1, 2, 7, 8, 9 – пізнього середньовіччя; 4 – скіфська; 5, 6 – черняхівська; 3, 10 – трипільська.

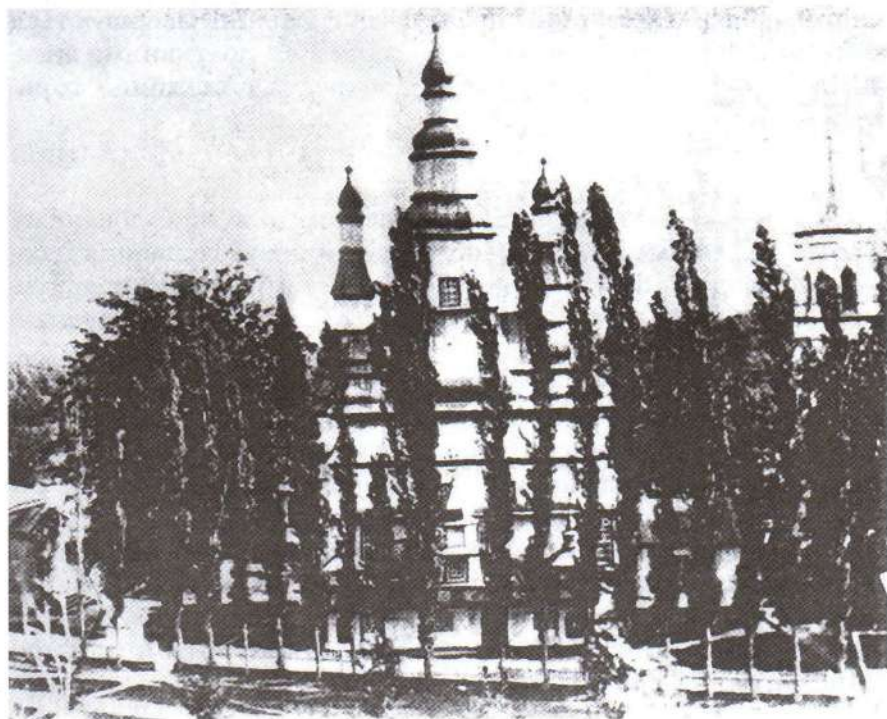

З історії села Мошни

Додаток 4.

*Топографічна карта
Черкаського та Чиги-
ринського районів.*

Додаток 5.

*Можногірський Возне-
сенський монастир.
Фото поч. XX ст.*

Додаток 6. ПРЕОБРАЖЕНСЬКА ЦЕРКВА, 1830–1840 р.р.

Преображенська церква 1830–1840 рр. с. Мошни Черкаського р-ну Черкаської області.

Побудована за наказом графа М.С. Воронцова (1782–1856 р.р.) за проектом міського архітектора Одеси італійця Джорджо (Георгія Івановича) Торрічеллі (1800–1843 р.р.) в стилі романтизму з використанням елементів тюдоровської готики.

Цегляна, базилікального типу з трансептом, величною стрункою квадратною вежею-дзвіницею над притвором у стилі західноєвропейської готики. Габарити церкви – 44×20×39.9 м. Восьмигранне середньохрестя вінчає велич-

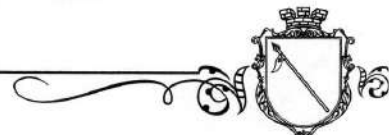
на, вишуканих обрисів баня. До широких стін середньохрестя приєднані з трьох сторін гранчасті виступи - каплиці, такі ж виступи - каплиці менших розмірів розташовані з північної та південної сторін нефа. Над каплицями підносяться напівбані, подібні до бані середньохрестя. Фасади завершені зубчастими парапетами. Стрункі декоративні колони-каплички, увінчані маленькими банями, відмічають кожен ріг будівлі і ділянки стін між каплицями трансепта та вітваря. Вікна та двері споруди готичної форми. На відміну від екстер'єру, інтер'єр храму стриманий, навіть аскетичний: півциркульні каплиці завершуються конхами, неф – двосхилим перекриттям з декоративними висячими стропилами, простір середньохрестя обмежений горизонтальною площиною стелі.

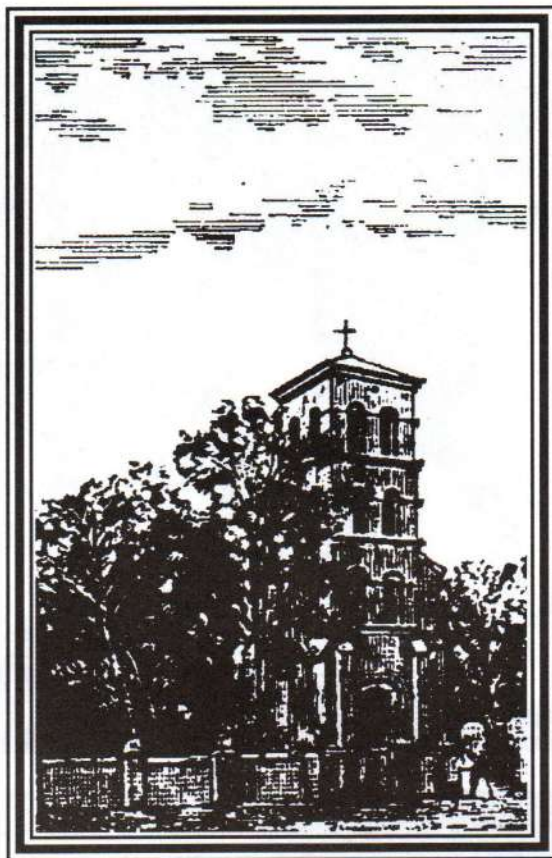
Аскетичний образ інтер'єру контрастує з витіюватими формами фасадів.

Архітектурно-пластичне вирішення храму, побудоване на елементах готики і бароко, має романтичне забарвлення і відповідає тенденціям утвердження еклектизму (змішування стилів) в архітектурі того часу, що дало таке фантастичне поєднання стильових особливостей.

Аналогією храму є собор в Ялті, побудований архітектором К.І. Ешліманом за проектом Дж. Торрічеллі. Архітектурні елементи Преображенської церкви використано при будівництві Алупкінського палацу М.С. Воронцова в Криму.

Джерела інформації: ілюстрований довідник-каталог “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР”, за редакцією Г.Н. Логвина, Київ, “Будівельник”, 1986. – Т. 4. – С. 254–255; та альбом “Храми України”, Київ, “Мистецтво”, 2000. – С. 152.

Додаток 7.

Римо-католицький костел. З поштової листівки поч. XX ст.

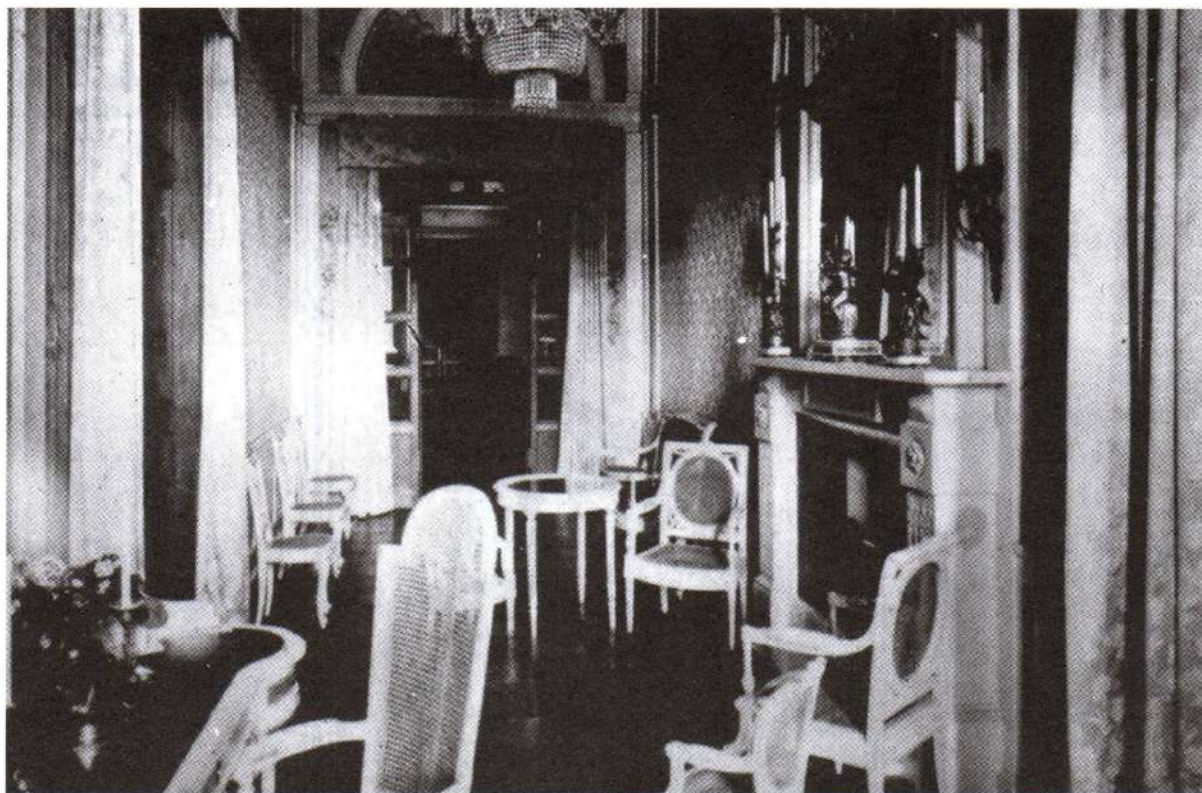
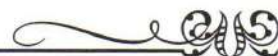
З історії села Мошни

Додаток 8.

*Інтер'єри кімнат палацу.
Більярдна і бібліотека.*

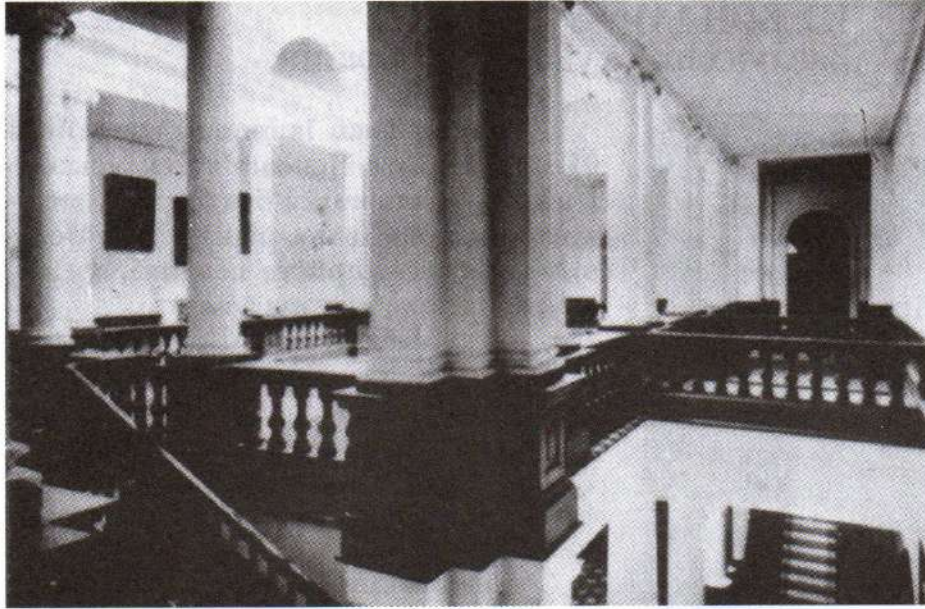

Кімнати палацу

З історії села Мошни

Додаток 9.

Другий поверх центральної частини палацу.

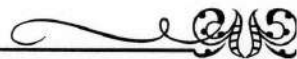
Додаток 10.

*Хор будинку культури.
Диригент І. Г. Козленко*

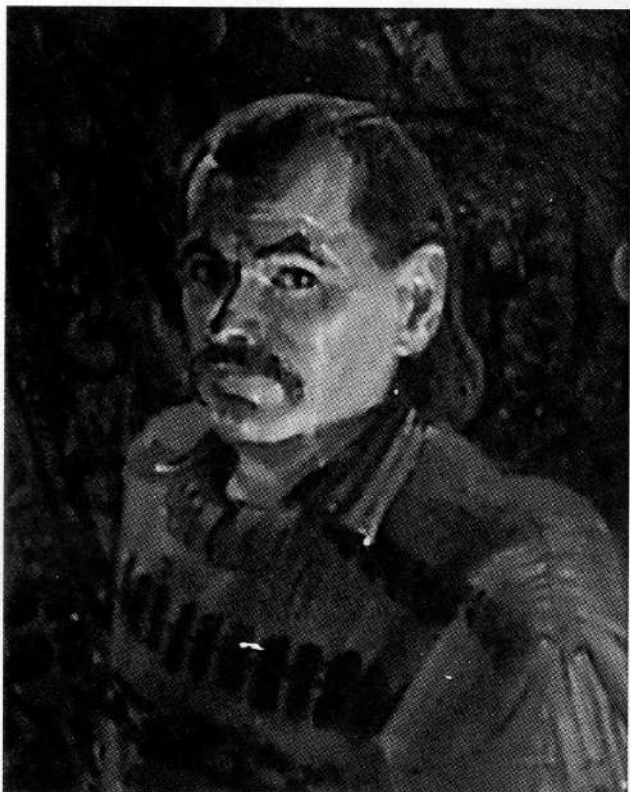

З історії села Мошни

Додаток II.

**І. І. БОНДАР —
Заслужений художник України.**

Бондар Іван Іванович народився 01.10.1944 р. в с. Яснозір'я Черкаського р-ну. Рано залишився без батьків, виховувала малого Івана рідна тітка Меланія Киричук – проста селянка, мудра, добра і щедра, як сама земля.

В с. Мошни закінчив середню школу, потім художнє училище ім. Грекова в м. Одеса по спеціальності художник-кераміст і скульптор малих форм.

В 1975 р. закінчує факультет живопису Київського художнього інституту.

Мешкає Іван Бондар в с. Мошни, чарівна природа якого, люди і багата історія надихають митця на плідну творчу працю. Нині творить Іван Іванович в Мошнях та Черкасах, викладає в Черкаському національному університеті ім.Б.Хмельницького, ділячись із молоддю секретами майстерності та своїм світобаченням.

З 1985 р. І. І. Бондар – член Спілки художників України. Написав сотні живописних полотен пейзажної серії,

присвячених Т. Г. Шевченку та на мотиви його творчості, історії козаччини, рідного краю, портретів.

Персональні виставки художника відбулися в Лондоні, Берліні, США, Нігерії, Югославії, країнах близького зарубіжжя. Та найбільше, звичайно, в Україні. Зокрема, містах Києві, Славутичі, Чигирині, Черкасах, Каневі – Національному музеї-заповіднику Т. Г. Шевченка.

Та лише ,на жаль, не бачили його картин ні жителі Черкаського району, ні жителі Мошен. На превеликий сором, немає в Мошнях картинної галереї, хоча приміщень і не просто приміщень, а унікальних пам'яток архітектури, в яких могли б розміститись сотні картин, в селі багато.

Стоїть пустою костел, двоповерхова будівля Еллінської школи, збудованої ще поміщицею Балашовою (стара десятирічка).Справжньою ганьбою для пам'яткоохоронних, владних органів всіх рівнів та й самих мошенців є той факт, що , побудований за проектом знаменитого архітектора В. Городецького, унікальний по архітектурі дерев'яний різний будинок, простоявши сто років, сьогодні руйнується. В будь-якій

європейській державі він давно б уже був музеєм чи картинною галереєю.

Картини мошнівських художників, якими захоплюється весь світ, у випадку створення галереї, могли б слугувати не лише мошенцям, а також численним туристам, які відвідують с. Мошни.

Де ви, сьогоднішні Воронцови, Терещенки, Ханенки?..

ПРОЖОГА ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ

Додаток 12.

Народився 29 квітня 1929 року в селі Луганське Донецької області в сім'ї робітника. Українець за походженням. Перед війною закінчив 5 класів. З 1942 року був вивезений на примусові роботи в Німеччину, там працював як неповнолітній в'язень до кінця війни, зазнаючи багато страждань і лиха.

В 1945 році повернувся в Донбас в місто Дебальцеве, де розпочав працювати зварювальником в ливарному цеху. Цій професії віддав 51 рік життя.

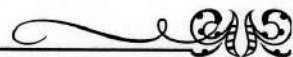
В 1971 році переїхав жити на Черкащину в село Мошни.

З дитинства захоплювався малюванням. В 1954 році закінчив Всесоюзну Московську школу народної творчості ім. Крупської. З тих пір розпочався творчий шлях В. В. Прожоги як самодіяльного художника.

Володимир Васильович є членом обласної творчої групи самодіяльних художників "Шевченків край". Працює енергійно, натхненно, має свій стиль митця. Улюблена тема – природа рідного краю, любов до Батьківщини. Часто мандрував з етюдником по Черкащині, вертаючись із десятками замальовок. Робота над полотнами – завжди свято цікавих зустрічей, відкриттів, що приносить насолоду і самому художнику, і всім тим, хто шанує його творчість.

В. В. Прожога – учасник обласних, республіканських, всесоюзних виставок, семінарів самодіяльних художників. Нагороджений медалями "За трудову відзнаку", "Ветеран праці". Створюючи свої багатожанрові полотна, збагатив і прикрасив нашу Черкащину своєю творчістю. Його роботи роз-

вивають естетичні смаки підростаючого покоління, приносять неоціненний внесок у справу національного виховання молоді.

Полотна В. В. Прожоги прикрашають музеї Донецька, Одещини, села Сагунівки, підприємства і навчальні заклади с. Мошни, подаровані українським дітям-сиротам, що проживають у Польщі.

Нагороджений дипломами, грамотами, лауреат II Всесоюзного фестивалю народної творчості, учасник ВДНГ СРСР.

Картини Володимира Васильовича пробуджують любов до природи, до історичного минулого нашої Батьківщини. Все життя працюючи зварювальником, займався улюбленою справою – писав картини. Живопис – постійний супутник його життя. Володимир Васильович чесна, добра, трудолюбива і талановита Людина. Він – справжній художник, чарівник пензля і фарби.

До нього тягнулися дорослі й діти.

Разом з дружиною Марією Михайлівною він виховав трьох прекрасних синів.

В. В. Прожога – улюблений художник жителів села Мошни та приклад для наслідування молоді.

Додаток 13.

МАЙСТРИ с. МОШНИ.

На початку 20 століття до с. Мошни прибули вербувальники з Москви, Санкт-Петербурга, щоб набрати бригади для розробки Вологодських валунів. Із цих валунів керівництво імперії задумало відбудувати Москву і Санкт-Петербург. Вербувальники набрали декілька бригад каменярів і вирушили з ними до місця призначення. Ознайомили з роботою під керівництвом інженерів і приступили до її виконання. Але результату, бажаного за розрахунками інженерів, не досягли. Валуні Вологодщини не хотіли розвалюватися. Вище інженерне керівництво занепокоїлося, в чому справа? Минула ще одна неділя, а результату немає. Потім Слива Фотій Силевич вніс на розгляд інженерів своє бачення, як розробляти валуни. Але інженери засумнівалися, що досягнуть за цією технологією якогось результату.

Фотій Силевич настояв на тому, щоб йому дозволили провести експеримент. Інженери дозвіл дали з умовою, якщо через три дні стотонний валун не буде розтрощений, то Фотій Силевич понесе матеріальну відповідальність у вигляді штрафу.

Бригада працювала вже два дні, а результату не було. На третій день, перед обідом, інженер попередив Фотія Силевича,

що залишилося п'ять годин до умовного часу. На що каменярь відповів:

– Час покаже.

Бригада сіла за столи обідати. Не встигли всі взяти ложки в руки, як пролунав вибух. Усі вибігли на вулицю і побачили, що валун вагою у сто тонн розлетівся на шматки, та ще й на такі шматки, які були розраховані майстром. Інженер-розпорядник із такої радості сам побіг до крамниці, набрав горілки і став пригощати каменярів за успішний експеримент.

Ось так малоосвічений майстер Фотій Слива із с. Мошни дав урок російським інженерам.

Руками мошнівських майстрів будувались палаци, церкви, дороги тощо. Зокрема, Алупкінський палац М. С. Воронцова в Криму, палацовий комплекс в Мошногорах, Преображенська церква та костел у Мошнах.

Нижче наведено оповідки лише про деяких із сотень і сотень мошнівських майстрів.

Замедянський Микола Олександрович.

1941 р. народження.

У 1958 р. закінчив сім класів у Мошнівській семирічній школі.

Із літа 1956 по 1958 рік працював на цегельному заводі.

У 1958 р. вступив до ремісничого училища, закінчив його у 1960 р. і отримав спеціальність електрозварювальника.

Із 1960 р. працював електрозварювальником на заводі залізобетонних виробів. Без відриву від виробництва здобув середню освіту. Закінчив вечірню школу молоді.

Із 1972 р. по 1974 працював бригадиром монтажників у м. Нижній Вартовськ Тюменської області.

Із 1974 р. по 1985 р. бригадир монтажників, головний механік, голова профкому управління БМУ-20.

Із 1985 р. працював у ПМК-232 – головний диспетчер управління, секретар партійної організації.

Із 1991 р. головний диспетчер управління “Моноліт – спецбуд”.

Життєвий шлях Миколи Замедянського проходив серед людей найпрекраснішої професії – будівельника. Його друзі і він сам брав участь у найвідоміших будовах країни. Доля розпорядилася так, що цей чоловік увібрав у своє ремесло найкращі традиції і здобутки будівельної справи. З його розповідей про майстрів унікальних спеціальностей будівельника і зодчого можна писати історію рідного краю. Микола Замедянський був і є наставником молоді, свій професійний і життєвий досвід передає молодшому поколінню.

Із спогадів Миколи Замедянського про таких людей, як:

1. Височин Володимир, скульптор.
2. Царенко Демид Степанович, каменяр.
3. Царенко Михайло Демидович, каменяр.
4. Слива Фотій Силович, каменяр.
5. Слива Григорій Іванович, каменяр.
6. Слива Олександр Терешкович, каменяр.
7. Диченко Антін, каменяр.
8. Максименко Яків Степанович, каменяр.
9. Самійленко Григорій Дементійович, каменяр.
10. Моргун Іван, каменяр

На будовах м. Черкас, де велися каменярські роботи, активну участь у розбудові міста брали Дяченко Антін, Максименко Яків, Слива Григорій. Їхніми руками оздоблений Пагорб слави.

Козак Михайло, Самійленко Григорій, Замедянський Петро працювали на будівництві моста через р. Дніпро.

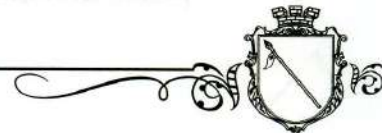
Дуже багато каменярських робіт особисто виконав Самійленко Григорій: Драматичний театр 1963–65 рр., Будинок політпросвіти 1979–80 рр., Краєзнавчий музей 1980–84 рр., Торговий центр.

Каменяр Слива Олександр усе своє життя працював у Грузії: Тбілісі, Цхалтубо, Гурі, Самтретія, Махарадзе, а також своєю бригадою оздоблював дачі на озері Ріца секретарю ЦК КПГ т. Махарадзе, артистам кіно: Сергію Бондарчуку та Серго Закарідзе і багатьом іншим. Каменяр Останець Петро працював на будовах Харкова, Тбілісі, Цхалтубо.

Один із важливих будівельних об'єктів, в яких брав участь Останець Петро, – це палац “Україна” в місті Києві. Він там здійснював опоряджувальні роботи.

Звідки і яким чином у селі Мошни, де немає каміння, набула такого поширення професія каменярів та будівельників? Відповідь проста – графиня Балашова, щоб зайняти своїх підлеглих роботою, вирішила посилати до Росії, Грузії молодих здорових хлопців на навчання каменярській справі. Так на початку минулого століття в селі Мошни набула масовості професія каменяра. Після навчання хлопці поверталися до своїх домівок, але за їхнім фахом роботи не було. Злидні гнали наших односельців до Росії, Грузії, Вірменії, де вони набували майстерності й ставали майстрами високого рівня.

Мошнівська земля народила і виростила славних майстрів каменярської справи, які прославили наш край своєю майстерністю і невтомною працею.

Дробиш Семен Андрійович.

Народився 19 жовтня 1942 р. в сім'ї колгоспників с. Мошни Черкаського району Київської області. Після 10-літки поїхав у місто Черкаси на комсомольську будову – Завод штучного волокна. За направленням заводу поїхав у Київ на навчання робочій професії.

У 1960 р. зарахований на Завод штучного волокна робітником.

У 1961 р. призвали до лав Радянської армії.

Після демобілізації вернувся на Завод штучного волокна.

У 1965 р. зарахований в ТУ-8 м. Черкаси.

Із 1967 р. по 1975 р. працював на Комбінаті шовкових тканин помічником майстра ткацького виробництва.

Із 1975 р. по 1985 р. працював у Черкаських художньо – виробничих майстернях художником-монументалістом і художником-оформлювачем.

Із 1986 р. перейшов на самостійну творчо-ремісничу роботу.

У творчому доробку Дробиша Семена вишукані вироби з дерева і бетону, металу і гіпсу. Його художніми творами і виробами облаштовані інтер'єри громадських і приватних будівель. Намітилась ціла школа для талановитих дітей села. Вже є послідовники творчих професій, якими володіє Семен Дробиш.

Самійленко Микола Зіновійович.

Народився 1942р. у с. Мошни Черкаського р-ну Київської області.

У 1961 р. закінчив 10 класів.

Із 1961 р. по 1968 р. навчався в Одеському театральномужожньому училищі.

Із 1962 р. по 1965 р. служив у Радянській армії.

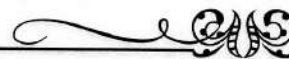
За фахом – художник-бутафор не працював.

Із 1968 р. по 1971 р. працював художником у відділенні Київського комбінату “Укрпобутреклами” у м. Черкасах.

Із 1971 р. по 1975 р. навчався у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва.

Після навчання одержав направлення на роботу на Бориславський фарфоровий завод.

У 1976 р. призначений головним художником фарфорового заводу. Працював художником-скульптором, створював нові форми фарфорових виробів: столові набори, чайні й кавові сервізи, окремі вироби і вироби сувенірно-подарункового характеру.

Майже 75% асортименту, що випускався заводом, – творчі розробки Миколи Самійленка.

Брав постійну участь у республіканських і всесоюзних художніх радах у Києві, Москві, Ленінграді, Ризі, Юрмалі, Самарканді і т.д.

Виставлявся на республіканських і союзних художніх виставках.

Написав картину із зображенням першого в Україні, побудованого в селі Мошни, пароплава “Пчелка”.

Має два дипломи за перемоги в конкурсах ВДНГ України. Сповнений творчих задумів і проектів.

Прочитавши цю коротеньку оповідку про мошнівських майстрів, хтось покритикує – скаже: дуже мало, неповно. Автори це розуміють і розраховують на те, що читачі долучаться до вивчення цієї теми. І колись з’явиться на світ більш повна розповідь.

Тож, дорогі мошнівці, розкидані по всьому світу, надайте інформацію Спілці краєзнавців Мошнівського краю “Артанія”. Адреса: 19615 СЮТ, вул. Леніна, 16, с.Мошни, Черкаський район, Черкаська обл., т-фон. 8 (0472) 30-21-31.

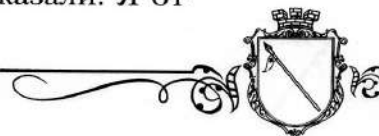
Додаток 14.

Лист гімназиста Маслія до Т. Г. Шевченка

...не смотрите на меня как на хитрого льстеца, как на чье-нибудь орудие – но взгляните на меня с высоты своего многостаранного гения как на Малоросса-степняка, как на Украинца, родного Вам по языку, по обычаям, по любви к “нашей рідній неньці” и к Литературе.

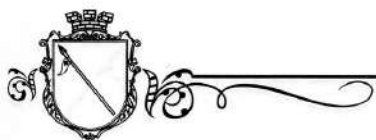
...я открываю Вам свою, быть может, еще детскую, еще совершенно не установившуюся душу (т.е. дух) и уверен, что не сделаюсь предметом насмешки как в глазах Ваших, так и в глазах Ваших друзей.

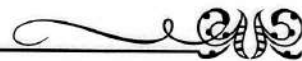
...Вы меня видели и, может быть, помните. В июле месяце этого года Вы были в нашей неблагоприятной Украине, были в местечке Мошнах. Я услышал о Вашем приезде, решительно забыл все, что вокруг меня делалось. Меня занимала одна мысль – увидеть Вас – и я увидел; но Вы были тогда грустны, неприступны для разговора. Вы, верно, помните, когда Вы приехали с гимназистами Станового-Добржинского под горы; они пришли прощаться с полковником Ягницким (...управляющий Мошно-Городищенського маєтку графа М. С. Воронцова – Авт.), а я выбежал увидеть в первый раз Малороссийского Гения, о котором я часто мечтал и восхищался его созданиями. Я просил Вас к себе в дом, вспоминая профессора Павлова: Вы отказали. Я от-

правился с Вами к новому княжескому дому, желая услышать от Вас пророческое слово. Вы смотрели на меня недоверчиво, подозрительно – но напрасно: я следил за Вами, но не как сторож, не как шпион – а как Ваш преданнейший слуга, каждую минуту готовый к услугам, как почитатель Вашего Гения; я пред Вами благоговел. Нет, должно быть, Вы забыли эти минуты, которые провели Вы с неведомым Гимназистом, да, Вы забыли, – но я не забуду их, пока будет греметь на свете слава Шевченка. Потом я приходил к полковнику Г.Грудзинскому, чтобы у него познакомиться с Вами, просил у Вас тогда “Украинец” Максимовича, и тем кончилось. Наконец последний раз я видел Вас перед выездом в Киев у г. Липомана. Эти три свидания, как три путеводные звезды, как вера, надежда и любовь, будут моими руководителями в жизни. Вы спросите, может быть, отчего во мне родилось такое непреодолимое желание познакомиться с Вами, такое благоговение к Вам и даже эта дерзость писать к Вам? Это ясно. Посмотрите вот на горизонт: взошло солнце, облило весь мир своими благотворными лучами, дало человеку случай насладиться его светом и теплотой – и вдруг скрылось, оставив после себя мрак и холод. Человек ощущает неприятное состояние, ему хочется еще полюбоваться красным солнышком, он ждет его с благоговением. Так и Вы, наше Украинское солнце, наша гордость, явились у нас в Малороссии, дали взглянуть на себя и скрылись мимолетной звездой, оставив сиротами своих земляков, свою родину.

Додаток 15.

ЛИСТИ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ДО М.В. і М.О. МАКСИМОВИЧІВ

22 липня 1859. Мошни

Мошны,
22 июля
1859.

Мои единые други! Я опинився аж у *Мошнах*, а чого я тут опинився, про те скажу вам, як побачимось, а на сей раз вручителю сего вручите мои вещи і гроші, і сорочку, як пошита, і бриль. Може, я ще заїду до вас, як вертатимусь у Петербург, а може й ні, я ще й сам добре не знаю. Оставайтесь здорові! Нехай вам Бог помагає на все добре. На той рік, може, буду вашим сусідом, а поки що не забувайте щирого вашого

Т. Шевченка.

А саквояж ваш я таки трохи попом'яв. Вибачайте!

На звороті:

В Прохоровке

Ее превосходительству

Марье Васильевне

Максимович.

Или Михайлу Александровичу

Максимовичу.

ДО М.В. і М.О. МАКСИМОВИЧІВ

26 липня 1859. Мошни

Други мои единые!

По требованию начальства я завтра буду в Києві. Добре б ви зробили, якби й ви рушили в Київ. Помолилися б Богу і за одним заходом зо мною б побачилися, бо на Михайловій горі, не знаю, чи швидко нам доведеться бачитися. А тим часом нехай вам добре сниться.

Не забувайте Т. Шевченка.

1859.
26 июля.
Мошны.

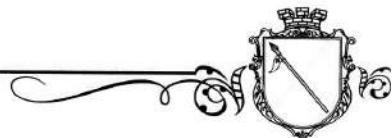
На звороті:

Ее превосходительству

Марии Васильевне

Максимович.

В Прохоровке.

ДО М.О. і М.В. МАКСИМОВИЧІВ

9 жовтня 1859. С.-Петербург

1859.

9 октября

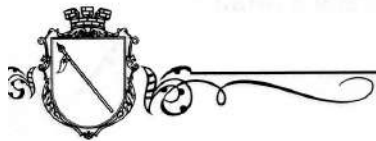
Мої любії, мої единые друзі, чи ви ще й досі, на Михайловій горі гуляючи, дивитесь на задніпрянські гори? Благо вам, мої единые друзі! Я вже другий місяць як гнию в петербургському болоті та тільки сьогодні урвав швидкий час, щоб написать вам хоч тільки те, що я живий і здоровий. До 16 августа я підживав вас у Києві, а потім як чкурнув, то через тиждень і дома опинився. А тепер сижу собі, работаю та згадую собачого сина черкаського ісправника *Табашникова*. Та іноді мошнянських панночок. Щоб женихи снилися!

На те літо, як Бог поможе, побачимось, то розкажу вам дрібненько все, що робили з мене в Києві, а тепер ніколи.

Пишіть до мене, як буде ласка, так: В С. Петербург. В Большой Морской, в доме графа Уварова. Михайлу Матвеевичу *Лазаревскому*.

Бувайте здорові та веселі, поклоніться низенько од мене старим Деркачам та задніпрянським горам.

Не забувайте щирого вашого друга *Т. Шевченка*.

Додаток 16.**Репресовані мошенці.**

1. Захарченко Вікентій Федорович, 1892 р.н., уродженець та мешканець с. Мошни. Українець, безпартійний, малограмотний, каменярь. Заарештований 11.04.1938 р. за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР. Розстріляний 10.05.1938 р. Місце поховання невідоме. Реабілітований 8.12.1956 р.

2. Білашенко Леонтій Мойсейович, 1892 р.н., уродженець с. Мошни. Українець, безпартійний, малограмотний, рахівник радгоспу. Заарештований 20 березня 1929 р. Звільнений з-під варті 05.05.1930 р.

3. Замедянський Дем'ян Степанович, уродженець та мешканець с.Мошни. Українець, безпартійний, малограмотний, різноробочий. Заарештований 24.11.1937 р. за ст. 54-10. Засуджений на 10 років. В 1940 р. звільнений.

4. Савич Магдалина Ієронімівна, 1895 р.н. Народилась в с. Мошни. Засуджена 28.11.1937 р. на 8 років. Звільнена 19.11.1945 р.

5. Рубаненко Марія Марківна. Народилась в 1909 р. в с. Мошни, єврейка. Засуджена 23.03.1938 р. на 8 років. Подальша доля невідома.

6. Горницький Семен Павлович, 1888 р.н., уродженець с. Мошни, проживав у м. Черкаси. Безпартійний, українець, вчитель школи № 5. Заарештований 17.09.1937 р. за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР. Ув'язнений на 10 років. Реабілітований.

7. Моторський Марк Ізраїлевич, 1897 р.н., уродженець с. Мошни, мешканець м. Києва, продавець магазину "Київриба". Заарештований 1921 р. і за звинуваченням в участі в організації Всеукраїнського повстанкому розстріляний. Реабілітований в 1996 р.

Це лише незначна частка репресованих мошенців, імена яких увійшли до книги № 5 "Реабілітовані історією" видавництва "Черкаський ЦНТЕГ", м. Черкаси, 2006 р. А скільки цих імен зберігається в пам'яті людській?!...

Ось що розповів житель с. Мошни Віталій Дмитрович Тесля про свого дядька Теслю Трохима Трохимовича:

Народився Тесля Т.Т. в с.Мошни у 1903 р. Після закінчення Мошнівського однокласного училища працював у маєтку графині К.А.Балашової різноробочим і продовжував займатись самоосвітою. Жадоба до знань привела талановитого юнака на робфак до м. Харкова, де він наполегливо вивчає археологію і з 1930 р. працює у Харківському археологічному музеї.

У 1931р. він уже завідувач відділу Харківського інституту археології. Навчаючись на археологічному відділенні аспірантури цього ж закладу, Трохим Трохимович знайомиться з видат-

ним вченим-істориком Д.І. Яворницьким, який стає його науковим керівником і під керівництвом якого молодий вчений в 1932–1933 роках бере участь в археологічних експедиціях і розкопках поблизу Харкова, на острові Хортиця, в Криму.

В 1933 р. Тесля Трохим Трохимович по закінченні аспірантури пише і блискуче захищає німецькою мовою дисертацію на здобуття наукового ступеня “кандидата історичних наук”. Чому німецькою? Тому, що в умовах переслідування всього українського захиститись українською мовою було неможливо. А писати українську історію російською мовою Трохим Трохимович, який був патріотом українського народу, не вважав за можливе.

Після блискучого захисту дисертації молодого вченого запрошували працювати до Москви та Ленінграду, але Трохим Трохимович вирішив працювати для України і був направлений до Дніпропетровського археологічного музею, який на той час очолював його науковий керівник Д.І. Яворницький. Та вже в 1934 р. Тесля Т.Т. був переведений до м.Києва завідділом Центрального історичного музею в Києво-Печерській лаврі.

Протягом трьох років (1934–1937) роботи в музеї Трохим Трохимович не припиняв наукової роботи. Проте зібраним матеріалам і напрацюванням так і не судилося прислужитись людям. Любові Трохима Трохимовича до України, її історії не могла пробачити комуно-більшовицька тоталітарна система. 29 жовтня 1937 року Тесля Трохим Трохимович був заарештований працівниками НКВС по звинуваченню в антирадянській національно-терористичній пропаганді, вже 17 листопада 1937 р. був засуджений до розстрілу. 27 листопада 1937 р. вирок був приведений в дію у м. Києві. Місце поховання Теслі Т.Т. невідоме. 12 жовтня 1956 р. Трохим Трохимович Тесля був реабілітований за відсутністю складу злочину. Проте посмертна реабілітація не може повернути країні вченого, який міг принести велику користь для науки і України...

Тесля Трохим Трохимович

Вище було викладено історію села Мошни. Виходячи з аналізу фізико-географічних характеристик території села, їх особливостей, а також результатів археологічних досліджень на терені села Мошни та околиць, ми прийшли до висновку, що дана місцевість належить до найбільш заселених здавна територій, а по концентрації, розмаїттю, тривалості та неперервності заселення їй немає рівних на Черкащині. Унікальні природно-кліматичні умови також сприяли процвітанню мисливства та рибальства, з часом землеробства та скотарства, торгівлі та промисловості. Територія Мошен належала до найяскравішої частини руської землі, населення якої відіграло визначальну роль у формуванні та консолідації слов'ян, зародженні державотворчих процесів, було автохтоном української нації.

Мошням від часу їх заснування відводилась роль оборонно-сторожового поселення. Основним завданням жителів була сторожова та ясачна служба. Багата і драматична історія села. В силу важливого геостратегічного положення село і його мешканці протягом усієї історії були в гущі історичних процесів на Середній Наддніпрянщині. Важливе місце належало цій землі в обороні краю від іноземних завойовників, національно-визвольних змаганнях українського народу, в процесах заселення та освоєння краю, зародження та становлення козацтва, української нації та української державності.

Неодноразово село нищили та палили турецько-татарські та польські завойовники, але воно знову і знову відроджувалось.

Визначну роль відіграли Мошни в національно-визвольних змаганнях українського народу в середині XVII ст.

Слід також відмітити важливе місце Мошен в утвердженні у краї капіталістичних відносин в XIX ст.

В процесі дослідження вперше було висвітлено історію села від найдавніших часів до часу заснування, більш глибоко досліджено періоди становлення козацтва, національно-визвольних змагань, уточнено і розширено моменти попередніх досліджень.

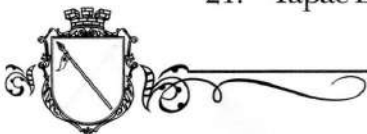
Дана робота – це перша спроба відтворити цілісну картину історії села Мошни та його території від найдавніших часів до сьогодення, визначити їх місце і роль в історії Середньої Наддніпрянщини.

Ми не претендуємо на остаточність наших висновків, але вважаємо, що результати наших досліджень можна широко використовувати в краєзнавчій роботі, пам'яткоохоронній діяльності, подальших дослідженнях історії Середньої Наддніпрянщини.

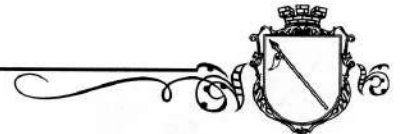
Список використаних джерел і літератури

1. Чабан А. Середнє Подніпров'я: В 2-х книгах. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 1999. – Кн 1. – 188 с.
2. Чабан А. Середнє Подніпров'я: В 2-х книгах. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 1999. – Кн 2. – 190 с.
3. Трубочанінов С.В., Г. С. Шевченко Історія Черкащини. – Черкаси, 1998.
4. Археологія Української УРСР: В 3-х томах. – Т.2. “Скіфсько-сарматська та антична археологія”. – К.: Наукова думка, 1971.
5. Брайчевський М. Ю. Римська монета на території УРСР. – Київ, 1959.
6. Археологічні пам'ятки УРСР (короткий список). – К.: Наукова Думка, 1966. – 643 с.
7. Березанська С.С. Середній період бронзового віку в північній Україні. – К.: Наукова думка, 1972.
8. Похилевич Л. Сказания о населеных местностях Киевской губернии. – К., 1864. – 622 с.
9. Наш рідний край. Хрестоматія з історії Черкащини. – К.: Молодь, 1993.
10. А. Б. Гречило Українська міська геральдика. – Київ, Львів: УГТ, 1998. – 192 с.
11. Ю. Маринівський. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 р. Книга 1. – Черкаси, 1997.
12. Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. Десята частина. Репринтне відтворення 1913 року. – Київ, 1990.
13. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – К.: УРЕ, 1972. – 778 с.
14. Залесский Н. А. Одесса выходит в море. – Ленинград: Судостроение, 1987.
15. Алушка. Дворец и парк. Альбом. – К.: Мистецтво, 1992.
16. Наталія Полонська-Василенко. Історія України: В 2-х томах. – К.: Либідь, 1993. – Т 1.
16. Слезкин П. Р. Описание Мошногогородищенского имения Е. А. Балашовой. – Т.1. – К., 1913.
18. Шевченківський словник. – Т.2.-К.: Поліграфкнига, 1977.
19. В. Анісов, Є. Серєда “Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка”, видавництво “Дніпро”, Київ, 1976 С. 282-286; 293.
20. Тарас Шевченко. Твори в п'яти томах. Том 5, видавництво “Дніпро”, Київ, 1979.
21. Тарас Шевченко: Твори в п'яти томах. – К.: Дніпро, 1979. – Т 4.

22. Шляхами Великого Кобзаря. Путівник. – К.: Молодь, 1964.
23. Бас В.В. Шевченків край: Фотопутівник. – К.: Мистецтво, 1989.
24. Драч І. Ф. Гора: Докум. Драма-колаж. – К.: Укр. Письменник, 1997.
25. Гійом Левассер де Боплан. Опис України... – К.: Наукова думка, 1990.
26. Ю. Мариновський. Святославова башта . – Черкаси: // Родовід, 1991. – Друге число.
27. Газета “Радянська думка”. – Черкаси, 15 лютого 1927.
28. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО),- Ф. Р – 65. – Оп.1, спр. 178.
29. Т. Строкач. Наш позивний – свобода. – К.: Дніпро, 1974.
30. Самійло Величко. Літопис: В 2-х книгах. – К.: Дніпро, 1991. – Т 1. – 374 с.
31. Самійло Величко. Літопис: В 2-х книгах. – К.: Дніпро, 1991. – Т 2. – 376 с.
32. ДАЧО, Ф. Р-385. – Оп. 1, спр. 47.
33. ДАЧО, Ф. Р-1046. – Оп. 1, спр 21.
34. Героїзм та трагедія Холодного Яру. Під редакцією Р. М. Коваля – К.: Незборима нація, 1996.
35. Клепатський П. Г. Очерки по истории Киевской земли Т. 1. – С. 377–430.
36. Архів Ю. – Зап. России. – Ч. VII, т. 1. – С. 76–91.
37. Архив юго-Западной России. – Ч. VII, т. 1. – С.90
38. Центр, держ, історич. архів України в Києві – ф. 59.
39. Архив Ю. – Зап. России. – Ч. 8, т. V. – с. 258–260.
40. Большому чертежу: – М., 1627. – С. 92–94.
41. Держ. Архів Черкаської області, м. Черкаси, д., фонд 90, оп. 1, од. 36. 1.
42. ДАЧО Ф. 6, оп. 1. спр 127, арк. 2–4 зв. Оригінал.
43. ДАЧО, ф. 142, оп. 1, спр. і, арк..1, 2. Рукопис. Чорновий варіант.
44. М. Грабовський. Парк князя М. С. Воронцова вь Киевской губернии. – САНКТПЕТЕРБУРГЪ. журнал СОВРЕМЕННОСТЬ, 1853 г. том 18. № 3–4. С. 44.
45. ДАЧО ф 6. ол.1. фу. хр. – 29.

ЗМІСТ

Вступ5

Розділ 1.

Від найдавніших часів до середини XV ст.6

Розділ 2.

Мошни в період XV–XVI ст.16

Розділ 3.

Мошни в XVI–XVIII ст.22

Розділ 4.

Мошни в XIX–XX ст.44

Розділ 5.

Шевченко і Мошни64

Розділ 6.

Старі назви вулиць та урочища с. Мошни66

Розділ 7.

На перехрестях епох78

Додатки84

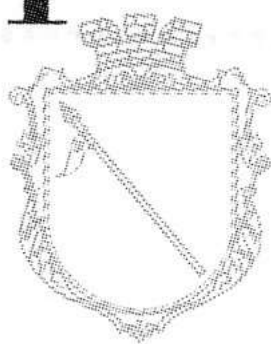
Висновки104

Список використаних джерел і літератури105

Містечко ратників та майстрів

(З історії села
Мошни)

Упорядник
М. М. Якименко

Фото на обкладинці
Іван Моргун

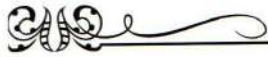
Редактор
Василь Клічак

*Художнє оформлення,
комп'ютерний дизайн та верстка*
Андрій Вишневський

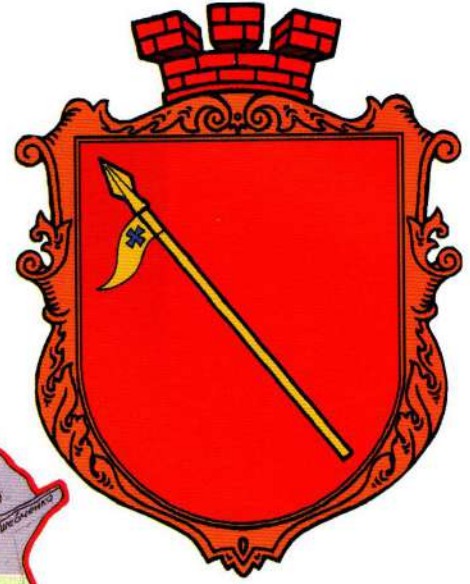
Підписано до друку 00.00.07
Здано на виробництво 00.00.07.
Формат 84×108¹/₁₆. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 7,75.
Зам. 8-1040.

Видавничий центр «Просвіта»
03150, Київ-150, вул. Анрі Барбюса, 51/2.
Свідоцтво № 1800, серія ДК.
тел. 529-25-41

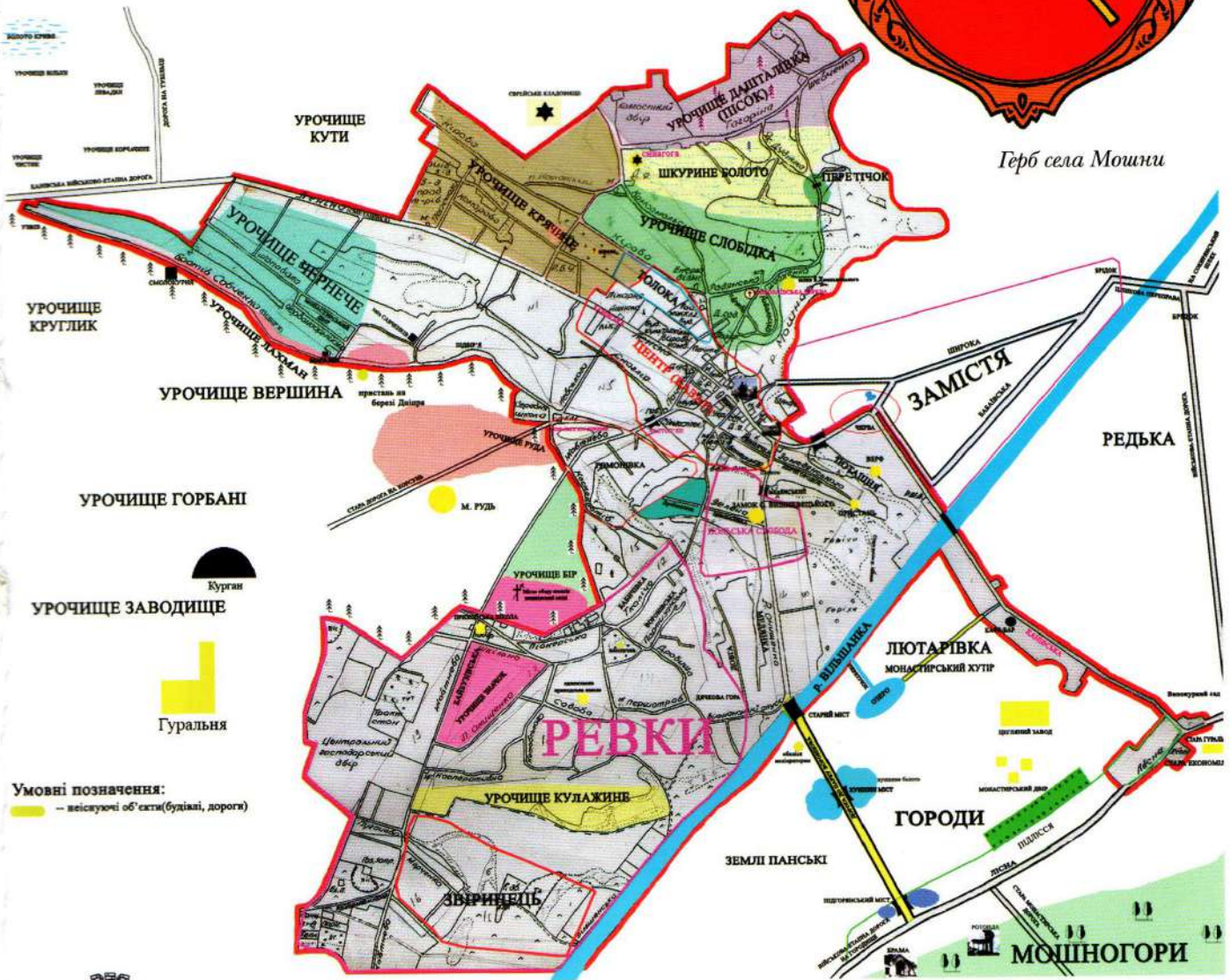
Віддруковано ЗАТ «Віпол». 03151, Київ, вул. Волинська, 60.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.

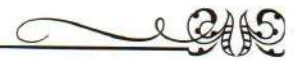

с. МОШНИ

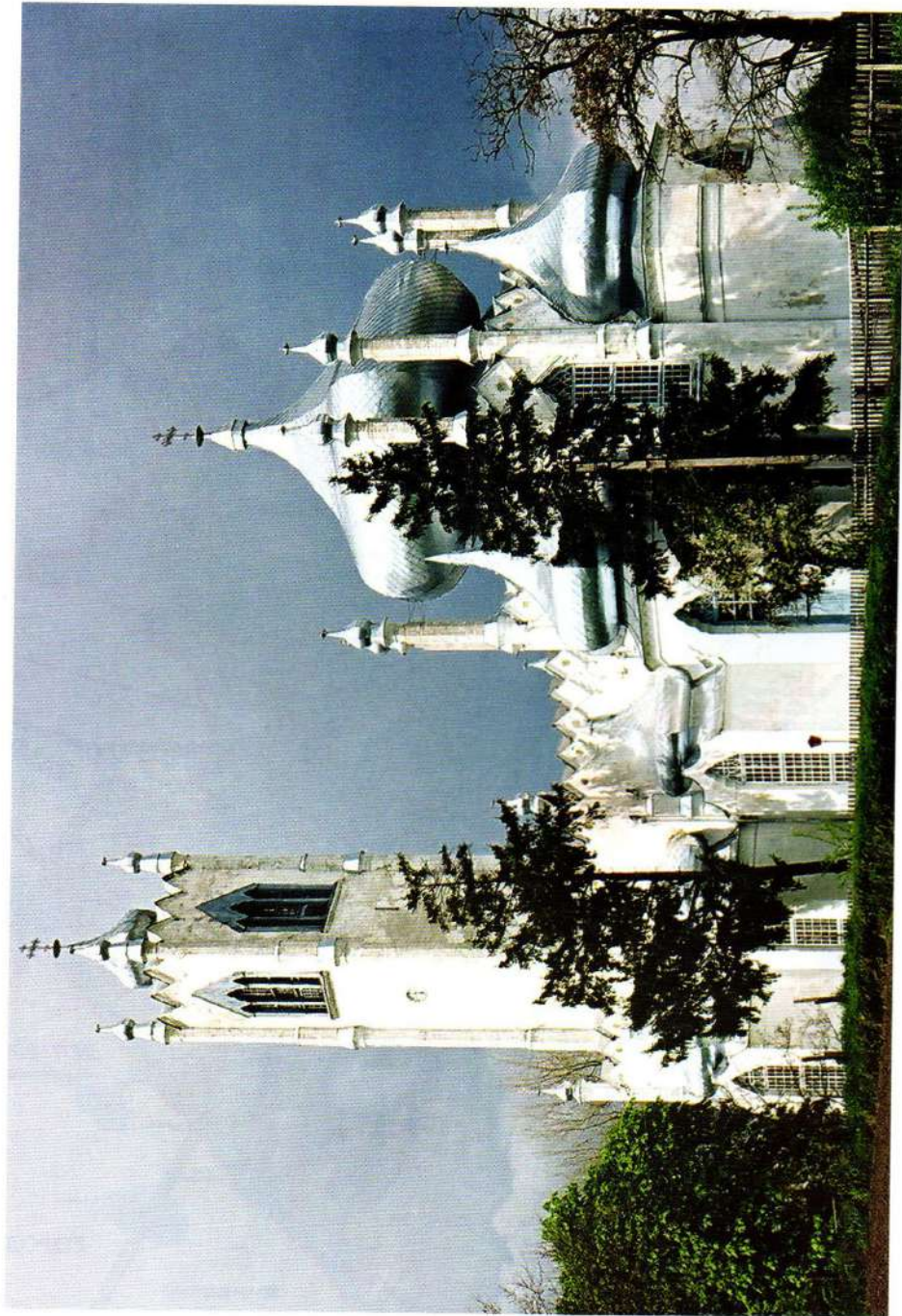

Герб села Мошни

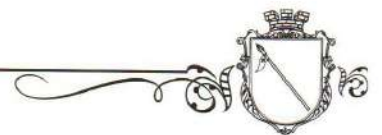

*Преображенська церква с. Мошни 1840 р.
(Фото М. Якименка)*

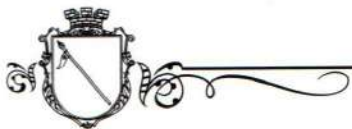

З історії села Мошни

З історії села Мошни

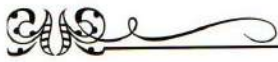

М.С. Воронцов
1782 - 1856 р.р.

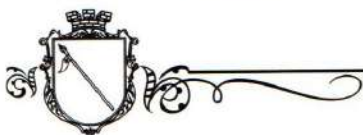
З історії села Мошни

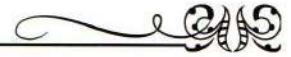

*Є.К.Воронцова
(Браницька)
1792-1881 рр.*

З історії села Мошни

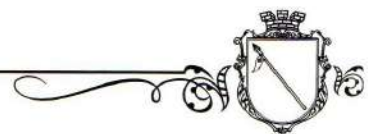
Будинок постійого двору поляка Нагановського, вул. Т.Г.Шевченка, 14. Фото І.І. Моргуна, 2007 р.

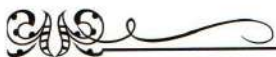

Колишнє приміщення Мошнівської волосної управи і суду. Нині – Черкаська районна станція юних техніків. Збудовано в 1903 р. Фото І.І. Моргуна, 2007 р.

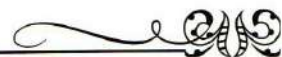
З картини невідомого художника "Пристань на р. Мошна на Потапшні" (На наступній сторінці)

З історії села Мошни

*Преображенська церква.
Малюнок Домініка П'єра Деля-Фліз.
1850 р.*

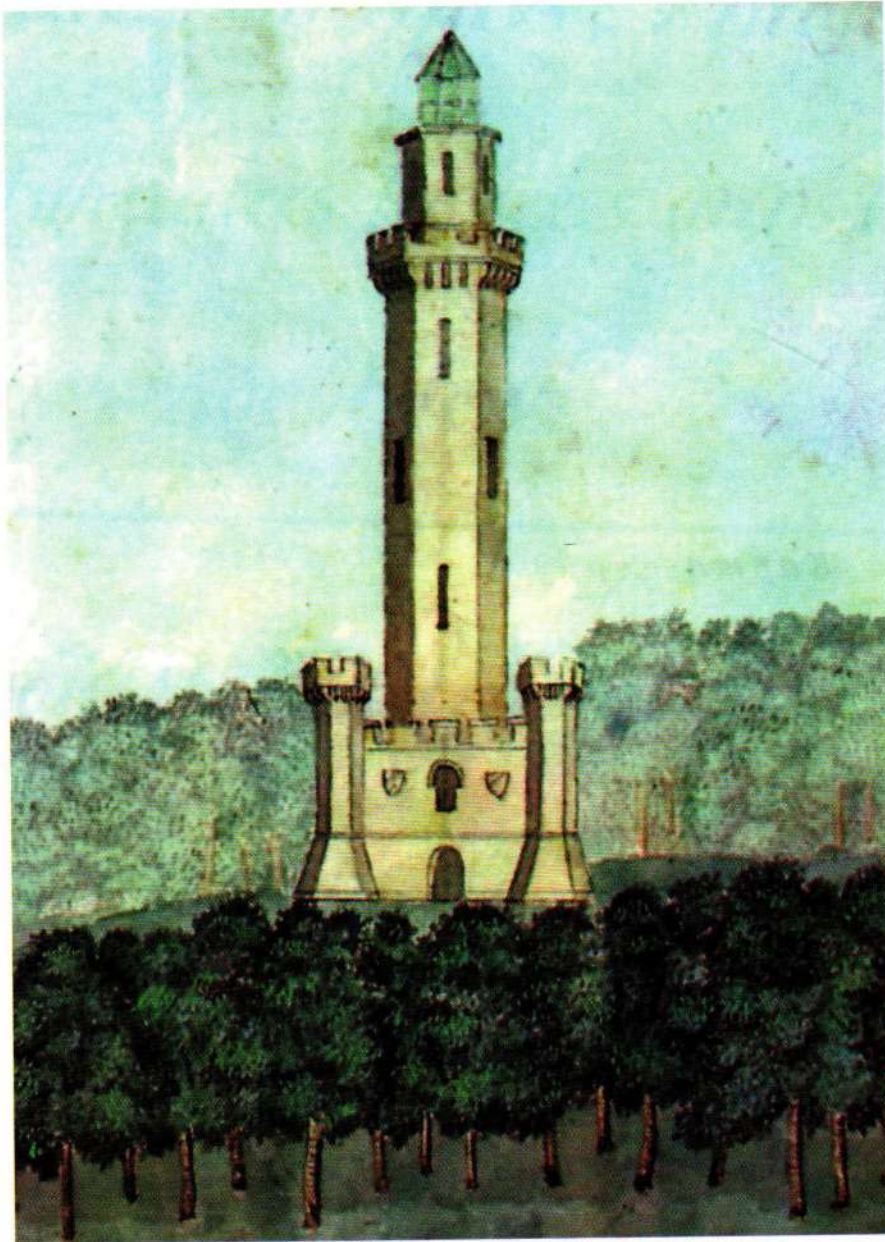
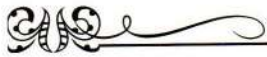

*Мошногірський монастир.
Малюнок Домініка П'єра Деля-Фліз.
1850 р.*

З історії села Мошни

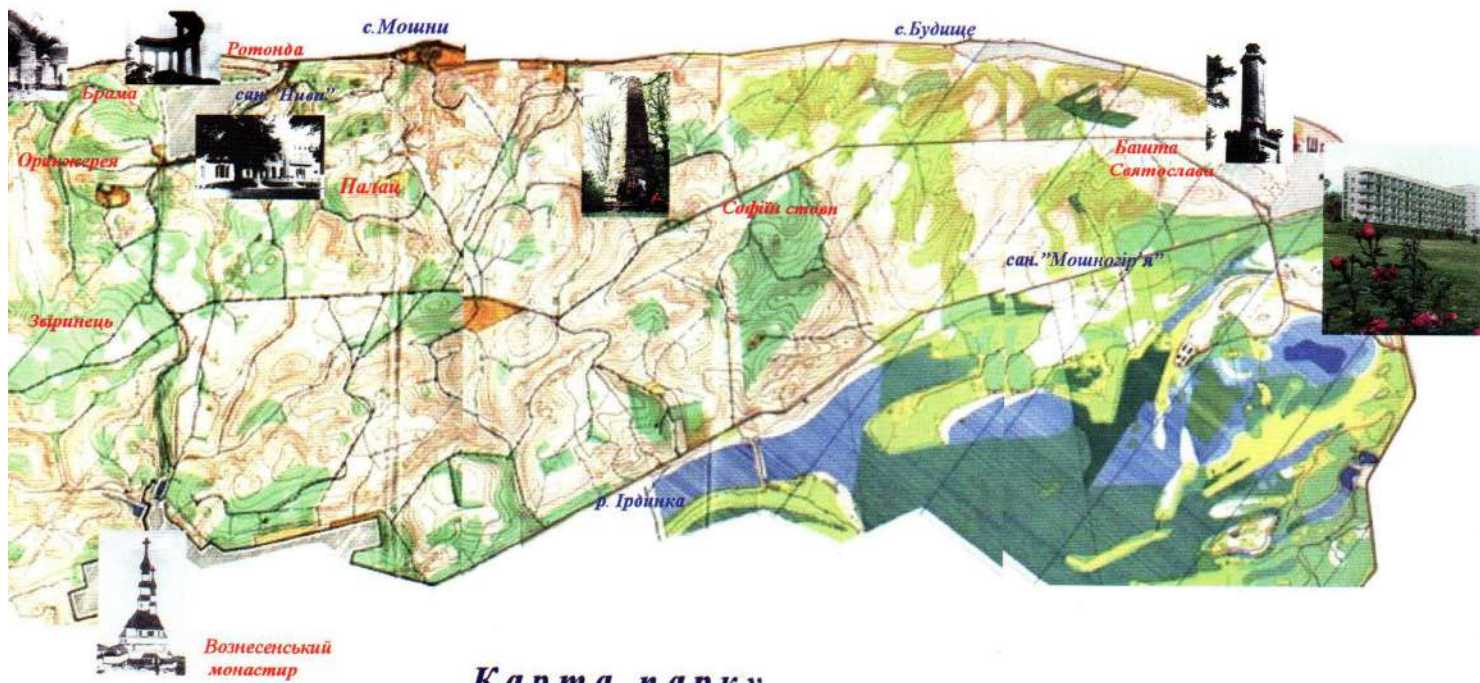

*Башта Святослава.
Малюнок Домініка
Гера Деля-Фліз. 1850р.*

З історії села Мошні

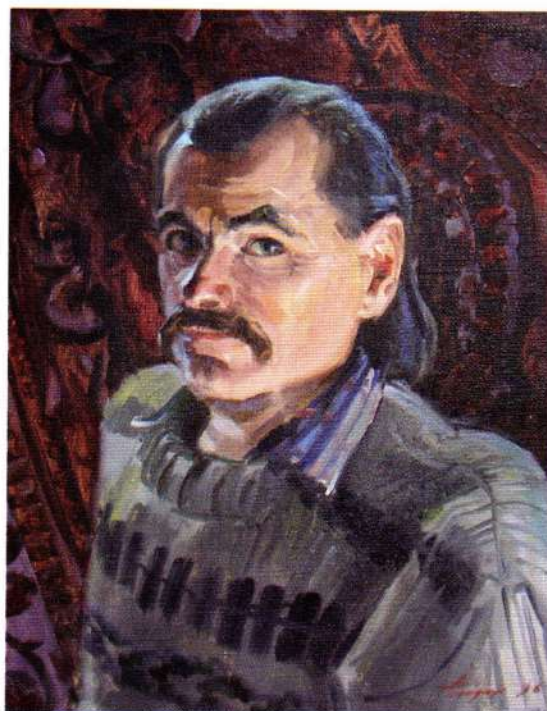

Карта парку

*Хата діда Т.Г. Шевченка, 1990 р.
Худ. І.І. Бондар*

І.І.Бондар. Автопортрет, 1996 р.

З історії села Мошни

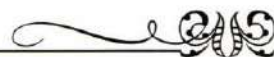

*"Жлива" Мошни,
1992 р.
Худ. І.І. Бондар*

З історії села Мошни

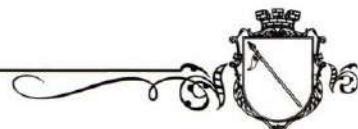
*Сім'я, 1992 р.
Худ. І.І. Бондар*

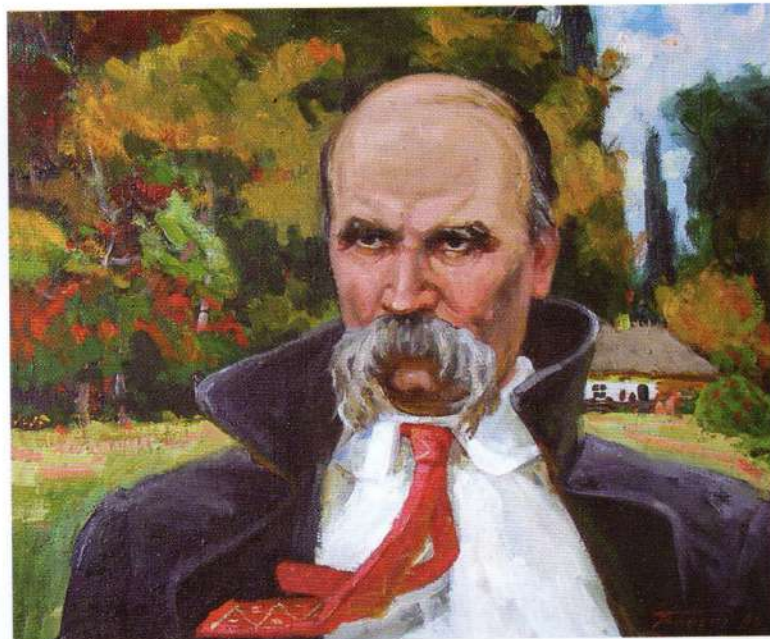
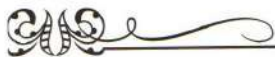

*Жнива в Мошнах,
1994 р.
Худ. І.І. Бондар*

З історії села Мошни

*Та не однаково мені,
1991 р.
Худ. І.І. Бондар*

*Думи мої, думи мої,
1998 р.
Худ. І.І. Бондар*

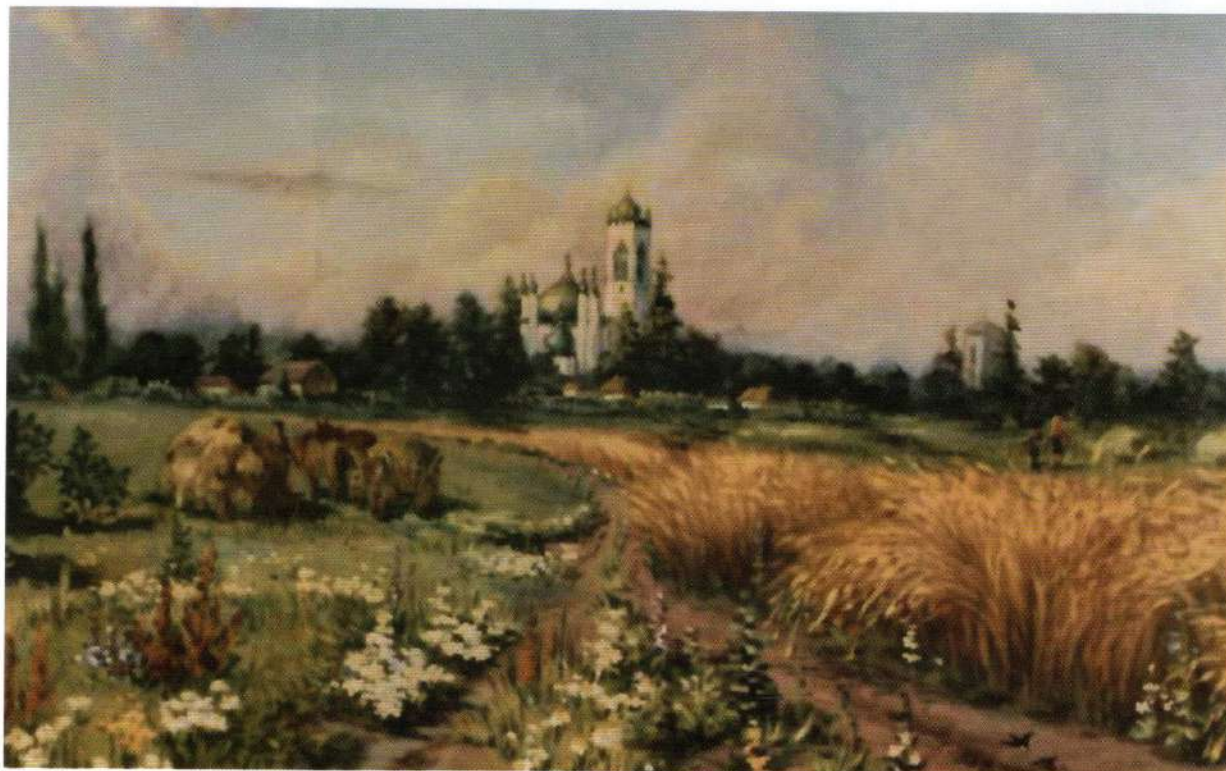
З історії села Мошни

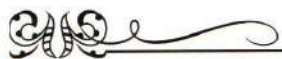
Мошнівський художник В.В. Прожога (1929–2004 р.р.)

Фрагмент картини "Шевченко в Мошнах" 2002 р. Художник В.В. Прожога (1929–2004 рр. (На наступній сторінці)

"Краєвид в Мошнах" Картина В.В. Прожоги

З історії села Мошни

З історії села Мошни

*Римо-католицький
костел 1857р.
Побудовано за нака-
зом і коштом вдови
М.С.Воронцова –
Є.К.Воронцової.
Фото Івана Моргуна,
2007 р.*

З історії села Мошни

